

UNIVERZA V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
ODDELEK ZA SLOVENISTIKO

Uskoki v slovenski zgodovinski povesti
diplomsko delo

Andreja Frankovič

Slovenski jezik in književnost, dvopredmetni študij

Mentor: red. prof. dr. Miran Hladnik

Ljubljana, marec 2006

Zahvala

*Hvala nadvse ljubečima staršema,
da sta mi omogočila študij
in me z optimizmom vzpodbujala
ter opogumljala na vsakem koraku.*

*Hvala najdražjemu Tomažu
za čudovita študentska leta, ki sva jih preživela skupaj,
za nenadomestljivo podporo, razumevanje in pomoč.*

*Hvala dragemu mentorju, red. prof. dr. Miranu Hladniku,
na katerega sem se lahko v vsakem trenutku
obrnila po pomoč in jo tudi takoj dobila.*

Kazalo

Uvod.....	5
1 Turški imperij, Vojna krajina in naselitev Uskokov na ozemlje Habsburške monarhije	6
1.1 Širjenje Osmanskega imperija in turški vpadi na slovensko ozemlje	6
1.2 Oblikovanje Vojne krajine kot posebnega hrvaškega teritorija	7
1.3 Kdo so bili Uskoki (narodnost in veroizpoved).....	9
1.4 Položaj vlaškega prebivalstva pod Turki in vzroki migracij	11
1.5 Uskoki na Slovenskem.....	15
1.6 Senjski Uskoki.....	20
1.7 Uskoška kulturna dediščina v Beli krajini.....	21
1.8 Kako so o Uskokih pisali časniki v 19. stoletju.....	23
2 Slovenske uskoške zgodovinske povesti.....	25
2.1 Osnovna določila obravnavanih del.....	25
2.2 Dogajalni čas povesti in sočasni zgodovinski dogodki.....	34
2.3 Dogajalni prostor.....	36
2.4 Konci v uskoških zgodovinskih povestih.....	37
3 Spreminjajoča se podoba in vloga Uskokov v slovenski zgodovinski povesti.....	39
3.1 Slovanska tematika za ohranitev narodne identitete.....	39
3.2 (Večinoma) negativna podoba Uskokov kot stranskih likov	40
3.3 (Večinoma) pozitivna podoba Uskokov kot glavnih junakov	44
4 Razmerje med fikcijo in faktom v uskoških zgodovinskih povestih.....	64
4.1 Slovenska kmečka upora 1515 in 1635.....	65
4.2 Uskoki na Žumberku in na Štajerskem.....	66
4.3 Pogajanja med avstrijskim cesarjem in turškim sultanom.....	68
4.4 Senj, uskoško-beneški spori in avstrijsko-beneška vojna.....	69
4.5 Beneško-turške vojne.....	70
4.6 Gradovi in plemiči.....	71
4.7 Romarsko središče na Trsatu.....	74
4.7 Zrinsko-frankopanska zarota.....	75
4.8 Vlahi in unijatska cerkev.....	76

4.9 Tridesetletna vojna.....	77
4.10 Čarovniški procesi.....	77
4.11 Metlika z okolico in požar 1705.....	79
Zaključek.....	80
Viri	81
Literatura.....	82
Ključne besede.....	84

Uvod

Naselitev Uskokov na ozemlju nekdanje Habsburške monarhije je bila povezana s širjenjem Turškega imperija proti severu v 15. stoletju. Uskoki so bili predvsem pravoslavni Srbi iz Bosne in Srbije, ki so zbežali pred Turki. Poimenovanj za te begunce je več, ime Uskoki pa se je postopoma uveljavilo za priseljence ob južni meji Kranjske, v Senju in Žumberku.

Migracije so se začele, ko so bili krščanskemu prebivalstvu odvzeti dotedanji privilegiji. Na drugi strani pa so jim posebne pravice v zameno za služenje vojske obljubljali Habsburžani, ki so pribežnike spretno uporabili za obrambo meje pred turškimi vpadi, ko so v 2. polovici 16. stoletja organizirali Vojno krajino.

Uskoki so bili edini Slovani, s katerimi so Slovenci prihajali v stik na domačih tleh. V slovenski zgodovinski povesti, katere naloga je bila predvsem ohranjanje narodne identitete, so najpogostejša etnija. Prvič se v vlogi razbojnikov pojavijo že pri Jurčiču, negativno vlogo pa so odigrali kot stranski liki tudi v povestih drugih avtorjev. V obravnavanih osmih (uskoških)¹ povestih, kjer imajo Uskoki osrednjo vlogo, je njihova podoba precej drugačna. Kot nosilci predvsem nacionalne, pa tudi socialne ideje, so južnim Slovanom postavljeni za zgled njihove samostojnosti, poudarjen pa je tudi njihov občutek za pravičnost, demokratičnost in svobodo.

V zadnjem poglavju sem analizirala razmerje med fikcijo in faktom oziroma primerjala pomembnejše zgodovinske dogodke, prizorišča in osebnosti z njihovimi literarnimi upodobitvami v obravnavanih uskoških povestih.

¹ V svojem diplomskem delu uporabljam žanrsko oznako **uskoška zgodovinska povest**, čeprav se zavedam, da je korpus del, ki jih lahko tako označim (npr. v primerjavi s turško povestjo), verjetno preveč skromen, da bi že lahko govorili o žanru. Te oznake tudi slovenska literarna zgodovina (še) ne pozna. Razen redkih omemb nekaterih naslovov obravnavanih del se v literarnih zgodovinah in leksikonih slovenske književnosti ne da zaslediti niti vseh njihovih avtorjev.

1 Turški imperij, Vojna krajina in naselitev Uskokov na ozemlje Habsburške monarhije

1.1 Širjenje Osmanskega imperija in turški vpadi na slovensko ozemlje

Slika 1: Obseg Turškega imperija sredi 16. stoletja v času Sulejmana I. Veličastnega.²

Slovenske dežele (Kranjska, Koroška, Štajerska in Goriška) nikoli niso bile del Osmanskega cesarstva. Njegov vpliv se je s turškimi vpadi od začetka 15. pa do konca 16. stoletja kljub temu razširil po vsem slovenskem etničnem ozemlju. Ko so namreč Turki leta 1352 osvojili Cimpe, svoje prvo oporišče v Evropi, so začeli prodirati vse bolj na sever v srednjeevropski prostor. Že po dobrih sto letih so zagospodarili nad Balkanom: Bizanc so osvojili l. 1453, Srbijo sedem let kasneje, l. 1463 pa še Bosno. Ob bosensko-hrvaški meji se je prodiranje nekoliko upočasnilo, vendar še ni prenehalo. Slovenske, predvsem pa Hrvaške dežele so bile naslednjih 150 let v nenehni nevarnosti. Turški vpadi na slovensko ozemlje so bili najhujši med leti 1469 in 1483, najhujše plenitve pa so bile povezane z vpadi Turkov na beneško ozemlje v Furlaniji. Po zavzetju

² Zemljevid se nahaja v zbirki zemljevidov srednjega vzhoda na <http://www.dartmouth.edu/~gov46/>.

Beograda (1521) in bitki na Mohačkem polju³ (1526) pa tja do začetka tridesetih let 16. stoletja so bili turški vpadi takorekoč vsakodnevni. V drugi polovici tega stoletja so postajali redkejši, z organizacijo obrambe, mejnega sistema utrdb z vojaškimi posadkami in končno oblikovanjem Vojne krajine pa so povsem ponehali. Od začetka 17. stoletja je bila avstrijsko-turška meja proti turškim vpadom končno zaprta (Voje 1992: 323 in Dolenc: 217).

1.2 Oblikovanje Vojne krajine kot posebnega hrvaškega teritorija

Zametki Vojne krajine, ki se je kot posebno ozemlje pod vojaško upravo, izvzeto iz jurisdikcije civilne Hrvaške, izoblikovala ob meji s turško državo, segajo v 15. stoletje, organizacijsko pa se je izoblikovala v 2. polovici 16. stoletja. Razvijala se je kot sistem trdnjaviških posadk na obmejnem področju in bila rezultat prizadevanj za izboljšanje obrambe proti Turkom, za katero so, potem ko so postali ogrsko-hrvaški kralji, obveznosti prevzeli Habsburžani. Gmotna sredstva za vzdrževanje trdnjav in vojske so od dvajsetih let 16. stoletja v vedno večjem obsegu prispevale notranjeavstrijske dežele⁴ oziroma stanovi (mesta in trgi ter plemiška gospostva), ki so nenehno poviševali izredne davke. Ti so se v 16. stoletju povečali kar za štirikrat, bremena pa so seveda padla na kmete. Formalnopravno so vzdrževanje Vojne krajine notranjeavstrijske dežele sprejele 1. 1578 na zasedanju deželne zbornice v Brucku na Muri.

Vojna krajina je bila razdeljena na Slavonsko krajino ali Varaždinski generalat s sedežem v Varaždinu in Hrvaško, Bansko ali tudi Kranjsko krajino (ker jo je vzdrževala Kranjska) ali Karlovački generalat, katerega sedež je bil v Karlovcu⁵. Slednji je obsegal tudi Primorsko (Morsko) krajino s sedežem v Senju (Reisp 1968: 155).

3 Po tej bitki se je meja Turškega imperija precej spremenila; od habsburških dežel je bila oddaljena le še nekaj kilometrov.

4 Štajerska, Koroška in Kranjska so l. 1522 prevzele prve tri trdnjave, dvajset let kasneje še dvajset, leta 1563 so skrbele že za 55 trdnjav, devet let kasneje je znašalo število prevzetih trdnjav že skoraj 70, leta 1577 pa je to število naraslo na 79. Vzporedno s prevzemanjem trdnjav se je povečevalo seveda tudi število vojakov. Že leta 1553 jih je bilo skoraj 4200.

5 Novo, moderno obrambno trdnjavo, ki je dobila ime po svojem ustanovitelju nadvojvodi Karlu in postala sedež poveljnika Hrvaške krajine, so začeli graditi l. 1579, potem ko so sklep o njeni gradnji sprejeli na deželni zbornici v Brucku leto prej.

Slika 2: Avstrijsko in Osmansko cesarstvo ter Vojna krajina med njima: Žumberak kot dislocirana enota Vojne Krajine na meji med današnjo Hrvaško in Slovenijo žal ni označen.⁶

Do konca 16. stoletja je bila Vojna krajina nenehno pod pritiskom Turkov, v začetku 17. stoletja pa se je na meji vzpostavilo ravnovesje. Vzrok za to najdemo v oslavljenem Osmanskem cesarstvu⁷, ki ga je med drugim prizadelo tudi izseljevanje vojaških skupin uskokov na ozemlje Vojne krajine. Habsburškim oblastem je predstavljala stalno zalogo vojakov tudi za spopade drugod po Evropi in tako postajala vse bolj orožje njihovega centralizma. Tudi potem, ko po karloškem miru (1699) dejansko sploh ni bila več mejno ozemlje, pač pa zgolj vojaška provinca, je avstrijske oblasti niso hotele prepustiti hrvaškemu banu in saboru. V 18. stoletju je bila temeljito reorganizirana, ukinjena pa je bila šele 8. avgusta 1873, osem let kasneje pa priključena matični Hrvaški (Voje 1994: 228-231).

⁶ Zemljevid se nahaja na spletnem naslovu http://www.ortodoxia.it/Rivista/LA_VOJNA_KRAJINA.htm.

⁷ Doba velike rasti v turški zgodovini se je končala s smrtjo sultana Sulejmana I. Veličastnega (1520-1566), zadnjega velikega osvajalca. Njegov naslednik je bil Selim II. (1566-1574). Z njim in njegovimi nasledniki se začenja doba postopnega upadanja moči velike vojaške države.

1.3 Kdo so bili Uskoki⁸ (narodnost in veroizpoved)

Na zaradi turških vpadov opustošenih in neposeljenih, a hkrati strateško pomembnih območjih ob turško-hrvaški meji so avstrijske oblasti naseljevale borbene begunce s turškega ozemlja, vajene turškega načina vojskovanja (Voje 1994: 229). To prebivalstvo je v virih poimenovano različno: Vlahi, Morlaki⁹, Srbi, Rašani, Čiči, Turki, hajduki¹⁰, pa tudi Uskoki ali Pribegi/Prebegi, ker so uskočili¹¹ (zbežali) Turkom oziroma s še neosvojenih ali že osvojenih območij Hrvatske ter Bosne in Hercegovine pribežali na ozemlje Beneške republike (Dalmacii) in Avstrije (hrvaško in slovensko ozemlje ob hrvaški meji). Do konca 16. stoletja se je poimenovanje Uskoki uveljavilo samo za prišleke v Žumberku, ob južni meji Kranjske in v Senju (torej v Vojni krajini, od tod tudi poimenovanje krajišniki).

Pribežniki, vseh priseljencev je bilo približno 3000, so se etnično, versko in jezikovno večinoma razlikovali od prebivalcev v novem okolju. Po narodnosti so bili predvsem Srbi iz Bosne ali Srbije, po veroizpovedi pa pravoslavci. Ferdinand I. (1503-1564) je pritožbe staroselcev in cerkvenih oblasti nad verskimi običaji Uskokov raje preslišal, saj bi poskusi speobrnitve ogrožali mir na jugovzhodni meji avstrijskega cesarstva. Pravoslavje Uskokov je toleriral, kasneje, v začetku 17. stoletja, pa so zaradi pritiskov jezuitov in zagrebškega škofovskega sedeža Uskoki že prestopali v grškokatoliško vero¹² (Štrumbl 1991: 46, Wakounig 2004: 69).

8 Če imamo v mislih Uskoke kot begunce, jih pišemo z malo, ko pa govorimo o etniji, uporabimo veliko začetnico (Hladnik 1997: 214).

9 Morlaki (Morlacci) so Uskoke poimenovali Benečani. Ime izvira iz bizantinskega etnonimika Črni Vlahi (Maurovlahos) za živinorejske staroselce na Balkanu, za katere so bila značilna črna oblačila. Tako kot Vlahi je imelo tudi poimenovanje Morlaki podobne (negativne) pomenske konotacije: neciviliziranost (kmečkost), slovansko poreklo, nezanesljivost. Ko so jim v 18. stoletju želeli Benečani dati status navadnih podložnikov, so Morlaki presli k Avstrijcem v Vojno krajino (Hladnik: 1997: 216).

10 Hajduki je ime za balkanske cestne roparje, ker pa je njihova roparska dejavnost večkrat interpretirana v smislu narodnoosvobodilnega boja, so takrat sinonimni Vlahom in Uskokom (Hladnik: 1997: 216).

11 Termin Uskok (v virih „vyskhok“) etimološko pomeni 'v nekaj skočiti'. Med leti 1540 in 1560 se je uporabljal najpogosteje. Gusarjenje Uskokov iz Senja je konec 60. let 16. stoletja diskreditiralo prvotni pomen: za sodobnike, še posebej Benečane, je Uskok postal sinonim za pirata in roparja (Wakounig 2004: 65).

12 Glej poglavje 1.3.1.

Med uskoškimi begunci so bili tudi katoliški Hrvati iz Dalmacije, Hercegovine in Slavonije. Ti so se navadno imenovali Predavci ali Pridavci. Tu in tam najdemo med uskoki tudi prave Vlahe-Romane, ostanke staroselcev iz obdobja naseljevanja Slovanov na Balkan (Voje 1992: 331 in Simoniti 2000: 101-102).

1.3.1 Unijatska¹³ Cerkev

Med Uskoki je proti koncu 16. in v začetku 17. stoletja oživela želja po zedinjenju z rimskim sedežem. Tako je l. 1611 nastala grškokatoliška Cerkev, ki je imela škofijski sedež v Marči pri Križevcih, vendar pa katoliški, zlasti zagrebški škofje unijatom kljub temu niso priznavali prave samostojnosti. Hoteli so, da Uskoki sprejmejo latinsko bogoslužje. Vzhodnoslovanskega obreda namreč niso razumeli; edinost je zanje poleg edinosti vere in Cerkve pomenila tudi edinost bogoslužnega obreda. Uskoki naj bi torej opustili vzhodni obred in stari slovanski jezik ter sprejeli zahodni obred in latinščino. Temu so se Uskoki s svojimi vladikami na čelu odločno uprli. Ljubljanski škof Tomaž Hren se je za zedinjenje in pastoralno oskrbo Uskokov še posebej zavzemal, vendar mu zastavljenih ciljev zaradi prezgodnje smrti ni uspelo doseči, njegovi nasledniki pa dela niso nadaljevali.

Hrenova prizadevanja za zedinjenje so imela predvsem dva cilja: cerkvenega (edinost Kristusove Cerkve) in političnega (uspešna obramba pred Turki), omeniti pa je treba vsaj še blažitev nasprotij med prvotnimi prebivalci in ropanja, nasilja, neotesanosti in grobosti obsojenimi uskoki. Hren se je zavedal, da v zvezi z Uskoki (imenuje jih shizmatike) ne more nastopiti na silo kot na primer proti luterancem. Trudil se je, da bi v Gradcu izšolali vsaj 12 uskoških fantov, ki bi postali duhovniki za uskoško prebivalstvo (Dolenc 1998: 220- 227).

¹³ Unijati so pripradniki grškokatoliških ali zedinjenih (unijatskih) Cerkva. Njihovo bogoslužje poteka po grško-bizantinskih vzorih, izpovedujejo pa edinost z RKC in priznavajo papeža za vrhovnega poglavarja. Tovrstno Cerkev so na Hrvaškem v začetku 17. stoletja organizirali Uskoki. Prvi tamkajšnji grškokatoliški vladika je postal Simeon Vratanja, ki je bil za škofa posvečen leta 1607 (Dolenc 1998: 218-219).

1.4 Položaj vlaškega prebivalstva pod Turki in vzroki migracij

Do prvih prebegov beguncev s turškega ozemlja je prislo že v drugi polovici 15. stoletja. Naseljevali so se na opustelih zemljiščih Krasa in v slovenski Istri. Ker so bili podložniki (v mesta so se naselili le redki), so se večinoma hitro asimilirali. Migracije tudi v 16. in vse do začetka 17. stoletja niso ponehale; podpirali so jih tudi deželni stanovi in deželni knez, saj so bili prepričani, da bi bilo begunce smotrno izkoristiti pri obrambi. Za njihovo naselitev sta se zavzela zlasti vojaška poveljnika Ivan Kacijanar in kasneje Ivan Lenkovič (Simoniti 2000: 102). Leta 1530 so prevzeli obrambo trdnjave Klis¹⁴, nekaj let kasneje pa so postali glavna posadka kapetanije v Senju¹⁵ in se borili predvsem proti Benečanom (Hladnik 1997: 216).

Vzrok migracij je bil v poslabšanju položaja krščanskega (vlaško-živinorejskega) prebivalstva znotraj turškega imperija, kar je bila posledica odvzeta njegovih privilegijev (1536), ki so jih kot del vojaškega sistema uživali dotlej. Med kristjani in Turki je prišlo do vrenj in odkritih uporov zlasti po porazu Turkov v bitki pri Sisku (1593). Poveljniki na avstrijski strani so skušali na mejah spraviti na svojo stran kar največ krščanskega prebivalstva. Pojavljali naj bi se celo tajni odposlanci, ki so nezadovoljnim kristjanom na drugi strani meje obljubljali popolno svobodo in odpravo vseh fevdalnih obveznosti (Voje 1992: 325, Dolenc 1998: 217, Dokl 1993: 12).

Ti prebivalci so bili namreč vajeni določenih privilegijev vse od časov srednjeveške Nemanjiške Srbije. Med 12. in 15. stoletjem so prešli z nomadskega na planšarski/katunski način živinoreje. Katuni so imeli svojo posebno organizacijo, starešine/kneze, ki so bili hkrati tudi sodniki. Kljub temu so bili vključeni v fevdalni red in tako podložni cerkveni in posvetni gospodi.

14 Trdnjava nad Splitom v Dalmaciji, ki je imela velik strateški pomen. Turki so jo po večmesečnem obleganju osvojili 12. marca 1537. S tem je vse manjše hrvaško kraljestvo izgubilo zadnje oporišče na jugu Velebita (Simoniti 1990: 142).

15 Glej poglavje 1.6.

V 15. stoletju, ko je srbska srednjeveška država propadala, se je število vlaškega prebivalstva zaradi premoženjske in pravne negotovosti ob prodiranju Turkov povečevalo – vse več poljedelcev je prehajalo med vlahe, živinorejce. Vlaške obveznosti so bile v primerjavi s tlačanskimi nekoliko nižje (Voje 1994: 107).

V okviru Osmanskega imperija so vlahi ohranili status svobodnih ljudi. Namesto *harača*, tj. davka od glave sultanu, ki so ga sicer plačevala nemuslimanska ljudstva, in za rajinsko zemljo namesto *ispendže*, so plačevali vlaški davek/*filurijo*, ki pa ni bila fevdalna dajatev, ampak nekakšen trajni zakup za pašnike. Dajatve sultanu so bili oproščeni vlaški knezi, ki so opravljali vojaško službo (*spahiji*) (Voje 1994: 196). Vlahi v Hercegovini, ki so bili sprva deležni privilegijev, so potem, ko so v prvih desetletjih turške nadoblasti le-te izgubili, množično prestopali v islam, da bi si zagotovili boljši položaj in obdržali zemljo (Voje 1994: 213). Drugi so se odločili za selitev.

Na drugi strani so Habsburžani nudili begunskim Uskokom privilegije, podobne tistim, ki so jih imeli pod Turki. Imeli so status (skoraj) svobodnih ljudi, zagotovljena pa jim je bila tudi svoboda veroizpovedi (pravoslavje) (Voje 1992: 325). Že 24. aprila 1532 je Ferdinand izdal kranjskim plemičem ukaz,

da te ljudi zadržimo pri nas in jih z osnovnim preskrbimo, tako njih, njihove žene in otroke in živino. To stvar je nujno urediti, da bodo ti ljudje na meji naše dežele uporabni in sčasoma uporabni tudi proti sovražniku. Kot smo se posvetovali z Ivanom Kacijanerjem, našim deželnim glavarjem in vrhovnim poveljnikom spodnjeavstrijskih dežel, te stvari ne smemo odlašati. Zato vam resno ukazujem: kjer je na Krasu, okoli Poljan in Kostela nezasedena nam (kralju in deželnemu knezu) pripadajoča zemlja, ki bi jo lahko predali tem ljudem, jo njim pokažite in vsakemu po razmerah, kot boste presodili sami, odmerite[...].

Mi privoljujemo, da njim ni treba plačevati davka za to zemljo nekaj let, to je šest let. Toda po tem nam mora biti pridržano, da naložimo davek glede na velikost zemljišča. [...] Zemljo jim je potrebno razdeliti na tak način, da jo imajo eden zraven drugega. Če bi bila nevarnost, bi jih zaradi tega lahko naglo sklicali in postavili proti sovražniku. Nadalje je potrebno, kaj je že zahteval omenjeni Kacijaner, da so ti ljudje naslednjih šest let oproščeni vseh voznih naklad in carin, za kar vam bomo dali potna dovoljenja.

Naš ukaz je, da pogledate in spoznate, kdo med temi ljudmi so vojaki, konjeniki ali pešci. S temi je potrebno posebej postopati in jih obravnavati in od njih zahtevati, da so v vsakem trenutku lahko oboroženi in pripravljeni. Vzeti jih morate v službo, tako da bodo konjeniki toliko časa, dokler bodo v

službi, prejemale za vsako četrletje štiri ali pet renskih goldinarjev, pešci pa za vsako četrletje dva ali tri renske goldinarje. Če pa bi se pokazala zahteva, da te vojake uporabimo na drugih mestih, potem naj dobijo enako mesečno plačo (tri do štiri goldinarje) kot drugi vojaki. Izplačuje naj jih naš plačilni mojster.

Tem ljudem v naših krajih moramo postaviti poveljnike. Tistim, ki bodo živeli na Krasu, poveljuje Jakob von Raunach, tistim okoli Poljan, Kostela in Metlike, pa Nikolaj von Thurn. Izmed njih samih pa je potrebno postaviti vojvodo, katerega bo vsak izmed njih spoštoval. Njegova naloga bo, da bo na ukaze poveljnikov načeloval vojakom in jih imel v redu. Zato je naš ukaz, da vi postavite med njimi za vojvodo in mu odmerite plačo do 25 renskih goldinarjev četrletno, oziroma kolikor se boste z njim lahko zmenili. Če bodo šli ti ljudje v boj s sovražnikom in od njega pridobili plen, se morate z njim pogoditi, da tretjina ali četrtina plena pripada kralju... (Simoniti 1990: 140).

Uskoki niso bili zadovoljni z izbiro zemljišča. Zahtevali so prostor na posesti žumberškega gospostva in na Gorjancih proti Metliki in Mehovem. S slednjim ni bilo težav, ker je bila posest pretežno deželno-knežja, žumberška pa je pripadala rodbini Kobašič. Že leta 1534 je vdova in naslednica žumberškega gradu celotno posest odstopila v zameno za graščino Zgornji Mokronog. Tako je 15. junija 1535 Ferdinand izdal poseben privilegij. Uskoki so v zameno za brezplačno vojaško službo dobili v dedno last gospostvo vdove Kobašic in

se njih za dvajset let od tega datuma tega pisma oprosti in osvobodi od vseh davkov v naravi, davkov v denarju, desetini, služnosti in tlake na njihovih kmetijah, zemljiščih in posesti. Po izteku dvajsetih let pa morajo oni in njihovi dediči od te posesti in kmetij, ki jo posedujejo, plačati od vsakega dima [tj. družinskega ognjišča, ki je lahko združevalo več družin] vsako leto en ogrski goldinar vicedomskemu uradu Kranjske oziroma tja, kamor se odredi. Poleg tega bodo dajali še desetino, davek in tlako, kot so dolžni drugi (podložniki). Da bi se omenjene dajatve pri vsakem rodu in rodbini izpolnjevale v redu in da ne bi prišlo do pomot in nerednosti, bo vsako smrt, poroko, prodajo ali kakšno drugo spremembo zapisal kraljevski stotnik oziroma tisti, ki je postavil zakon, tako da se bo sprememba zabeležila samo s tako odrejeno vednostjo... (Simoniti 1990: 141-42).

Sami so volili tudi svojega vojvodo, zastavnike in desetnike. Privilegij je Ferdinand še dvakrat podaljšal, tako je ravnal tudi njegov sin nadvojvoda Karel II., ki je privilegij potrdil l. 1575.

Listina iz l. 1538 je predvidevala plačo za uskoške vojvode, ki so smeli organizirati skupine po 200 vojakov, za katere je bilo predvideno financiranje vojaške službe samo z vojnim plenom. Pet let mlajša listina (1543) je Uskoke oprostila plačevanja carine in mitnine, kar jim je omogočalo tudi trgovanje (Simoniti 2000: 102, Wakounig 2004: 66).

1.4.1 Naselitev migrantov na habsburškem ozemlju in odnosi z domačini

Uskoki seveda kljub privilegijem niso bili povsem svobodni, vsekakor pa so v odnosu do domačega podložnega prebivalstva uživali posebne pravice. Privilegije smatramo kot poskus integracije nomadskega ljudstva, ki je v času turških vpadov še dodatno ogrožalo notranji mir. Zaradi beguncev, ki so imeli za domačine nesprejemljive navade in so vzbujali sumničenja, češ da so izdajalci, ki bodo pripeljali Turke, so se začeli pojavljati izgredi tako med plemstvom kot tudi med podložniki. Oblasti so skušale z nudenjem strnjenih zemljišč za naselitev in odvezo od plačevanja dajatev v zameno za brezplačno vojaško službo te nemire preprečiti in Uskoke hkrati tesno vezati nase, s čimer so dosegle rešitev zelo aktualnega problema obrambe meje proti Osmanskemu imperiju. Vendar pa nemiri tudi po strnjeni naselitvi na območjih Žumberka, Gorjancev, v okolici Metlike in belokranjskih vaseh ob Kolpi niso ponehali. Uskoki, živinorejci po svoji tradiciji, se niso bili pripravljeni prilagoditi; na nek način jim je to onemogočala tudi strnjena naselitev: ta je na eni strani omogočala ohranjanje jezika, navad in načina življenja, na drugi pa je preprečevala seznanjanje z zunanjim svetom in njegovimi navadami ter se tem integracijo v novem okolju.

Zemljišča so zanemarjali, da bi ohranili svoj socialni status in se izognili podložništvu. Ker pa hrane brez poljedelstva ni bilo, so si jo priskrbeli z ropanjem tako na habsburški kot turški strani. Domačini so jih obtoževali tudi zlorab vojaške službe: dogovorov s Turki, vohunjenja zanje, vzpodbujanja njihovih vpadov čez mejo in prodaje ljudi v sužnost. Za ovadbe so se Uskoki hudo maščevali, poleg tega pa so jih k nasilju silile tudi slabe življenjske razmere. Da bi kriminalna dejanja Uskokov preprečile, so oblasti leta 1540 postavile glavarja, ki naj bi jih nadzoroval.

Domačini Uskokov niso marali, vendar pa so si nekateri vseeno želeli priti v stik z njimi ali celo postati del njihove skupnosti, da bi si tako s pridobitvijo privilegijev izboljšali položaj. Posamezniki, naveličani enoličnega življenja v stalnem boju za preživetje, so pri Uskokih videli tudi priložnost za pustolovščine, obetali pa so si tudi veliko plena (Wakounig 2004: 67-68).

1.5 Uskoki na Slovenskem

1.5.1 Uskoki na Kranjskem

Prvi uskoki so se na slovenskem ozemlju verjetno pojavili že konec 15. stoletja na Štajerskem. V "Pismi o banu Ivanu Šimuniću" je ohranjeno ljudsko izročilo, ki govori o selitvi večje skupine ljudi iz Sinjske krajine po Krbavski bitki leta 1493. Naselili naj bi se na Ptujskem polju.

Prve uskoke na Krajskem zasledimo po turški zmagi na Mohačkem polju leta 1526. Nadvojvoda Ferdinand je nekaterim krščanskim rodbinam iz Bosne in Srbije še v času priprav na vojno s Turki prepustil posestva v okolici Žumberka in jih oprostil vseh dajatev (davkov, tridesetine, mitnine in colnine za blago, ki so ga kupovali za svoje potrebe). V zameno za privilegije so morali stražiti in sodelovati v bojih proti Turkom na lastne stroške. Na ta način se je oblikovala enotna in stabilna organizacija obrambe pred Turki¹⁶.

Prvemu valu selitev uskokov na slovensko ozemlje je sledilo še več zaporednih. Vrhovni poveljnik Ivan Kacijaner je usodo priseljencev s turškega ozemlja spremljal z veliko pozornostjo. Leta 1531 se je namreč približno 1000 ljudi (od tega gotovo 700 za vojsko sposobnih moških) iz dalmatinske Cetinske krajine odločilo prestopiti na

¹⁶ Poleg žumberških uskokov so bili najbolj znani tisti v Senju (zelo dobro ohranjena dominantna uskoška trdnjava Nehaj v neposredni bližini Senja, ki jo je zgradil general Ivan Lenković, je bila sedež uskoške komande). S premikom turške meje do senjske kapetanije se je za senjsko posadko, ki je konec 16. stoletja štela približno 600 moških, začel neposreden boj proti Turkom za obrambo hrvaškega primorja.

avstrijsko stran¹⁷. Kacijaner je nadvojvodi Ferdinandu predlagal, da bi te uskoke naselili na deželnoknežji posesti Kostel ali pri Poljanah na Kočevskem, saj so na teh področjih zaradi turških vpadov nastale pustote¹⁸.

Begunski uskoki so oblastem na Kranjskem povzročili nemalo skrbi, saj niso bili stalno naseljeni. Kot nomadi so se potikali v okolici nenaseljenih zemljišč in po gozdovih okrog Žumberka, Metlike, Črnomlja, Poljan in Kostela, pa vse do Loža in po Krasu. V stiski so se zatekli k ropanju. Oblasti so bile prisiljene razmišljati o tem, kako uskoke ukrotiti, saj so se odnosi med priseljenci in domačim prebivalstvom vse bolj zaostrovali. Pozimi so oblasti uskoke oskrbovale z žitom in oblačili. Razmere so se še zaostriale ob naslednjih naselitvenih valovih (1538 in pozimi 1542/1543), ko se je v Vinico v Beli krajini priselilo okrog 70 uskoških družin. Število migrantov se je na hrvaško-kranjski meji zelo povečalo. Domače prebivalstvo je nastopilo proti njim in jim odvzelo živino. Leta 1542 se je več uskokov – verjetno zaradi bede – celo vrnilo na turško stran, kar je belokranjsko prebivalstvo skrajno razjezilo, tako da se jim uskoki sploh niso več smeli prikazati.

Ker je primerne zemlje za naselitev beguncev primanjkovalo, so na decemberskem zasedanju 1546 kranjskim deželnim stanovom predstavili načrt, da bi za naselitev uskokov odkupili prostrano mehovsko gospostvo. Zaradi obsežnosti zemljišča so načrtovali tja preseliti tudi tiste kmete, ki so živeli na področju Žumberka pomešani z uskoki in se niso hoteli umakniti. Zaradi naraščanja števila uskoškega prebivalstva (k temu niso pripomogli le novi priseljenci, pač pa tudi visoka rodnost že ustaljenih družin) tudi razdelitev mehovske posesti ni pripomogla k rešitvi vprašanja uskoške nastanitve.

17 Ko so se po obleganju Kočevja ob pustu leta 1528 Turki vračali na jug, so prekoračili Kolpo pri Kostelu in tam pustili skrito četo nekaj 100 konjenikov. Ko so se Kostelci vrnili iz svojih skrivališč v gozdovih in taborih domov, so jih silovito napadli, številne pobili in odgnali v suženjstvo. Verjetno sta ta napad, pa tudi njegova krutost vplivala na odločitev, da se večjemu številu uskokov dovoli preiti – uskočiti na Kranjsko oz. v Kostel (Butina: <http://www.creativ.si/genealog/Uskoki.html>).

18 Na deželnem zboru v Ljubljani julija 1531 so kranjski deželni stanovi, ko so se dogovarjali o obrambi, navedli, "da je imelo gospostvo Kostel pred enim letom še 300 obljudenih kmetij, sedaj pa da jih nima niti 7." Poleg Kostela in Poljan so za naselitveno območje uskokov predlagali še Osilnico in Gerovo (Butina: <http://www.creativ.si/genealog/Uskoki.html>).

Število priseljencev je še naprej naraščalo. Njihov poveljnik Ivan Lenković¹⁹ je leta 1551 trdil, da je v okolici Žumberka in Metlike okrog 800 uskokov (upoštevajoč samo za vojsko sposobne moške). Skromne kmetije (cele ali polovične) bi bile za preživetje običajne kmečke družine dovolj, toda za zadostitev potreb številnih uskoških zadružnih družin, v katerih je živelo skupaj 4 do 5 poročenih bratov, so bile veliko premajhne.

V Žumberku in nekaterih belokranjskih vaseh ob Kolpi je naselitvena in etnična struktura skupinske naselitve pastirskega vojaškega sloja uskokov povzročila velike narodnostne spremembe in pustila tudi trajen pečat²⁰. Uskoško prebivalstvo je bilo povezano z vojaškimi nalogami in posebnimi pravicami, ki so jih dobili sredi 16. stoletja. To ozemlje, ki je doslej pripadalo Kranjski, je bilo po letu 1600 vključeno v novo vojnoupravno enoto, Vojno krajino. Ko so jo leta 1881 odpravili, je bilo njeno ozemlje priključeno Hrvaški²¹.

Nov velik naselitveni val uskokov na slovensko ozemlje je sledil po bitki pri Sisku leta 1593, ko so krščanske sile vpadle na turško ozemlje. Begunci so prihajali z najbolj opustošenih območij na Balkanu. Valvasor poroča, da je prišlo septembra 1579 po padcu trdnjave Slatina na Kranjsko 1700 uskokov z ženami in otroki. Naselili so se v Marindolu in Bojancih ter na sosednjih hrvaških posestvih v Gomirju in Vrbovskem. Po osvojitvi Cernika leto kasneje je pribežalo še 500 novih družin.

19 Ferdinand je leta 1540 osnoval žumberško kapetanijo, ki ji je načeloval veliki kapetan – kraljevi vojni častnik. Žumberčan (uskoškega rodu) je to funkcijo opravljal samo enkrat. Med leti 1546 in 1557 je bil veliki kapetan hrvaški plemič Ivan Lenković. V njegovem času so končno uspeli rešiti vprašanje naselitve priseljenih uskoških družin (Štrumbl 1991: 45).

20 Od konca 40. let 16. stoletja so bili Uskoki (verjetno jih je bilo okrog 5000) strnjeno naseljeni na območju Žumberka, Gorjancev v smeri proti Metliki in v nekaterih belokranjskih vaseh ob Kolpi: Bojanci, Marindol, Miliči, Paunoviči. Glej še poglavje 1.7.

21 Žumber(a)k, mejno območje na južni strani Gorjancev med Slovenijo in Hrvaško, je pred naselitvijo Uskokov in organizacijo Vojne krajine spadal pod Kranjsko, ki pa je vse bolj izgubljala vpliv na tem območju. Leta 1746 je bil Žumberk priključen Karlovškemu generalatu in tako odvzet Kranjski, ki pa se pravicam do njega nikoli ni povsem odrekla. Vprašanje pripadnosti tega ozemlja je spet postalo zelo aktualno in je sprožilo dolgotrajna pogajanja med vojvodino Kranjsko in kraljevino Hrvaško v času razpuščanja Vojne krajine sredi 2. polovice 19. stoletja. Kranjski poslanci niso imeli jasno izdelanih stališč; enkrat so bili za priključitev, drugič proti njej. Nazadnje sta prišla Žumberk in Marindol pod začasno hrvaško upravo, ki je trajala do konca Habsburške monarhije (Zajc 2003: 261, 263, 266 in Zajc 2003: 223).

V Beli krajini, ki je bila med vsemi slovenskimi področji zaradi turških vpadov najbolj opustošena, se je tudi etnična slika prebivalstva v 16. stoletju najbolj intenzivno spreminjala. Begunci iz Bosne in Hrvaške so na določenih področjih Bele krajine povsem spremenili etnično strukturo prebivalstva. Tu se je naselilo veliko število migrantov iz Srbije, predvsem v okolici Metlike in Vinice. Sledi so še danes opazne v imenih naselij (Vukobrati, Bosanci) in priimkih (Cvitkovič, Vlašič, Jankovič, Husič, Vranešič ...). Srbska skupnost (400-450 Srbov pravoslavne vere)²² se je kljub sicer hitri asimilaciji ohranila do danes v nekaterih vaseh pod planino Bukovje v okljuku Kolpe: Bojanci, Marindol, Milić-selo, Paunovići. Prvi zapisi o prisotnosti Srbov v Marindolu in Bojancih segajo v leto 1530, verjetno pa so bili tu že prej. Njihova naselitev naj bi bila v tesni povezavi z naseljevanjem uskokov v Žumberku, ki je takrat skupaj z Belo krajino predstavljal enotno področje in hkrati bazo za organizacijo boja proti Turkom.

Izročila o poreklu rodov bojansko-marindolskih Srbov so zelo pomanjkljiva. Pisni viri pričajo, da predniki belokranjskih Srbov izvirajo iz predelov Srba, Unca in Glamoča in iz doline Cetine v Dalmaciji. Ustno izročilo pravi, da so prebivalci Bojancev po poreklu iz krajev ob reki Bojani v Črni gori, vendar znanstveno to ni potrjeno. Bolj zanesljivo je izročilo, ki pravi, da ti prebivalci izvirajo iz Bosne in da jih je v Bojancih iz opustelega krajiškega naselja Bojne v 2. polovici 16. stoletja naselil Jurij Lenković, gospodar gradu Podbrežje pri Adlešičih. Zelo razširjeno je med bojansko-marindolskimi Srbi tudi izročilo, da so prišli v Marindol iz Žumberka, da bi se izognili uniji – torej šele v 17. stoletju (Voje 1992: 325-327).

1.5.2 Uskoki na Spodnjem Štajerskem

Kritična je bila zaradi vala priseljencev z juga tudi situacija na Štajerskem, predvsem v jugovzhodnih predelih. Begunci v 16. stoletju niso naselili tako obsežnega in celovitega območja kot v Beli krajini; njihove naselbine so bile raztresene po vsem območju Štajerske (predvsem na Dravskem polju pri Ptuj in v okolici Ljutomer), zato se njihove etnične posebnosti tudi niso ohranile. Štajerski deželni stanovi in vojaški poveljnik varaždinskega okrožja so imeli do Uskokov drugačen odnos kot na

²² Podatek je iz leta 1970.

Kranjskem. Niso jim nudili nobene pomoči, saj so jih obravnavali kot zaveznike Turkov. Ta odnos se je spremenil šele v 2. polovici 16. stoletja, ko so začeli naseljevanje srbskih beguncev celo podpirati.

Na Štajerskem so Uskoki ustanovili več naselij. Štajerski stanovi so jim odstopili Strelnski dvorec (današnji Streleci) blizu Ptuja, naselili so jih tudi v Skokah, kjer je bilo kasneje 6 zadrug, in Dobrovcah pri Mariboru. Uskoške naselbine so se postopoma asimilirale, sledovi prvotnih prebivalcev pa so ostali. Davorin Trstenjak, pesnik in pisatelj, ki je leta 1844 služil kot kaplan v Slivnici, je opazil, da so prebivalci vasi Skoke in Dobrovce precej drugačni od drugih domačinov: imajo sloko telo, črne lase, drugačne poteze na obrazu. Ko se je število uskoškega prebivalstva v Skokah precej povečalo, se jih je nekaj naselilo v bližini vasi Rogoza, štajerski glavar Ivan Ungnad pa je nekaterim dodelil zemljišča na posestvih kartuzije Žiče. Tam so ustanovili vas Šešrovica, ki je pa danes (vsaj pod tem imenom) na slovenskem zemljevidu ni več.

Uskoki v Žumberku in Beli krajini so zaradi dobljenih privilegijev in vojaških obveznosti ostali poseben kolonizacijski element, medtem ko so se na južnem Štajerskem in drugod na Slovenskem hitro asimilirali, ker njihova naselitev ni bila celovita, posledica tega pa je bila tudi postopno izgubljanje privilegijev. Vseeno so se sledovi ohranili v rodbinskih imenih, npr. Markovič, Milošević, Hrovat, Horvat, Hrovatin, Skok, Šmigovec, Ulah, Lah, Vlašič, Serbak, Bezjak, Bizjak in drugi. V vzhodnoštajerskem narečju so se ohranile tudi nekatere jezikovne posebnosti, ki so se razvile pod vplivom uskoških priseljencev. V Hajdinski župniji na Ptujskem polju se prebivalci tudi po zunanjem videzu razlikujejo od ostalih ljudi na tem območju; imajo temnejšo polt in črne lase, etnografske raziskave pa so pokazale tudi mnoge posebnosti v ljudskih šegah in običajih (Voje 1992: 328).

1.5.3 Uskoki na Notranjskem, Krasu, v Furlaniji in obmorskih mestih

Za to območje velja določena specifika. Vzroki za opustelost tu niso bili le turški vpadi, pač pa tudi avstrijsko-beneška vojna (1509-1522), epidemije, slabe letine in beg prebivalstva s Krasa v obmorska mesta. Poleg pravih pustot so se pojavile tudi t. im.

“travniške kmetije”, ki so jih kljub nenaseljenosti sosedje ali sovaščani uporabljali za pašo oziroma košnjo. Ravno te kmetije naj bi bile ugodne za uskoško naselitev, ki se omenja v Vipavski dolini in na obronkih Krasa. Sledi te naselitve so vidne v priimkih kot npr. Vičič, Matijašič, Lukežič, Arčon.

Rekolonizacija, ki so jo oblasti izvajale na kraškem območju s pomočjo uskokov, je propadla, saj je bilo konec 16. stoletja na Krasu in Primorskem še vedno veliko nenaseljene zemlje. V načrtu je bila celo preselitev uskokov, ustaljenih na hrvaško-turški meji in v Žumberku, na Kras v okolico Loža in Postojne in celo v Furlanijo. Temu so se deželni stanovi uprli, saj uskokom niso zaupali, bali pa so se tudi, da bi bile prometne poti proti Trstu, Reki in Benetkam preveč ogrožene. Tako je ostalo na Krasu in Notranjskem v 16. stoletju število uskokov relativno majhno, naselili pa so se v okolici Prema, Postojne in Senožeč. Poskusi naselitve beguncev s turškega ozemlja v Furlanijo so se nadaljevali tudi v 17. stoletju. Leta 1642 so nameravali izseliti uskoke s posesti Nikole Frankopanskega v okolico Ogleja.

Uskoško prebivalstvo lahko srečamo tudi v obmorskih mestih, kjer so upali na lahek zaslužek in možnost trgovanja. Mestne oblasti so večje število uskokov, ki so se naselili v Trstu, zaradi kraja in ropov izgnale. Zaklonišča so našli v okolici v kraških jamah, kamor so lahko skrivali naropano blago. Veliko se jih je ustalilo na Opčinah, kjer so imeli dobro izhodišče za napade na Trst, s katerimi so se maščevali za izgon. Plenili so tudi vse do Gorice, naropano blago in živino pa prodajali v Furlanijo. Zaradi ropov je kranjski vicedom vsem gospostvom med Postojno in morjem ukazal, naj strogo nadzorujejo poti, ki so jih ogrožali uskoki (Voje 1992: 329-330).

1.6 Senjski Uskoki

Vojaška posadka ogrsko-hrvaškega kralja Matije Korvina je prišla v Senj sredi 15. stoletja, leta 1469 je mesto postalo središče Senjske kapetanije, ki se je oblikovala zaradi vse večje nevarnosti Turkov, pa tudi zaradi obrambe pred ekspanzionistično politiko Benetk. Pohodi Turkov na to ozemlje so bili najbolj intenzivni v 1. polovici

16. stoletja. Mesto je postalo zatočišče številnim beguncem z ozemelj, ki so jih okupirali Turki. Oblikovale so se vojaške skupine t. im. Senjskih Uskokov, ki so do začetka 20. let 17. stoletja uspešno branili mesto in povzročali velike izgube tako na turški kot na beneški strani.

Za potrebe obrambe so nad mestom leta 1558 pod nadzorom kapetana in generala Vojne krajine Ivana Lenkoviča ter kapetana Herberta VIII. Auersperga Turjaškega zgradili trdnjavo Nehaj, v kateri je bila nameščena uskoška vojaška posadka. Zaradi svojih junaštev v bojih z večinoma številnejšimi sovražniki so nastale o senjskih Uskokih številne legende, njihov sloves opevajo narodne pesmi.

Zaradi spremenjenih političnih razmer so postali v 17. stoletju odveč, hkrati pa so predstavljali tudi nevarnost za novo, miroljubnejšo politiko Habsburžanov v odnosu do Osmanskega cesarstva in Beneške republike. Oblasti so jih razselile po drugih hrvaških krajih.

1.7 Uskoška kulturna dediščina v Beli krajini

Glede na različen izvor²³ beguncev s turškega ozemlja je bila tudi kultura pribežnikov sprva zelo heterogena. Hrvaški katoliški priseljenci so se zelo hitro asimilirali, medtem ko so pravoslavni Srbi in Črnogorci, ki so živeli zaprti v svoje skupnosti²⁴, ohranili svoj jezik, del tradicionalne kulture in načina življenja. Danes živi v belokranjskih vaseh (Bojanci, Marindol, Miliči in Paunoviči) še približno 600 njihovih potomcev. Ljudska kultura in način življenja sta se na slovenskem ozemlju ohranila edino v Beli krajini, vendar pa se duhovna kultura potomcev Uskokov tudi tu vse bolj slovenizira.

Tradicionalna dinarska kultura se ohranja le še med starejšim prebivalstvom, katerega pogovorni jezik je mešanica štokavskega govora vseh treh različicah (ekavski, kajkavski in z močnimi slovenskimi vplivi). Vzhodnohercegovski arhaizmi so se le izjemoma

²³ Glej poglavje 1.3.

²⁴ Pravoslavni uskoki so se do konca druge svetovne vojne poročali samo s pravoslavkami, šele kasneje so se pojavili tudi mešani zakoni. V 90. letih je bila v Bojancih od 25-ih hiš le še ena čisto srbska.

ohranili v ljudskem pesništvu. Najbolj opazna in na vsem slovenskem ozemlju prisotna zapuščina Uskokov pa so gotovo današnji slovenski priimki na -ič, med katerimi je zelo verjetno tudi moj ...

1.7.1 Bivalna kultura in družinsko življenje Uskokov

Bivališča Uskokov, ki jih je posnemalo tudi slovensko prebivalstvo Bele krajine, so se imenovala *dvori*. Bila so prilagojena turški nevarnosti: notranje dvorišče so oklepala stanovanjska in gospodarska poslopja. Spalnica posameznega zakonskega para se je nahajala v manjši leseni stavbi (*his*), družinsko življenje zadruga pa se je odvijalo v osrednji stanovanjski hiši. Značilna družinska zadruga²⁵, ki se je ohranila vse do sredine 20. stoletja, je štela do 20 članov, ki so živeli in delali skupaj, imeli pa so tudi skupno lastnino. Zadruga je bila organizirana strogo hierarhično, na vrhu lestvice je bil najstarejši član.

1.7.2 Ljudsko pesništvo in plesi

Ljudske pesmi so večinoma južnoslovanske, vendar le redko zasledimo take, ki izvirajo daleč v preteklosti; večina je mlajšega izvora. V njih se prepletajo srbske, hrvaške in slovenske kulturne značilnosti in etnične posebnosti, prevladujoče južnoslovanske jezikovne značilnosti pa so se izgubile. Vsebinsko so zelo podobne ali celo enake kot ljudske pesmi dinarskega področja, njegove značilnosti pa se kažejo tudi v petju. V verzni shemi uskoških ljudskih pripovednih pesmi prevladuje epski deseterec, ki ga v slovenskem ljudskem pesništvu ne poznamo. Pesmi so včasih izvajali tudi na preprosta glasbila (piščali oziroma frulice in *diple*, kasneje tudi orglice), z njimi pa so spremljali tudi plese, predvsem kolo (ob spremljavi instrumentov ali brez).

Uskoške ljudske pesmi so se začele sistematično zapisovati šele v 19. in 20. stoletju, starejši je le Valvasorjev zapis uskoške nabožne pesmi iz 17. stoletja (*Hodmo spat, Boga zvati*) (Terseglav 2000: 103).

²⁵ Valvasor v *Slavi* piše, da v vsaki hiši živi tri do pet poročenih oseb, tako da je v posameznih hišah neobičajno veliko ljudi in otrok (Zajc 2003: 224).

1.8 Kako so o Uskokih pisali časnikarji v 19. stoletju

Stereotipna predstava o Uskokih ima svoje začetke že v 17. stoletju, ko je Valvasor zapisal, da so sicer pogumni, vrli vojaki, a neizmerno kruti, nasilni, barbarski, saj brez ropanja in ubijanja ne zdržijo dolgo. Velikega kapetana imajo tem rajši, bolj trdo ravna z njimi. Slavko Dokl na začetku obeh delov svoje zgodovinske povesti *Uskoška princesa* navaja takšen Valvasorjev opis Uskokov: „Roparski Uskoki potrgajo in oropajo s svojimi dolgimi prsti in kremplji vse, kar ni prav močno pribito. Iščejo in stikajo tam, kjer niso ničesar izgubili.” (4)

V dokaz uskoškega barbarstva Valvasor navaja incident iz l. 1621, ko so se Uskoki uprli in ubili svojega kapetana Vivo. Krvoločni Uskok mu je s senjsko sekiro razbil glavo, njegovi pajdaši pa so truplo razsekali na drobne kose, jih zavili v preprogo in vrgli skozi okno, tam pa je truplo s palicami in gorjačami dokončno razmrcvarila razbesnela množica uskoških žensk.

Slovenski pisci v 19. stoletju to predstavo vključno z Valvasorjevim izrazoslovjem ohranjajo: opisujejo jih kot pogumne in junaške, nemški²⁶ pa trdijo, da je šele avstrijski vojaški upravi, disciplini in nemškemu izobraževalnemu sistemu uspelo iz prvotno divjih slovanskih barbarov, ki so podivjali zaradi neprestanih bojov s Turki, ustvariti civilizirane ljudi, ki so zvesti cesarju, monarhiji in zakonom (Zajc 2003: 222, 224).

Ivan Navratil (1825-1896), urednik, slovničar in narodopisec je l. 1866 v *Slovenskem glasniku* objavil črtico o Uskokih na Kranjskem. Kaže, da jih je zelo cenil, saj piše: „Kedarkoli je bilo treba, hrabro so se bojevali s krvoločnim Turčinom in ga odbijali od mej našega cesarstva, da jih ni mogel več teko lahko prekoračiti in lomastiti v deželo. Dokler so naši spredniki sladko spali na mehkih blazinah, bili so se junaški Uskoki brez strahu za nje in tako tudi za nas. Bodimo jim torej hvaležni!”²⁷

26 Časopisa *Laibacher Wochenblatt* in *Neue freie Presse*.

27 Ivan Navratil, Uskoki na Kranjskem, *Slovenski glasnik*, januar 1866, 14.

Savinschegg, poslanec v kranjskem deželnem zboru, ki se je zavzemal za uveljavitev zgodovinskih pravic, ki jih je imela Kranjska do Žumberka, je Habsburžanom, ki so naselili Uskoke in organizirali Vojno krajino, pripisal celo rešitev celotne evropske civilizacije in krščanstva. Imel pa je tudi zanimivo teorijo o izvoru Uskokov in njihovega imena, ki naj bi prišlo iz besede 'Skoko – begunec'. Prvotno je bilo to poimenovanje značilno za Liburnijsko pleme pod Turki, ki je zaradi trpljenja zapustilo Turčijo in se naselilo v Žumberku. Na uskoške roparske pohode Savinschegg samo namiguje, na njihovo divjost ne daje nobenega posebnega poudarka.

Kmetijske in rokodelske novice Uskoke opisujejo kot bistrumne, hrabre in velikokrat pohvaljene s strani vladarjev za izjemne vojne zasluge. Podobno mnenje ima tudi *Slovenski narod*, medtem ko je v *Slovincu* Uskok predstavljen kot razcapanec, ki je nagnjen k prosjačenju. Kranjska je zanj kot nekakšna karitativna ustanova, ki mu nudi pomoč v vsakršni stiski.

2 Slovenske uskoške zgodovinske povesti

2.1 Osnovna določila obravnavanih del²⁸

2.1.1

Avtor: Slavko Dokl

Naslov dela: Uskoška princesa

Podnaslov: Zgodovinska povest (1. del), 2. del nima podnaslova.

(Prva) izdaja: Kmečki glas, 1998 (1. del) oziroma 2005 (2. del)

Dolžina: 117.900 in 114.800 besed

Zgradba: Poglavja niso oštevilčena, ampak ločena med sabo s posebnim grafičnim znakom. Dolžine poglavij so zelo različne.

Dogajalni čas: od 1630 (prvi del se konča okrog 1658) do približno 1670

Dogajalni prostor: Žumberak (Stari grad), gradovi v dolini Krke (Gracarjev turn, Prežek, Vrhovo ...), Benetke, otok Silba

Zgodba: Rdeča nit prvega dela povesti je ljubezenska zgodba med uskoškim poglavarjem Pierrom in grajsko gospodično Ano Marijo. Potem ko ji Piere pomaga uresničiti načrt, s katerim se maščuje za vse hudo, kar je doživela v otroštvu, zbežita v Benetke. Ana rodi sina Adama, a kmalu zboli in umre, njena zadnja želja pa je, da bi Adam odraščal na domačih tleh. Med plovbo proti domu doživita Piere in Adam brodolom, reši ju ladja s Silbe. Na tem otoku Piere spozna bodočo ženo, kapetanovo hčer Matulino in otočane reši obleganja Turkov. Vrne se na Žumberak in Adama pusti Aninemu bratu Wolfu z gradu Prežek, sam pa se vrne na Silbo in si ustvari družino z Matulino. Postane luški kapetan in kasneje tudi kralj otoka. Adama posvojita Anin brat Frančišek in njegova žena Ernestina, ki ne moreta imeti otrok. Pri štirinajstih se odloči za vojaški poklic in odide na šolanje k sorodnikom v Gradec.

²⁸ Dela so razvrščena po abecednem vrstnem redu avtorjev.

2.1.2

Avtor: Jože Dular

Naslov: Udari na gudalo, Jandre

Podnaslov: /

(Prva) izdaja: Obzorja, 1967

Dolžina: 123.600 besed

Zgradba: Dva dela, v prvem je 38, v drugem pa 34 poglavij

Dogajalni čas: od jeseni 1705 do zime 1707/08

Dogajalni prostor: Metlika z okolico (Rosalnice, gozdovi Veliko bukovje, grad Pobreže), Senj (trdnjava Nehaj)

Zgodba: V središču dogajanja je spor med podložnikoma Bajukovo Barico in njenim izbrancem Miketom Vihro ter graščakom Erbergom. Mike in Barica bi se rada poročila, tudi nov dom je že pripravljen, a jima cerkvena gospoda ne dovoli. Medtem pa Barico ugrabi in zlorabi Erberg. Miketu prekipi, Erberga napade, zato je že kmelu po poroki z Barico kaznovan s služenjem vojske v Senju. Reši se, vendar možnosti za bivanje doma ni več, zato se pridruži hajdukom, ki se potikajo po gozdovih in se maščujejo tudi Erbergu. Edina možnost za Miketa, Barico in njunega komaj rojenega otroka je selitev na jug, kjer tudi živijo "ljudje naše krvi".

2.1.3

Avtorica: Lea Fatur

Naslov: Za Adrijo ...

Podnaslov: Povest iz uskoško-benečanskih bojev

(Prva) izdaja: Dom in svet, 1909

Dolžina: 96.000 besed

Zgradba: 37 poglavij

Dogajalni čas: od 1608 do 1618 (zaključek nekaj let kasneje)

Dogajalni prostor: Senj, Benetke

Zgodba: Senjske Uskoke vodi junaški vojvoda Juriša Senjanin. Pred Senjem so beneške galeje. Posadko Uskoki povabijo v mesto, kjer preživi nekaj dni čakajoč na

avstrijsko komisijo. Juriševa sestra Zora se zagleda v Benečana, generala Ivana Foscarija in sklene prijateljstvo z njegovo sestro Cecilijo, ki se zaljubi v Jurišo. Toda ljubezen obeh parov je obsojena na propad, saj je zveza Benečana in Uskokinje (ali Benečanke in Uskoka) prepovedana. Juriša oddaja sestro najbogatejšemu in najuglednejšemu, a staremu Uskoku Milanšiču, ki ga Zora sovraži, a stojično vdana pristane na zaroko. Cecilija pa je doževa nevesta. Jurišo obsodijo na smrt, a ga Cecilija in Zora ga rešita. Uskoki so obsojeni na pregnanstvo. Napadajo beneško ozemlje, zato se pred Senjem spet zberejo galeje. Zora se medtem bori proti Milanšiču in hrepeni po Foscariju, dokler dan pred napovedano svatbo ne zbeži v Benetke, vendar se Foscari zaradi neveste, ki so mu jo izbrali starši, ne sme poročiti z njo. Obsodijo jo čarovništva in zaprejo v ječo, od koder jo gotove smrti rešita Foscari in Cecilija, ponjo pa pride Juriša in jo pripelje spet v Senj. Na galeji je med plovbo proti Senju ubit Foscari, kmalu zatem pa Uskoki ubijejo beneškega admirala Venierja. Juriša je obsojen na vislice. Med Avstrijo in Benetkami se vname vojna, ki je bila že ves čas v zraku. Po sklenjenem madridskem miru (1617) je dokončno rešeno tudi uskoško vprašanje: Uskoki se morajo izseliti iz Senja, kjer je straža odslej nemška, komisar pa Benečan. Ko iz beneških ječ izpustijo zaprte Uskoke, med njimi tudi Milanšiča, je Zorina usoda zapečaten.

2.1.4

Avtor: Vlado Firm

Naslov: Uskoška nevesta

Podnaslov: /

(Prva) izdaja: Založba Lipa, 1959

Dolžina: 60.000 besed

Zgradba: 8 poglavij

Dogajalni čas: 1515 (konec predvidoma 1516)

Dogajalni prostor: Dolenjska in Vojna krajina (gradovi Žumberk, Mehovo, Gracarjev turn; kmečki dvorec Beli dvor), Carigrad, Ljubljana (Krakovo, grad), Dravsko polje

Zgodba: Z meje prihajajo novice, da se Turki pripravljajo na nove vpade, kmetje pa napadejo grad Mehovo, vendar jih porazi najeta uskoška konjenica. Zatečejo se na žumberški grad k uskoškemu glavarju Vukmirju, ki se pripravlja na obrambo pred Turki

in jih priključi svojim vojakom. Uskoki rešijo Dano, hčer svobodnjaka Hrasta, ki je bila zaprta na Gracarjevem turnu, in oropajo grad. Tudor bi se rad poročil z Dano, ona pa še vedno čaka Vida, ki se je izgubil v Ljubljani. Uskoki jo po Tudorjevem naročilu ugrabijo, njihov pop pa ju skrivaj poroči na pristavi. Na grad si upata šele, ko oče Tudorju obljubi, da ga za ugrabitev ne bo kaznoval, kot velewa uskoška tradicija. Užaljenemu vojvodi, ki je računal, da bo Tudorjeva žena njegova hči Živa, pošlje v tolažbo živino. Cesarjevi odposlanci so na pogajanjih v Carigradu neuspešni, Turki že prihajajo čez mejo. Tudor se z bojišča, kjer so premagali skupino Turkov in rešili jetnike, vrne ranjen, poveljstvo prevzame nekdanji voditelj upornih kmetov Jure, ki se v bojih zelo izkaže. Novi begunci, ki so se zatekli k žumberškim Uskokom, se preselijo na Štajersko, njihov glavar postane Jure, ki se poroči z Živo.

2.1.5

Avtor: Anton Ingolič

Naslov: Gorele so grmade

Podnaslov: /

(Prva) izdaja: Mladinska knjiga, 1975

Dolžina: 99000 besed

Zgradba: Trije naslovljeni deli, vsak po 11 poglavij. Prvi del, Črni stotnik, ima oštevilčena poglavja, poglavja (11) v drugem delu z naslovom Janž Gromberžan so označena z 'Leto Gospodovo 1654' do 'Leto Gospodovo 1664', v tretjem delu, Eva, pa so poglavja spet oštevilčena; povest se zaključi z dodatnim 'Silvestrovo 1679'.

Dogajalni čas: od novega leta 1649 do Silvestrovega 1679

Dogajalni prostor: Maribor, Črnomelj, Novo mesto, JV Pohorje (Fram, Gromberk, Zgornja Polskava), Ptuj, Dravsko polje (uskoški vasi Skoke in Dobrovce)

Zgodba: Stotnik Črni Jurij se vrača iz Nemčije, kjer se je končala 30-letna vojna. S kockanjem zapravi vse, kar je zaslužil z vojnim plenom vred, privošči pa si tudi veliko zabave z ženskami, Suzano in vdovo Leopoldino. Doma v Črnomlju nima obstanka, na Štajersko pa ga vabita tako Suzana kot Leopoldina. Odloči se za slednjo (zato pa se

ljubicam ne odpove) in postane oskrbnik framske graščine. Z Leopoldino dobiva sina Leopolda, ki pa se smrtno ponesreči med ježo. Jurij spet sprejme vojaško službo, preseli se v Varaždin in pade v bitki pri Monoštru 1664.

Jurijev brat Janž si na pristavi graščine Gromberk na Pohorju, ki so jo požgali uporni kmetje l. 1635, ustvari novo kmetijo. Uspešno in z velikim veseljem kmetuje (posadi dotlej neznano poljščino, koruzo). Žena Rosita pride in ostane na Gromberku šele, ko jo s svojimi strastmi navduši Jurij. Rodi se hčerka Eva, kasneje še Ivan, vendar Janž v zakonu ni srečen, Rosita z nobeno stvarjo ni zadovoljna, prihaja iz mesta in rada bi živela kot graščakinja (v tem duhu vzgaja tudi Evo). Janž začne zahajati k Urški, ki mu rodi sina Janžka, kasneje pa še tri hčerke. Rosita možu med prepirom prizna, da Eva ni njegova, ampak Jurijeva hči. Po njeni smrti se Janž in Urška poročita, Eva postaja neznosna, odseli se v vas in služi pri krčmarju Golobu.

Eva je poleg Dolge Lize obsojena čarovništva. Zaslišujejo jo, mučijo in obsodijo na grmado. Janž pokliče na pomoč Uskoke, ki Evo rešijo iz ječe. Zbeži na Dunaj. Sin Ivan dobi zgornji del gromberškega posestva, Janžek pa doma nasledi očeta, ki se smrtno ponesreči med zidavo Ivanove hiše.

2.1.6

Avtor: Ivan Lah

Naslov: Sigmovo maščevanje

Podnaslov: /

(Prva) izdaja: Vodnikova družba, 1931

Dolžina: 42700 besed

Zgradba: Vsako od 16-ih poglavij ima svoj naslov.

Dogajalni čas: od 1665 do 1672

Dogajalni prostor: banska Hrvaška in Vojna krajina (Ozalj, Plaško, Čakovac, Karlovac), Povirje na Dolenjskem, Ljubljana, Slovaška (Makovice)

Zgodba: Sigma Virski je sin protestantskega plemiča z Dolenjske. Potem ko se je zaradi svojega verskega prepričanja in simpatij do Uskokov in Zrinskih sprl s

plemiškima sinovoma v Ljubljani, kjer se je šolal pri jezuitih, ga oče pošlje k hrvaškemu banu Zrinskemu, ki potrebuje vojsko za obrambo pred Turki in realizacijo svoje zarote proti Habsburžanom, pri čemer računa tudi na pomoč Vlahov, Francozov, Benečanov, Poljakov ... Na Ozlju pri Zrinskem naveže Sigma tesno prijateljstvo z uskoško kneginjo Mare, sorodnico Zrinskih Katico in njenim izvoljencem, krajišnikom Džurom. Z njim in drugimi vlaškimi vojaki straži Sigma obmejne trdnjave, vendar s Turki trenutno vlada premirje. Jelena Zrinska se poroči z Madžarom Rakoczyjem, zaveznikom Zrinskih. Na Džurdžev dan, ki je velik vlaški praznik, se zberejo pri knezu Baljšiću na Jasenicah na posvetu tudi vlaški knezi in vojvode, ki si niso enotni v tem, da bi podprli bana. Vladika jih prepriča, da prestopijo na stran Zrinskih, saj verjame, da jim bo omogočil vrnitev v domovino. Na Hrvaškem je napeto, cesar ima razširjeno mrežo vohunov, da bi izvedel, kaj naklepa ban. Vlaškega kneza in njegovo hčer zaprejo, da bi kneza zaslišali o vlaškem zborovanju na Jasenicah. Sigma, sedaj že banov pribočnik, ju z Uskoki reši. Zarota propade, Zrinski in Frankopan sta obsojena in usmrčena. Sigma umre oče, čez mejo ga vladika poroči z Mare, Džura pa s Katico. Z Uskoki se pride maščevat cesarjevemu zaveznikom: požge virski grad, cerkvico sv. Jurija in župnišče, nekdanjo posest svojega očeta, ki so jo zasegli.

2.1.7

Avtor: Miroslav Malovrh

Naslov: Strahovalci dveh kron

Podnaslov: Zgodovinska povest; Prvi (oziroma Drugi) del

(Prva) izdaja: Narodna tiskarna, 1907

Dolžina: 92300 besed

Zgradba: 49 poglavij (od tega v prvem delu 33)²⁹

Dogajalni čas: od poletja 1569 do jeseni 1571 (zaključek tri in več let kasneje, opis dogodkov do l. 1617)

Dogajalni prostor: Liburnija (severna Istra), Opatija, Trst, Furlanija, Benetke, otok Antikytira, Ciper (beneška kolonija v Levanti; mesti Nikozija in Famagosta), Jadran, Kvarner

Zgodba: Revni kranjski plemič Andrej Kržan živi s slugo Tomom med sovražnimi

²⁹ V knjigi so poglavja sicer oštevilčena do vključno št. L (50), vendar je št. VII izpuščena.

Uskoki v severni Istri. Med nočnim neurjem rešijo s potapljačice se ladje s Tomom in skrivnostnim tujcem, ki se izdaja za prekupčevalca s konji, Benečanko Asunto in njenega očeta, vojvodo Dall Ferra. Razjarjeni kmetje, Uskoki, ki so prišli na obalo po plen, ranijo Kržana in Asunta skrbi zanj, dokler povsem ne ozdravi. Izpovesta si ljubezen, vendar ona ostaja skrivnostno zadržana. Lahko bo njegova, če bo zvesto izpolnjeval njena navodila. Andrej in Tomo se odpravita v Benetke, kjer se Kržan javi za služenje v beneški vojski, da bi bil bliže Asunti. Toda general della Croce (prekupčevalec s konji), ki se izkaže kot njegov dobrotnik, mu prepereči, da bi šel s kapitanom Desantičem za Asunto, ki se mora na otoku Antikytiri poročiti s sinom piratskega kralja Ladislavom Gjačičem, da reši življenje svojima ujetima bratcema, s tem pa tudi svojo rodbino. Toda tu je njena naloga izpolnjena, z Ladislavom niti ne govori, kaj šele, da bi spala z njim. Ženin odpluje z očetom, Desantič, ki je ves čas zasledoval piratsko ladjo, s katero je plula Asunta, pa jo reši. Pri tem mu pomaga turški admiral Piali-paša. Turki napadejo Nikozijo na Cipru, kjer se na strani beneških branilcev bori Andrej. Preobleče se v turško vojaško uniformo in reši Asunto z goreče turške ladje. Pusti jo na gradu v hriboviti notranjosti otoka, sam pa gre v Famagosto, ki jo potem, ko je padla Nikozija, oblegajo Turki. Piratska deklica iz bližnje vasi jima pokaže skriven rov, po katerem oskrbujeta mesto s hrano. V njem ujameta Gjačiča, ta pa zahteva Kržanovo življenje v zameno za pomoč piratov proti Turkom. Tomova piratska prijateljica obvesti Asunto, da sta Kržan in njegov sluga zaprta in Asunta, preoblečena v Ciganko, Piali-paši izda podzemni rov. Mesto pade, Gjačič pobegne brez Asunte in brez Andreja, ki končno pride do svoje Asunte, prav tako tudi Tomo dobi svoje dekle. General Della Croce, ki je postavljen za namestnika na Antikytiri, kamor se Asunta odpravi po družinski zaklad, se izkaže za Andrejevega strica, ki se želi maščevati vojvodi Dall Ferru, ker je ubil njegovega brata, Andrejevega očeta, ko sta se spopadla za Asuntino mater. Della Croce se odpove maščevanju in reši Dall Ferra iz ječe. Pirati pa so poraženi v boju s Turki. Asunta in Andrej se naselita v Cerovljah nad Devinom, kjer čez nekaj let Asunto obišče star slep menih, Ladislav Gjačič. Asunta mu odpusti, on pa od sreče, da jo je našel, umre.

2.1.8

Avtor: Silvester M.³⁰

Naslov: Na potih usode

Podnaslov: /

(Prva) izdaja: Domovina, 1930 (od številke 27 do 48)

Dolžina: 55800 besed

Zgradba: 9 poglavij³¹

Dogajalni čas: približno od 1580 do 1587

Dogajalni prostor: Gorjanci (Opatova gora – Ječmeniški grad, Poganska jama, klanec Štinčke), Karlovac, Kostanjevica in tamkajšnjii samostan, pa tudi Kočevje, Novo mesto, Orehovec, Šrajbarski Turn, Ozalj, Delšinovce (Petričkovno selo)

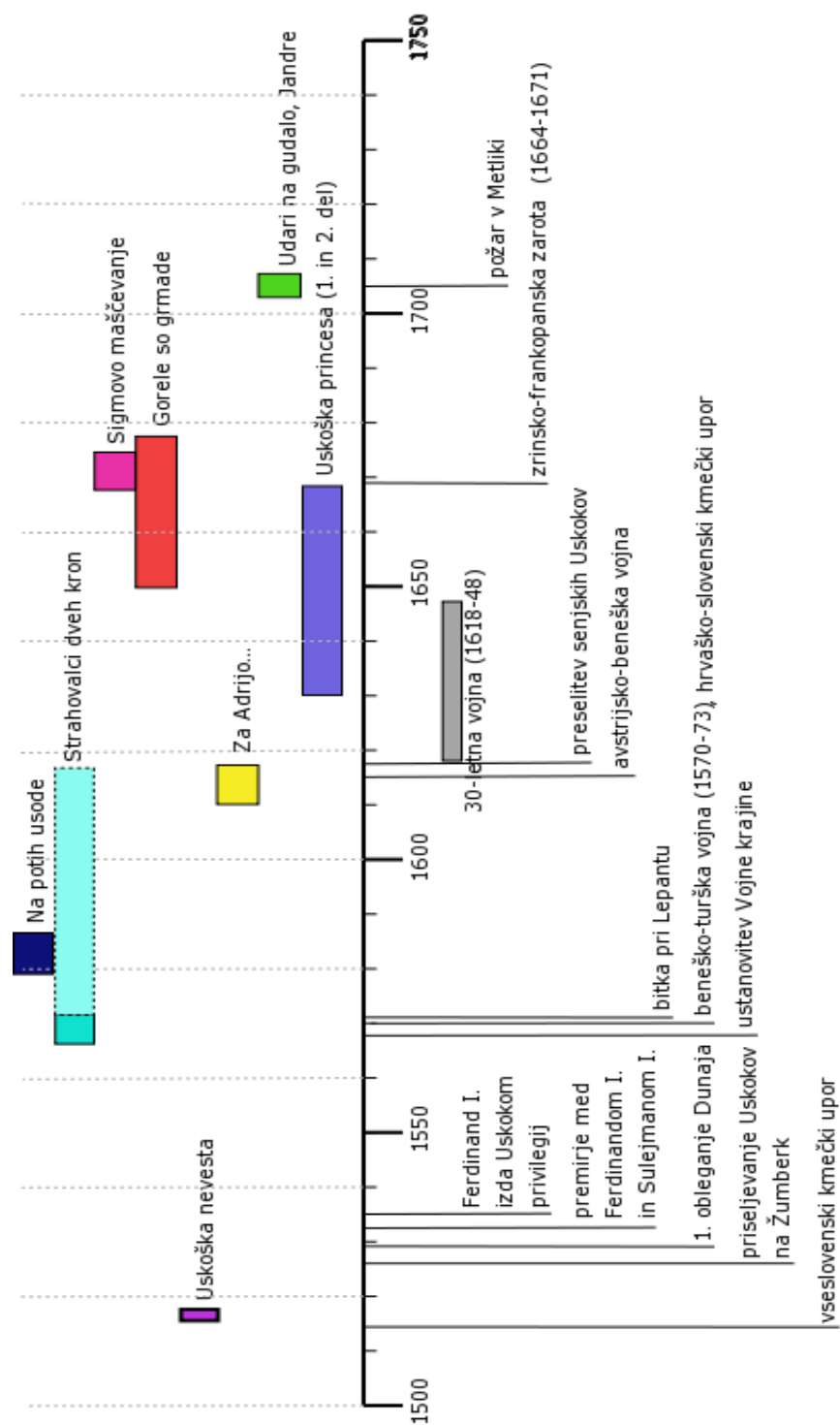
Zgodba: Uskoškemu hetmanu Peru Dalsimonoviču in njegovi ženi Ljubici, ki z otrokoma živita živita v trdnjavi na Ječmenicah, vedežuje starka iz bližnje Poganske jame in napove hetmanu skorajšnjo smrt. Povprašata jo po njeni življenjski zgodbi in ko pove, da je še vedno poganka, jo spodita in Uskokom naročita, naj jo zaprejo v jamo. Hetmana umori sluga madžarskega fevdalca Tahyja v Karlovcu in šele ob pomoči stare vedeževalke in njenega edinega zaveznika guslarja izvedo za krivca in se mu kruto maščujejo. Čez mejo vdrejo Turki, starka pa ponudi ljudem zatočišče v svoji skrivni jami. Izbere može, s katerimi napadejo turški tabor in se vrnejo z bogatim plenom, ki ga starka pravično razdeli med vse. Z Ljubico, njenima otrokoma Maro in Perom ter guslarjem se odpravijo v Kostanjevico, kjer se Ljubica odloči ostati pri mestnemu kapetanu. Sin se šola za vojaka pri Lenkoviču, hčerka pa se poroči z vitezom Otmarjem in preseli v Ljubljano. Starko obsodijo za čarovnico. Iz kostanjeviškega samostana jo rešijo Uskoki, ki opata vržejo v goreči hlev, samostan pa izropajo. Novi opat ponovno pošlje biriče ponjo, vendar jih z guslarjem premagata, zato odnehajo. Ko Turki napadejo Kostanjevico, starka spet vodi Uskoke v boj in skupaj z mladim Perom Delsimonovičem preženejo Turke in rešijo ujete meščane (med njimi tudi Ljubico).

30 Vprašanje, kdo je pravzaprav ta avtor, za katerega ne morem z gotovostjo trditi niti tega, ali je Silvester njegovo ime ali priimek, ostaja odprto. V leksikonu Slovenska književnost (in podobnih priročnikih) ni naveden, prav tako ga tudi v listkovnem katalogu Imenskega kazala v NUK-u ni.

31 Številčenje poglavij je sprva zelo zmedeno, saj se začne z 1, 2, nadaljuje s III in več odseki, razmejenimi z * * *, nato se ponovi II, ponovno sledi III in potem naprej v smiselnem vrstnem redu do IX. Število poglavij se da torej različno interpretirati.

Pero postane kapetan uskoških čet, njegova mati se preseli k hčeri v Ljubljano. Starko najdejo mrtvo in jo pokopljejo skupaj z glavo njenega Hasana, kmalu za njo pa umre tudi guslar.

2.2 Dogajalni čas povesti in sočasni zgodovinski dogodki

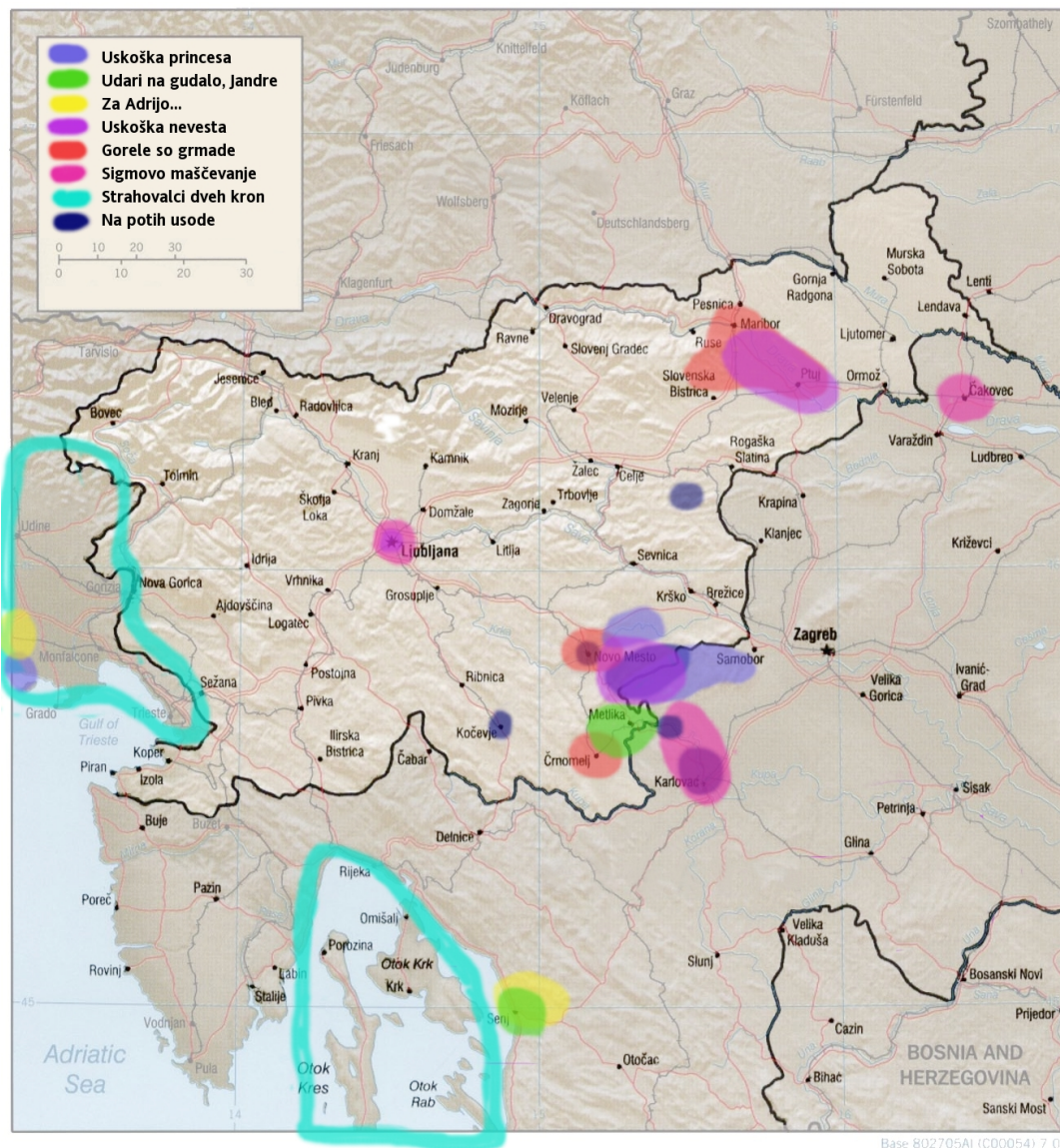
Slika 3: Dogajalni čas povesti in sočasni zgodovinski dogodki.

Dogajalni čas obravnavanih povesti je umeščen med letnici 1515, ko se začneja *Uskoška nevesta* in 1708, ko se zaključi *Udari na gudalo*, *Jandre*. Posamezni dogodki, ki so omenjeni v spodnjem delu, so bolj ali manj v ospredju tudi v literarnih zgodbah obravnavanih povesti. Zgodovinsko je širše gledano to obdobje zaznamovano s širjenjem Osmanskega imperija in turškimi vpadi, kmečkimi upori, čarovniškimi procesi, verskimi boji med protestanti in katoliki, vojnami med Beneško republiko, Turškim imperijem in Habsburško monarhijo, na lokalni ravni pa v ta časovni okvir sodi tudi naselitev Uskokov na slovensko ozemlje in na območje Vojne krajine.

Zanimivo je, da se kljub skupnemu naboru zgodovinske snovi, ki je služila za podlago obravnavanim zgodovinskim romanom, posamezna dela časovno ne pokrivajo prav veliko in so precej enakomerno razporejena po časovni osi v omenjeno dvestoletno obdobje. Po drugi strani pa tudi tam, kjer do prekrivanja v dogajalnem času vendarle prihaja, literarna snov ene povesti nima nobene zveze s snovjo druge³². Izjemi sta dve: *Strahovalci dveh kron* in *Za Adrijo* sta povesti, ki sta precej prekrivni tako v času kot prostoru. To je rezultat dejstva, da je tudi zgodovinsko ozadje teh povesti podobno. Lahko rečem, da je povest Lee Fatur nekakšno logično nadaljevanje Malovrhove povesti. Malovrh dogodke, ki so dali snov Faturjevi, v zadnjem poglavju samo opiše, v povesti *Za Adrijo* pa dobijo svojo literarno realizacijo.

³² To velja za povesti *Uskoška princesa*, *Gorele so grmade* in *Sigmovo maščevanje*. Povsem različni so dogajalni prostori, teme in v povezavi z njimi zgodovinski fakti, ki so v omenjenih povestih literarno realizirani.

2.3 Dogajalni prostor

Slika 4: Dogajalni prostori obravnavanih uskoških zgodovinskih povesti.

Ker sem se pri branju izbranih zgodovinskih povesti stalno srečevala s podobnimi dogajalnimi prostori (kar je seveda povezano z naselitvenim prostorom Uskokov), sem se odločila ta pojav nekoliko podrobneje analizirati. Hitro sem lahko ugotovila, da

avtorji besedil zvesto sledijo faktom in Uskoke – literarne junake – postavijo tja, kjer je bila njihova naselitev najbolj zgoščena in najštevilčnejša. Dogajališč je seveda več, na tem mestu jemljem pod drobnogled samo najpomembnejša.

Prvo in najbolj očitno “žarišče” dogajanja je Dolenjska (območje Gorjancev in Žumberka) z Belo krajino, ki se kot osrednji dogajalni prostor pojavlja v polovici obravnavanih povesti (4/8), kot dogajalni prostor sekundarnega pomena pa se Dolenjska in Bela krajina pojavita še dvakrat. Skupaj torej v šestih od osmih obravnavanih povesti. Sledijo Dravsko polje, Senj in Benetke, ki nudijo osrednji dogajalni prostor po dvema povestima. Pri tem je treba dodati, da so se v Benetkah v obeh primerih Uskoki pojavili zaradi želje po nevsakdanjih izkušnjah takšne ali drugačne sorte³³, v nobenem primeru pa Benetke niso kraj stalnega bivališča literarnega junaka. Dravsko polje in Senj se pojavita še v dveh povestih v vlogi sekundarnega dogajalnega prostora. Po enkrat pa najdemo Uskoke na ozemlju banske Hrvaške in v Vojni krajini izven Žumberka ter na bolj ali manj odprtem morju³⁴.

2.4 Konci v uskoških zgodovinskih povestih

Načeloma imajo vse obravnavane povesti pozitivne oziroma optimistične konce. Če posplošim, se protagonisti, v kolikor se zanje slabo konča, maščujejo. Tako se za poraz v zrinsko-frankopanski zaroti maščuje Sigma (*Sigmovo maščevanje*), veliko maščevanje ob pomoči tlačanov pa pripravljajo takoj ko mine zima tudi hajduki (*Udari na gudalo, Jandre*). V obeh omenjenih primerih je ravno konec tisti, ki pojasni naslov povesti in hkrati posreduje glavno avtorjevo idejo. Če se za Zoro v povesti Lee Fatur *Za Adrijo* dogodki ne iztečejo po njenih željah, ima pisateljica tudi zanjo vsaj vzpodbuden nasvet, ki se ponovno izkaže za glavno politično idejo³⁵.

33 Zora iz Senja se želi poročiti z beneškim plemičem Foscarijem, Andrej Kržan in njegov sluga Tomo pa iščeta službo v beneški vojski (Kržan pa tudi svojo ljubezen, Benečanko Asunto).

34 Severni Jadran je pomemben že tudi v povezavi s Senjem v povesti *Za Adrijo*, medtem ko v *Strahovalcih dveh kron* v drugem delu postane Jadransko morje vključno z vzhodnim Sredozemljem osrednji dogajalni prostor.

35 Glej poglavje 3.3.1.

Skupni imenovalec koncev ostalih petih povesti *Uskoška princesa*, *Uskoška nevesta*, *Na potih usode*, *Gorele so grmade* in *Strahovalci dveh kron* pa bi lahko bil zaključek “konec dober, vse dobro” ali v pravljlični maniri “in tako so živeli srečno do konca svojih dni.” Piere preživlja idilično družinsko življenje kot kralj otoka na Silbi, njegov sin Adam odpotuje v Gradec na šolanje, Uskoki na Žumberku in na Dravskem polju končno zaživijo v miru, potem ko so uspešno potolkli in pregnali Turke, podobno pa je tudi z drugimi žumberškimi Uskoki, tistimi iz povesti *Na potih usode*. Janževi potomci na Gromberku bodo potem, ko se je njihova Eva srečno rešila smrti na grmadi, mirno nadaljevali delo na razkošni pohorski kmetiji, še malce bolj gosposko pa bo dočakal starost tudi kranjski plemič Andrej Kržan s svojo Benečanko Asunto v Cerovljah nad Devinom, potem ko se je vojna med Beneško republiko in Avstrijsko monarhijo kar srečno iztekla.

3 Spreminjajoča se podoba in vloga Uskokov v slovenski zgodovinski povesti

3.1 Slovanska tematika za ohranitev narodne identitete

Slovenske zgodovinske povesti so bile večinoma napisane iz nacionalnopotrjevalnih spodbud. Ker je bil praktično do konca prve svetovne vojne oziroma do razpada Avstroogrske in nastanka Kraljevine SHS na Slovenskem stalno prisoten strah pred asimilacijo z Nemci, so se Slovenci zatekali k povezovanju z drugimi Slovani, saj je bila to nekakšna garancija za ohranitev slovenske narodne identitete.

Slovanska tematika bolj ali manj zaznamuje skoraj 20 odstotkov slovenske zgodovinske povesti. Širi (panslovansko) idejo, da je varen obstoj Slovencev mogoč edino znotraj širšega slovanskega zaledja, saj so edini, na katere se Slovenci res lahko zanesejo, ravno njihovi rojaki slovanskega porekla. Nenazadnje živijo Slovani na zelo širokem prostoru, močni so, zdrave nravi, gostoljubni, vendar po tradiciji tudi nesložni (vsaj za del Slovanov na Balkanu to žal velja tudi danes – morda celo bolj?). Ti panslovanski ideali so v zgodbah slovenskih zgodovinskih povesti velikokrat postavljeni ob bok v preteklosti nadležnim (čeprav slovanskim) sosedom, zlasti Uskokom. Slovanska tematika tako kaže dva različna pristopa k reševanju vprašanja Slovencev in njihovega (avtonomnega) obstoja: na eni strani je vseslovanska enotnost, torej ideja panslavizma, na drugi pa ohranjanje relativne avtonomnosti pod okriljem neslovanskega (habsburškega) vladarja. V uskoški zgodovinski povesti je aktualen predvsem drugi pristop.

Pisci so za narodno ozaveščanje v zgodovinskih povestih poskrbeli predvsem s prikazovanjem slavnih dosežkov Slovencev skozi zgodovino in njihovih zaslug za ohranitev narodne identitete. Na drugi strani pa so z neuspešnimi nacionalnimi akcijami opozarjali na usodne napake v preteklosti in svarili pred ponavljanjem le-teh v prihodnosti. To funkcijo slovenske zgodovinske povesti je bilo najlažje realizirati tako,

da je bilo dogajanje postavljeno na domače ozemlje. Tu so Slovenci lahko prihajali v stik samo z eno številčnejšo skupino Slovanov: z Uskoki, ki so tudi najpogostejša etnija v slovenski zgodovinski povesti (Hladnik 1997: 206).

Slovence so med slovanskimi narodi najbolj zanimali južni Slovani, ki so se najprej pojavili v turških povestih, ki opisujejo obdobje turških vpadov na slovensko ozemlje v 15. in 16. stoletju. Iz 17. stoletja je bila za pisce slovenskih zgodovinskih povesti najbolj privlačna tema zrinsko-frankopanska zarota proti Habsburžanom, za južnoslovansko zgodovinsko problematiko tega (in predhodnega) stoletja pa so v slovenski zgodovinski povesti oziroma romanu najbolj značilni Uskoki (Hladnik 1997: 201-202).

3.2 (Večinoma) negativna podoba Uskokov kot stranskih likov

3.2.1 Uskoki se v slovenski zgodovinski povesti pojavijo kot stranski motiv že v **Jurčičevem** *Domnu* (1864), kjer se pride naslovni junak, ki je pobegnil k vojakom in se pridružil Uskokom, s svojimi pajdaši maščevati zlobnemu očetu Sovi. Motiv je Jurčič našel pri Valvasorju, kasneje pa sta ga uporabila tudi **Fran Detela in Ivan Zorec**. Prvi je v svojem delu *Takšni so!* (1900) še sledil Valvasorju, ki govori o skupini Napolitancev, in v zgodbo dosledno umestil Italijane, v Zorčevih *Belih menihih* (1932-37) pa napadejo grad Uskoki, branilci pa jih pobijejo.

3.2.2 Tudi v **Tavčarjevi** povesti *Janez Sonce* (1885/86) so Uskoki samo stranski motiv, a tudi tu nastopajo kot nevarna in kruta roparska tolpa, nekoliko podobna domačim rokovnjačem:

Pradedje jezdecev, katere pričakujemo danes, uskočili so iz Turčije ter pribežali v hrvaško našo mejo. Prinesli so s seboj nekaj prav slabih navad. Če so pa jedli surovo meso, o tem mi naš Joannes Ludovicus ničesar ni vedel povedati. Mogoče je, ker je ta narod bil silno razdivjal. In kakor je moril in požigal po zeleni Bosni, če se mu je zljubilo, tako je hotel moriti in požigati po naši granici. Težko smo jih obrzdali te Uskoke, in neprestano so se upirali, če se jim je zabranjevalo požigati, razbijati in krasti. Tako se je zgodilo tudi tiste dni, ko je bil gospod Jožef Rabatta vicedom v Karnioliji. Vstali so Uskoki ter pričeli divjati, da se je mejna pokrajina tresla pred njimi. Gospod vicedom je bil odposlan, da ukroti vstajnike ter

jih pravično kaznuje. Ostro jih je kaznoval; mnogo jih izročil trinogom ter jim požgal bivališča. Obilo jih je polovil, da bi jih odtiral k cesrski vojski. A ti so se zarotili ter ga napali, ko je bil ravno odložil orožje ter se usedel k jedi za mizo. Grozno je govoriti, kako so potem ravnali ž njim! Razsekali so ga v drobne kosce in srce so mu iztrgali iz živega telesa. Stara knjiga nam govori, da so srce razljučeni Uskoki požrli, iz česar bi se smelo sklepati, da jedo gotovo tudi surovo meso (ZD 4: 60).

Uskoški poveljnik Krištof Simonović ni nič boljši od svojih podrejenih, saj ga Tavčar ironično opisuje kot junaka, ki ga odlikujejo samo jahalne spretnosti in zunanji videz, hkrati pa kot pijanca, okrutneža, divjaka, nenačelneža, nasprotnika plemstva in hvalisavca, ki se posmehuje Kranjcem, češ da komaj prenesejo za orehovo lupino vina.

3.2.3 Kmečki liki v *Junakinji zvestobe* (1927/28) **Lee Fatur** imajo o Uskokih oziroma o krajišnikih (tj. najemniški vojski v Vojni krajini, katere velik del so bili Uskoki) nasploh podobno mnenje:

Saj so hujši kakor Turek. Ta prileti, ropa, požge, pa gre. To ti pa hodi od hiše do hiše, kakor da ne poplavlja cest in vasi beda begunov, ki jim je pokončal Turek dom, kakor da ne prihajajo od Turka zaslužnjeni, z verigo na ramí, in prosijo – poleg cele vrste drugih beračev. Kje boš pa jemal, da boš dajal? Vojak pa ne vpraša. Vse iztakne, vse vzame. Če mu braniš, ti dene na streho rdečega petelina ali te nabode kakor uš na iglo. Vse so nam vzeli za vojne trške, še cerkve so oropali, še berač in dojenček plačujeta davek – a vendar ne spravijo plače in živeža za vojake ob meji... (Fatur 1927/28: 23.)

Faturjeva bralca podobno kot Tavčar seznani z njihovim krvoločnim ravnanjem z ujetniki:

Junaška bramba je potrebna, ni pa potreba, da se tolče in muči jetnik na turški način, da stradajo nekateri jetniki, namesto da bi jih pridobivali za našo vero, saj začne še Turek izlepa. Kmalu bomo hujši divjaki mi kakor oni. Poglejte Uskoke – nič jim ne rečem – ali če odseče glavo, si jo drži nad svojo in pije gorko kri. Uskoki v Žumberku so razsekali stotnika Vivo in njih žene so tolkle toliko časa po kosih mrtvega trupla, dokler ni postala kaša... Martolasa, ki je kradel otroke, so ubili in spekli. Žene so pile kri mrtvega beneškega plemiča i. t. d. Takih zgodb je polno (29).

Toda krajišniki imajo za svoje roparske pohode upravičene razloge:

'Kaj delate v trdnjavah, kadar ni Turka?'

'Dela dosti – samo za zobe ga ni vsak dan... Lačen pa se ne moreš biti. Ne prihaja živež, ne dobimo plače. Cesar ne pošlje, stanovi se branijo, ljudstvo nima. [...] Iščemo si živeža na turški način. Prirejamo izlete preko meje, poropamo vasi, odženemo živino in zaslužnjimo ljudi. Potem si razdelimo plen. Kdor je dobil kakega bogatega Turka, je že dober, ker dobi odkupnino zanj. Če ugrabimo kako lepo Turkinjo...'

'A tako delate, pagani,' se je ogorčila Manda, 'saj to se pravi ropati.' Modro je zavrnil vojak razumno žensko: 'Ako delajo Turki to pri nas, je to rop – ako pa delamo mi to na Turškem, je to junaštvo in čednost. Z ropanjem vznemirimo Turke in živimo sebe. Vidiš, prijateljica, vojska se ne more ravnati po katekizmu' (27-28).

Kmetje se vsaj delno zavedajo, da vsega le ni kriva vojska, pač pa cesar, ki je ne plačuje: "Vse so nam vzeli za vojne turške, še cerkve so oropali, še berač in dojenček plačujeta davek – a vendar ne spravijo plače in živeža za vojake ob meji... Bog ubij to našo gospodo in cesarja ž njo! Vse delajo narobe in če ne daš, si puntar, si podpihovalec..." (23). Ker pa se cesarju ne morejo pritožiti, se spravijo na vojaka, ki je prišel mednje, a ta se uspešno brani:

'Ti kuga ti, vojaška, postopaška! Kar ti da cesar, vzame nam. Če ti ne da, ne vprašaš, je Turkovo ali kristjanovo? Mi pa: garaj! plačuj! deželni, zemljiščni, cesarski, cerkveni in sam hudič ti ve še, kakšen davek.'

[...]

Zdaj je planil vojak: 'Kaj mislite, kmetje, da se branijo utrdbe za mačkinim repom: Treba je lesa, železa, topov, peska in apna, kamenja in prsti, puškarjev in tesarjev, kovačev in tesarjev, smodnika. In pred vsem kruha...' (33-34).

3.2.3 Precej zadržano, pa vendar prepričljivo je naposled na strani Uskokov **Ivan Pregelj** v povesti *Peter Markovič, strah ljubljanskih šolarjev* (1929). Naslovni junak je po rodu iz Senja, prav tako “Uskoka” Tereza, strežnica Petrovega dobrotnika, moščenikega vikarja Jožeta Glaviniča. Stara “uskoška grča” je tudi ljubljanski šolnik Andrej Jankovič, h kateremu Glavinič pošlje varovanca Petra. O Uskokih Pregelj sicer spregovori komaj kakšen stavek, pa vednar lahko tudi od njega izvemo, da obstaja o njih splošno prepričanje, da so roparji: “Iz Senja!” se je zasmel Šabec [Petrov sošolec, op. a.], ‘seveda, od roparjev, kako naj dostojnosti zahtevamo od njega.’” (Pregelj 1929: 107.) Toda pisatelj je na njihovi strani. Seznani nas še s tem, da so varuhi meje (“Proti Turkom,’ je dejal, ‘pusti jih graničarjem, nesrečna uskoška kri, pa generalom v Karlovcu!’” (60)) in krščanstva (“Taka je torej senjska vera! Kratka, a močna, ena sama beseda: Bog!” (201)).

3.2.4 Leto dni mlajša je povest *Na mrtvi straži* (1928) **Ivana Matičiča**, ki o Uskokih tako kot Pregelj piše pozitivno, saj so naše krvi. Tudi Herbart VIII. Turjaški, ki je pobijal Vlahe, ki so iste vere in krvi kot Uskoki (in tako v sorodu tudi s Slovenci), le da živijo na drugi strani meje, dobi opomin od deželnega glavarja Lenkoviča.

3.2.5 V *Vražje dekle* (1933) je **Ilka Vašte** umestila motiv uskoškega napada na grad, ki smo ga srečali že pri Jurčiču, Deteli in Zorcu. Napad (ki se konča neuspešno, toda z ugrabitvijo dekleta – Marije Trošt, ki jo reši oglar Janez) dokazuje, da so Uskoki³⁶ še vedno predvsem sovražniki, tudi oznake, da so roparji in nasilneži, se še niso znebili, vendar pa avtorica ne zanika njihovega junaštva: “Junaki so, da, krasni ljudje, v boju kakor satani. On sam se je pod Zrinjskega poveljstvom boril ob njihovi strani. Junaki, zares. Le eno napako imajo: v sili vzamejo, kjer pač dobijo. Mlademu dekletu pa je boljše umreti, nego jim priti v roke...” (110).

Tudi dobrih dvajset let kasneje se podoba Uskokov v romanu *Gričarji* (1956) iste avtorice še ni spremenila, tokrat pa priznava, da imajo za seboj težavno preteklost, hkrati pa so tudi uporabni za varuhe meje:

36 Vlasi so v tem delu sinonim za Uskoke.

'Gorski hrbet, ki ga vidiš tamle na obzorju, pa so Gorjanci. Tam in po dolinah pod njimi se je v zadnjih desetih letih naselilo mnogo srbskih beguncev, Uskoki jim pravimo. Zbežali so pred Turki v naše kraje.'
'Ubogi ljudje!

'No, da. Ampak so precej nasilni. Kadar jim zmanjka živeža, ropajo žito in živino in koljejo kakor Turki. Naši kmetje so se že protožili pri kralju. Toda kralj potrebuje Uskoke, da varujejo mejo pred Turki, naši kmetje morajo pač potrpeti. Slišal sem, da jih bodo mnogo preselili in jim posestva zamenjali. Saj je zdaj povsod polno zapuščenih vasi.'

[...]

'Ali ni takšna nasilna zamenjava krivična? [...]

[...]

'Seveda, ampak Uskoki morajo ostati na meji, da jo bodo branili.' (Vašte 1956: 106-107.)

3.3 (Večinoma) pozitivna podoba Uskokov kot glavnih junakov

V zgodovinskih povestih, ki jih v svojem diplomskem delu podrobneje obravnavam, so Uskoki dobili pomembnejše (ali celo naslovne) vloge, zato govorim o žanru uskoške zgodovinske povesti, v kateri se je podoba Uskokov občutno spremenila. Dela niso nujno nastala kasneje kot tista, ki so omenjena v prejšnjem poglavju (3.2), tako da ne morem potegniti časovne ločnice, češ, do takrat so bili Uskoki v leposlovju označeni negativno, kasneje pa pozitivno. Vseeno pa lahko zapišem, da se je poleg zgolj negativne podobe Uskokov v 19. stoletju na začetku prejšnjega stoletja že pojavila tudi pozitivna. Očitno je, da so dobili glavno ali vsaj bolj opazno vlogo v besedilih z namenom, da postanejo nosilci neke ideje, predvsem nacionalne, pa tudi socialne. Uskoki so bili južnim Slovanom postavljeni za zgled njihove samostojnosti, pisatelji(-ce) pa so poudarjali tudi njihov občutek za pravičnost (predvsem ko je šlo za odnose med višjimi in nižjimi sloji), demokratičnost in svobodo (v odnosih Uskokov do tujih vladarjev, pa tudi domačinov na področjih, kjer so se naselili).

V vseh obravnavanih zgodbah uskoških povesti z izjemo *Strahovalcev dveh kron* so imeli Uskoki nalogo, da rešijo ugrabljeno protagonistko (včasih pa še koga) iz rok

sovražnika, ki pa zanimivo v nobenem primeru ni Turek, sovražnik in strah številka ena v tem času, pač pa vedno posvetni ali cerkveni gospod, le v *Sigmovem maščevanju* (ki pa je spet naperjeno proti domačemu plemstvu) cesarjeva vojska³⁷.

V besedilih, ki bodo obravnavana v nadaljevanju, so avtorji poudarili predvsem pogum, junaštvo in neustrašnost, ki se pokažejo seveda zlasti v spopadih s sovražniki, naj bodo to Turki, Benečani ali kdo drug, pa tudi nagnjenost k pravičnosti oziroma razreševanju krivic in vztrajnost v boju za (stare) pravice in svobodo.

3.3.1 Najbolj očitno je sporočilo **Lee Fatur** v *povesti iz uskoško-benečanskih bojev Za Adrijo* (DiS 1909). Svojo romantično, a tudi pokončno junakinjo, ki se je morala pokoriti bratu oziroma tradiciji in se poročiti s starim in grdim Milanšičem, na koncu nagovarja: "Vzgajaj sinove, Zora, da stoje junaki v borbi za moč in svobodo Jugoslavije – za Adrijo!..." (545). Osebni interesi so sekundarnega pomena, narodov blagor je na prvem mestu, četudi je cena za to nesrečno zasebno življenje. Pisateljica nam predstavi dve zgodbi o nesrečni ljubezni, ki je bila že na začetku obsojena na propad. Benečan Ivan Foscari in Senjanka Zora ter njen brat Juriša Senjanin (Orlović) in Ivanova sestra Cecilija bi sicer lahko pomirili vojne strasti med Benečani in Uskoki, vendar so politična nasprotja očitno prevelika.

Bralec naj bi se poistovetil z Uskoki v Senju, ki so razpeti na eni strani med sovražne Benečane in Turke, na drugi pa na nemškega cesarja, ki jim namesto podpore pri obrambi svobodne plovbe in obljubljene plače za obrambo pred Turki meče polena pod noge. Pisateljica ugotavlja, da avstrijska politika neprimerno ravna s hrvaškim plemstvom in zemljo, tega pa so veseli Benečani. Prej bodo Frankopani izgubili Primorje, prej bo prišlo v roke Benečanom. V Senj prihajajo avstrijske komisije, ki zaradi lastne šibkosti (in strahu?) precej vestno (in kruto) kaznujejo krivce za pritožbe

³⁷ V povesti *Gorele so grmade* rešijo Evo, hčer uskoškega stotnika, ki je obsojena kot čarovnica, v povesti *Na potih usode* osvobodijo iz samostanske ječe prav tako čarovništva obsojeno vedeževalko, ob pomoči beneških zaveznikov rešijo v povesti *Za Adrijo* iz doževih zaporov svojo senjsko rojakinjo Zoro, hajduško-uskoška naveza rešuje kaznovane, zaprte ali vsaj preganjane tlačane v povesti *Udari na gudalo*, *Jandre*, Dano in druge ujetnike rešijo žumberški Uskoki z Gracarjevega turna v povesti *Uskoška nevesta*, uskoški princesi Ani Mariji pomaga Piere pri maščevanju in z njo zbeži v Benetke in v povesti *Sigmovo maščevanje* pa naslovni junak ob pomoči Uskokov in martolozov reši svojo izvoljenko Maro in njenega očeta, vlaškega kneza, iz rok cesarjeve vojske. Edino v *Strahovalcih dveh kron* Benečanko Asunto rešuje kranjski plemič Kržan pred uskoškim piratskim ženinom ob pomoči Turkov in Benečanov.

Benečanov nad njihovim piratstvom na morju. Avstrijske oblasti jih večkrat preženejo od doma in prepovedujejo ropanje ter vsakršne spopade z nasprotniki. Toda Uskoki se ne vdajo; na videz ubogajo, a se vrnejo in ropajo še bolj. So nadvse ponosni in se sklicujejo na svojo tradicijo in pravice, ki izhajajo iz statuta Frankopanov za Senj iz leta 1388.

Dolga veriga gorja, ki se vleče, odkar je prestopil prvi bosanski Uskok hrvaško mejo. [...] Hrvaški generali so odkazali pribeglecem zemljišča v opustošenih krajih. A kadar je obdelal Uskok opustošeno zemljišče, se oglasi prejšnji gospodar zemljišča, zahteva desetino ali izselitev novih gostov. Desetino krvi plačuje Uskok rad – druge ne. On hoče živeti svobodno, biti podložen samo cesarju, ne kakemu plemiču, vlastelinu.

Drugi so nastavljeni po trdnjavah v kamenitih krajih, kjer si sploh ne morejo ničesar pridelati, [...] **Uskoki, stražniki meja, bi morali dobiti plačo vsake kvatre. Pa je ne dobe niti vsako leto.** Blagajne so prazne – to je vedna pesem. Uskok pa živi ali umri. **Zato je prisiljen Uskok, tudi če bi ga ne vleklo sovraštvo, hoditi na četovanje na Turško, da si pridobi živeža** – zaslužnji kakega bogatega Turka in si pomaga z odkupnino. [...]

Benečan pa brani Uskoku napadati Turka na morju, brani hoditi preko njegove zemlje na Turško. Drugače je bilo, preden je padel Ciper v turške roke [1571, op. a.]. [...] Po padcu Cipra pa so sklenili Turki in Benečani mir. [...] Ker pa pri tem dogovoru niso vprašali Uskokov, so plenili ti po svoji navadi, dolžnosti in potrebi turške ladje, kot so jih plenili pred padcem Cipra. Benečani, ki so imeli raditega vedne sitnosti s Turki, so začeli preganjati Uskoke po morju in po suhem. Posebno senjske. Med Senjani in Benečani je že tako bilo staro sovraštvo. [...]

Prepovedali so Uskokom pot po morju. Jemali so jim ladje in blago, obežali Uskoke na jarbole, jih kovali v galeje, jih obglavljali na trgu svetega Marka. Seveda tiste, ki so jih dobili. Ni lahko zgrabiti, ujeti živega Uskoka. **Pa Benečani znajo pritiskati na cesarja, da zadosti njihovi užaljeni pravici.**

Kadarkoli pojunači Uskok, mu zapre Benečan morje pri Reki, Bakru, Senju. Po ožini med Krkom in Senjem lovi ladje, obeša ljudi in pali vasi po obrežju. Dokler ne pride cesarska komisija in obsodi nekaj krivih Uskokov na smrt. Že dolgo se poje ta pesem. Benečani postajajo vedno bolj nasilni. Doseči hočejo, da gre Uskok od morja. (Fatur 1909: 16-17; poudarila A. F.)

2.3.2 Nadvse pogumni in junaški so tudi *Strahovalci dveh kron* (tj. beneške in turške) **Miroslava Malovrha**, ki si je za objavo svoje povesti v *Slovenskem narodu* (1907) nadel povsem nov psevdonim Franjo Lipič. Uskoški pirati iz Senja so nekakšen prototip za politično preživetje Slovencev, nad katerimi gospodarita vsaj dva pohlepna vladarja. V Malovrhovi napeti pustolovski zgodbi, katere konec časovno in dogajalno sovпада s koncem povesti *Za Adrijo*, prideta predvsem v zadnjem poglavju v ospredje predvsem nemški cesar in beneški dož. Tu namreč avtor verodostojno opiše zgodovinsko dogajanje, ki je ogrozilo najzahodnejši del slovenskega etničnega ozemlja in privedlo tudi do tega, da so se morali Uskoki izseliti iz Senja³⁸. Uskoki sprva napadajo samo Turke, Avstrijsko cesarstvo in Beneška republika pa jih pri tem podpirata, saj jih krvavo potrebujeta. Toda ko Uskoki začutijo, da so njihove tradicionalne pravice kršene, postanejo nevarni nasprotniki nekdanjih zaveznikov:

V krvavih vojnah, ki jih je imela Avstrija tiste čase s Turki, so igrali važno vlogo kot vojaki in kot piratje v Senju in njega okolici naseljeni Uskoki. Nепrestano so vpizarjali pojezde v turške kraje, od koder so donašali mnogo plena, in nobena turška ladja ni bila varna pred njimi.

Avstrijska vlada, uvidevajoč, kako velikega pomena so zanjo ti neizprosni sovražniki Turkov, je gledala na to, da jih ohrani na svoji strani. Preskrbljevala jih je z orožjem in jim dajala tudi zapovednike. Eden prvih zapovednikov je bil Juri Lenkovič, sin glasovitega zapovednika hrvaške Vojne krajine, potomec junaške rodovine, ki je vse svoje življenje posvetil vojni s Turki.

[...]

V teh letih se je tudi **premenilo razmerje med beneško republiko in med pirati.** [...] Ker je turška vlada vedno zahtevala, naj beneška republika, ki je imela v rokah pomorsko policijo v Adrijanskem morju, zatре pirate, neizprosne preganjalce turških ladij, je začela **piratom delati ovire, hoteč se, če mogoče, polastiti Senja.** Piratje so to republiko beneški krvavo plačevali. Začeli so napadati in pleniti beneške ladje. Zdaj niso več delali razločka med turškimi in med kristjanskimi ladjami in divjali so tako grozovito, da je beneška republika poslala v pomorsko vodovje posebne ladje, naj uničijo senjske pirate.

Zdaj se je med pirati in med beneško republiko začel ljut boj. [...] **Postali so za beneško republiko to, kar petindvajset let poprej za turško cesarstvo.** Potomci in nasledniki strahovalcev turške krone so bili zdaj neizprosni strahovalci beneške krone. (Malovrh 1907: 546-549; poudarila A. F.)

Katera oblast je najboljša za Slovence kaže glavni junak *Strahovalcev dveh kron*, revni kranjski plemič Andrej Kržan. Sprva živi v Opatiji, torej pod okriljem “domače”

³⁸ Gre za avstrijsko-beneško oziroma t. i. uskoško vojno ali vojno za Gradiško (1615-1617), ki se je končala z mirom v Madridu. Benečani so se morali umakniti s področij, ki so jih med vojno zasedli, tako da je meja ostala nespremenjena, Habsburžani pa so morali senjske Uskoke dokončno preseliti v zaledje.

habsburške oblasti. Na svojih poteh za izvoljenko Benečanko Asunto Dall Ferro izkusi tudi bolj "eksotične" beneške in turške oblastnike, vendar se naposled ponovno ustali na obrobju slovenskega etničnega ozemlja v Cerovljah nad Devinom, ki sodi v okvir Avstrijskega cesarstva. Dobri stari Habsburžan (nadvse priljubljeni cesar Franc Jožef je bil v času, ko je izšla Malovrhova povest, pravzaprav res že star: monarhiji zvesti Slovenci so 18. 8. 1907 proslavili že njegov 77. rojstni dan) je torej tudi tri stoletja pozneje za Slovenca še vedno najboljša, čeprav ne optimalna izbira.

2.3.3 **Ivan Lah** je dogajanje svoje zgodovinske povesti *Sigmovo maščevanje* (1931) postavil na Hrvaško v Vojno krajino, kjer se je v 2. polovici 17. stoletja zgodila zrinjsko-frankopanska zarota proti Habsburžanom. Medtem ko avtor izraža simpatije do upornega hrvaškega plemstva, je zelo kritičen do domačega kranjskega, ki je slepo vdano cesarju in se požvižga na velike žrtve Hrvatov v bojih s Turki in na idejo zedinjenja južnih Slovanov. "Našim vrlim Kranjcem, Korošcem in Štajercem ni treba braniti, česar niso nikoli imeli, vendar bi morali držati z nami, ker tudi k njim prihajajo tujci; namesto tega rajši pomagajo dunajskemu dvoru in prihajajo k nam kot njegovi pomagači, za kar bomo vsi škodo trpeli. Mi bi se morali združiti in drug drugemu pomagati, ker naš narod povsod enako trpi..." (Lah 1931: 27.)

Še posebej je avtor nastrojen proti Turjačanom. Glavni junak Sigma Virski, sin protestantskega plemiča z Dolenjske, se v Ljubljani v sporu s sošolcem iz rodu te bogate kranjske plemiške družine postavi na stran Hrvatov in krajiških branilcev: "In vendar branijo mejo že dve sto let prav ti ubožni domači plemiči in Vlahi in Zrinjski, ki so žrtvovali največ za varnost države." (17)

Ivan Lah je naklonjen tudi Uskokom (imenuje jih Vlahi), brezdomcem, "ki so pregnani od turške sile, pobegnili iz svojih pravoslavnih pokrajin" (59) in so sedaj razseljeni vsepovsod: "[S]irote smo mi vsi, brate, vsi Vlahi, ki živimo brez domovine in se ubijamo v tujih službah." (58) "[P]ovsod najdeti naše ljudi. Daleč jih je zanesla usoda v tujih službah od meje domovine, povsod jih moramo iskati, da se nam ne izgube v tuji zemlji." (65/66) Še bolj tragično je, da služijo celo dvema tujcema, ki sta za nemeček še tekmeča: "[C]erkveni glavar vseh Vlahov, [...] je z očetovsko skrbjo [obiskoval] vlaške

posadke, ki so bile v vojni službi po vsej krajini, kjer so jih naselili kot begunce, da so polnili cesarsko vojsko in varovali mejo pred turškimi vpadi. Mnogo jih je bilo tudi v službi Zrinjskega in prav ta razdvojenost je vladiko zelo bolela.” (59)

Kljub svoji navidezni robotosti so Uskoki mirni, a vedno pripravljeni na obrambo:

Vojaki so napolnili dvorišče. Bile so to čudne, divje postave z ovčjimi kučmami na glavi, v rjavi sukneni obleki, z opankami na nogah, torbe ob strani, s puškami v rokah, s handžarji in samokresi za pasom. Ljudje, ki so živeli že cela leta v vojni in od vojne. Temno zagoreli obrazi, polporastli z bradami, žive, skoraj mačje oči, z brazgotinami na licih in čelu, a tihi in mirni kakor kmetje, ki se vračajo s polja. Med njimi so bile krasne postave izrazitih obrazov, močnih potez, visokega čela in močnih pleč. Vojvode. Posedali so v krogih in pekli janje na ražnju. [...] V okolici so se zasvetili ognji vlaških sel, kjer so gospodarile žene z deco. Na utrdbah so odmevali rogovi straž. (61-62)

Negativno sliko o njih skuša Lah popraviti tudi z razlago njihove nesrečne zgodovine in pojasnilom, kdo so Vlahi, kdo Uskoki in kdo Srbi:

'Tako smo postali pastirji in vojniki na tujih tleh! Kje ti je domovina, narod moj? Kje ti je Dušanovo carstvo. Svet te psuje z Vlahi in sam si sprejel to ime. A kje ti je čestito ime srbsko? Kje je Srbija, kje ti je Bosna in Hercegovina?... Tuje zemlje napajaš s svojo krvjo, da bi rešil ono, ki te je rodila. Tujim vladarjem ponujaš svoje junštvo, da bi ti vrnil, kar je tvojega. Vse meje si napojil s svojo krvjo in ta kri je razkropljena iz srčne rane kosovske, da se zlije nekoč zopet k njej kakor k živemu srcu... Ali še bije to srce? Ali ni tuja sila že zadušila njegovega zadnjega utripa?...' Sigmii so bile nejasne te besede.

'Pripovedujte mi o vas,' je prosil, 'vi niste Vlahi, kakor vas pozna svet.'

'Ne, nismo Vlahi,' je nadaljeval vladika. "Vlahi smo vsi, ki so z nami skupaj bežali z Balkana. Vsi smo bili uskoki. Bili so se med nami tudi divji rodovi iz Moldavije in Valahije. A mi smo Srbi, sinovi velikega naroda, ki je obvladal Balkan od morja do morja. Imeli smo svoje carje, svetlo ti ime, častita loza Nemànjićev! Večna ti slava, sveti Sava, učitelj in prosvetitelj naš! [...] In Dušan, car veliki in mogočni, večni spomin in slava v rodu srbskem. A po smrti Dušanovi so se sprli velikaši, čigavo bo carstvo. In propadlo je carstvo na Marici... Turki so zavzeli zemljo kraljeviča Marka... Zbral je car Lazar vojsko in odšel na Kosovo... Padli so [...] vsi junaki in vsa naša vojska. Ostalo je samo še carstvo Vuka Brankovića. Narod se je umikal na mejo in preko meje. Padla je Bosna, padla Hercegovina, i Smederevo, sokolje gnezdo Brankovićev, in Beli grad na Savi in Donavi. In narod je bežal na tuje ozemlje, da si reši življenje v nadi, da se vrne v domovino. Prešla so desetletja, stoletja. Ni bilo povratka. Ni bilo rešitelja. Mi smo morali reševati one, ki smo od njih pričakovali rešitve. Cele pokrajine ob meji so bile opustošene. Tam so naselili naš narod, da varuje meje sosedov. Begunci smo bili brez zemlje in doma, hvaležni za vsak dar, odkupljen celo z našo krvjo. Tako so nastali Vlahi, ki polnijo danes zemlje Dalmacije, Primorja,

tja do Tise in Donave. Smo narod brez domovine, deca brez doma. Tudi na oni strani so ostali, mnogi so se poturčili in dosegli visoke časti. Preko meje se družimo z njimi, kajti vežeta nas vera in jezik. Zato nas imajo za nezanesljive. Vlaška vera nima veljave – naša zvestoba je kupljena in negotova. A mi vemo, da nimamo prijatelja in da nas plačujejo zato, ker nas potrebujejo. Zato se prodajamo za košček zemlje, da se ohranimo, kajti pozni potomci se bodo nekoč vrnili v domovino svojih očetov, kakor se je izvoljeno ljudstvo vrnilo iz faraonske sužnosti v obljubljeni deželo. Evo, to smo mi. Mnogo zla so nam povzročili drugi, morda smo ga tudi mi drugim. Narod brez domovine propada, samo misel na domovino ga dviga, da živi višje božje življenje. Ako izgubi domovino, živi samo sam sebi in izrablja vsakega in vse. Evo, to je usoda Vlahov. Dolgo traja naša sužnost, predolgo. Razkropljeni smo. Opasnost je velika. Mladina pozablja na zgodovino dedov. Zrinjski bi nas mogel rešiti. Bosna in Hercegovina ga čakata. Ko se njima približa, vstane narod in se mu pridruži. Velik je naš narod... In Srbija...' (62-64)

Kljub brezdomski tragiki, razdrobljenosti in službi tujim vladarjem pa Lah na različnih mestih pripoveduje, da so Uskoki ohranili svoj ponos; vedno so pripravljeni braniti svoje skupne pravice: "Ne poznate Vlahov, dragi moj. To ni narod, ki ne bi ugovarjal, če ima svojo misel. A nikoli ne pozabijo, kaj je njih skupna korist." (93) "Evo, kakšni so naši ljudje, [...] čutijo se odvisne od vseh in podlegajo tujim vplivom, a ko vzbudiš v njih narodno dušo, so vsi ene misli." (88/89) "Ti ljudje čuvajo svojo čast in ne pozabijo nikoli, če so bili užaljeni. Maščujejo se drug za drugega. Česar ne dosežeš pri njih zlepa, zgrda gotovo ne boš dosegel." (116) "Kakšne so te vaše pravice?" je vprašal Porzer z zasmehljivim naglasom. "To so davne pravice vlaških knezov in vojvod, ki že stoletja varujejo državno mejo in krvavijo za cesarja, da so svobodni v svojih naselbinah in se v vojaških zadevah pokoravajo banu..." (98)

Še bolj odločni v boju za svoj obstoj in svobodni se kažejo martolozi, begunski pravoslavni Srbi, ki so ostali na turškem ozemlju. Martolozi in Vlasi so bili sicer v dobrih odnosih, a jih Vlasi niso šteli za svoje, saj so radi delali usluge na dveh straneh hkrati in presojali samo s stališča svojih koristi, ker so bili brez domovine. Prehajali so pogosto preko meje, a jih pri tem nihče ni oviral, saj so jih potrebovali oboji. Če želijo obstati, pravi martoloz Postoja, se morajo postaviti zase, ne glede na to, kdo je njegov vladar in komu služijo:

'[S]pas Vlahov je, da so svoji. Ne verujte na zmago Zrinjskega, niti na zmago cesarja. **Glejte nase in vprašajte, kdo da več.** Oba vas potrebujeta, oba vas rabita zase. Kdor zmaga, tega je zemlja! Zato je najbolje, da ne zmaga nobeden. Dokler se bijeta cesar in sultan, dobro nam. Žalostna nam majka, Vlahi, ako zmaga eden izmed njih, a najhujše, če zmaga ban! **Glejte, da zmagamo mi!**' (85; poudarila A. F.)

Marčanski vladika Gavro Mijakić, cerkveni glavar vseh Vlahov, zagovarja bana, saj verjame, da jim bo omogočil vrnitev v domovino. Njegovi verniki pa hočejo biti svobodni in ne želijo služiti nikomur. Postopoma vendarle prevlada navdušenje nad Zrinskim, ki je edini z njimi in ne proti njim (kot avstrijski cesar ali Turki).

2.3.4 Zgodovinska povest *Udari na gudalo, Jandre* (1967) **Jožeta Dularja** je Uskokom bolj naklonjena kot ne. Metličani se počutijo pred Turki varne, saj jih branijo Uskoki, zato se jim z obnovo obzidja, ki ga je tako kot vse mesto uničil požar, nikamor ne muči. Vendar pa zanikajo, da bi imeli njihovi branilci tako dober občutek za pravičnost, čeprav slovijo po njem. Raje kot branijo mejo, "delajo tisto, o čemer so govorili že stari Metličani, da namreč ti junaški, drzni ljudje vse preradi kaj najdejo, preden si izgubil, in da si vzamejo, preden si jim dal. Bili so pač navajeni, da so šli iskat tja, kjer niso nič spravili, in zato ni bilo čudno, da so si bili tako z Belimi kot s Črnimi Kranjci pogosto v laseh." (132)

Plemič, metliški graščak Franc Ksaver Erberg pa ima o uskoški vojski skrajno negativno mnenje (in tako je tudi pripovedovalčevo stališče do njega). Ko njegov nesojeni tast Burgstall s Pobrega predlaga, da bi za lov na hajduke najeli Uskoke, čisto ponori:

'Najeti Uskoke, se pravi, loviti razbojnike z razbojniki! Poznam to vražje seme! Naveliča se Uskok soldaščine, spunta s častnikom, brez potrebe spravi koga na drugi svet – pa hajde k hajdukom! Kot člani pri verigi so nekateri med njimi!'

[...]

'Boljša nobena pomoč kot uskoška! Da bi moral nazadnje še paziti nanje, da mi ne izropajo in poberejo tistega, kar so mi hajduki pustili! Je že bolje, da se človek zanese sam nase.' (231-232)

Redki Uskoki, ki so še ostali v Senju, potem ko so jih avstrijske oblasti pregnale iz mesta in tam nastanile od Senjanov osovraženo nemško posadko, so v času, ko je v trdnjavi Nehajgrad glavni Dularjev junak Mihe Vihra, še vedno tako ponosni branilci svojih pravic in svobode, kot jih je prikazala že Lea Fatur, pa tudi Miroslav Malovrh. Od prisilne preselitve je minilo že okroglih 90 let, Senjani pa se z Nemci v mestu še vedno niso sprijaznili.

Rdeča, s srebrnimi novci prepletena oplečja Uskokinj se svetijo in prav tako njihove pisane pregače in pokrivala. Tu so ponosni člani starih patricijskih družin, pa ošabni cesarski častniki v črnih životnikih [...] in ko stopajo ti častniki tam mimo, se zviška ozirajo po ženah in dekletih. Takrat redki Uskoki, ki so še bili ostali v mestu, ježno stiskajo nože za pasom in ne morejo skriti svojega sovraštva do pritepencev.

Tudi meščani ne gledajo Nemcev prijazno; desetletja so si že z njimi v laseh. **Senj je vendar svobodno mesto**, ogrska in avstrijska komora pa se prepirata, kdo od njiju bo pobiral v mestu tridesetino in davek na sol. Meščani pošiljajo svoje odposlance na avstrijski dvor, pa ne uspejo. Karlovški general jih je poskušal krotiti in zdaj se šopirijo tuji častniki na Nehajgradu, potem ko so od tam pregnali Uskoke in njihove poveljnike. **Niso se samo enkrat v minulih časih Senjani in Uskoki uprli nasilju! Bodo res znova prisiljeni zgrabiti za puške in meče?** (258-259; poudarila A. F.)

Nosilci socialne, ne pa tudi nacionalne ideje³⁹ so hajduki, ki zelo spominjajo na rokovnjače. Napadajo gradove, ropajo in požigajo kašče fevdalcev ..., ti pa ugibajo, kdo to počne in jih povezujejo z Uskoki, pa tudi tlačani in martolozi: "Pri nas v Pobrežju pa veselja skoraj ne poznamo, kajne, gospod Burgstall! Uskoki, martolozi, hajduki, tlačani! Človek ne ve, če ima sploh še kje kakega prijatelja in zanesljivega človeka." (103) Da so hajduki res povezani z Uskoki, pa bralcu potrdijo sami, ko se dogovarjajo, kako se bodo organizirali proti sovražni cesarski vojski. "Pri tem pa bo treba zbrati orožje! Čimveč orožja! Kolikor ga ne bodo dobili od padlih cesarskih, ga bo treba kupiti pri zanesljivih Uskokih in martolozih!" (312) Mnogi Uskoki pa so seveda cesarjevi vojaki v Vojni krajini, od koder jih pokličejo ravno na lov na hajduke: "[T]reba bo poklicati cesarske! Iz Karlovca ali pa iz Novega mesta. Če ne bo šlo drugače, tudi Uskoke iz

39 Pisatelj skoraj čisto na koncu povesti vendarle omeni tesno sorodstvo z južnimi Slovani. Glavnega junaka Miketa Vihro, ki se je zameril oblasti in zato pridružil hajdukom, oblasti preganjajo in mu strežejo po življenju, zato se z ženo Barico in sinčkom odpravljajo "[č]ez Kolpo in še naprej. Mogoče v Bosno, v Slavonijo [...]. Tudi tam [...] so ljudje naše krvi." (367)

žumberškega kapetanata.” (275) “Že naslednji teden so karlovški dobili pomoč iz Žumberka. Uskoke so namestili na senu v mestih in proštijških hlevih, medtem ko so njihovi častniki krenili naravnost v grad.” (306)

Cesarski vojski pa je, potem ko končno pride v mesto, bolj do sproščanja strasti z metliškimi meščankami in izobilja, ki jim ga morajo hočeš nočeš na lastne stroške nuditi meščani na svojih domovih, kot do preganjanja hajdukov.

Hajduške tolpe se borijo za lastno preživetje, predvsem pa za socialno pravičnost.

Hajduška usta pa so lačna. Kar pa je nekaterim najbolj čudno: ustvarjena so, da jedo prav tako kot usta gnadljive gospode, maziljenih križevakov, krčmarjev in podobnih ljudi, ki sta jim zvrhana skleda in poln barilec vsak čas na dosegljaj. [...] Ker torej loza⁴⁰ ne rodi in ker jim nihče od onih ni prinesel ne boba ne debelače ne svinjine, je treba te stvari pač poiskati in vzeti tam, kjer so.

Toda hajduki niso jemali samo zase. Šla je na priliko kuma v ranem jutru podojit kozo, pa je ležal pred hlevcem cel meh zlate pšenice. [...] Vedeli so hajduki, da sirotica umira od glada... No, bog jim daj dolgo življenje, junakom hajduškim!

Pustili so hajduki ljudem na oknu novce in zraven z apnom ali nožem naredili hajduško znamenje. Pustili so odelo, pustili razno posodo, stekleno čašo, svileno rutico... Hm, ljudje so dobljeno naglo poskrili; vedeli so, da take stvari ne rastejo v lozi. Hajduki pa so jih vendar imeli, kajpak, dečki junaški!

Zato se ti v lozi in oni drugi niso gledali ravno prijazno. Bili so drug na drugega kot pes in mačka. In naj so jih oni še tako lovili, ušli so jim hajduki o pravem času v globoke loze in hajduške jame. (273-274; poudarila A. F.)

Hajduštvo je bilo tudi precejšen tabu; ljudje dostikrat niso vedeli, s kom imajo opravka.

Hajduki so imeli svoje zaupnike vsepovsod, in mogoče je bil prav človek, za katerega ni nihče mislil, njihov pomočnik in vohun. Bili so kmetje in tlačani, ki so čez dan orali, kosili ali robotili v tlaki, ponoči pa so hajdučili. To so delali iz lastne volje ali pa tudi iz strahu, če niso hoteli, da jim hajduki na lepem ne izropajo hisa ali posade rdečega petelina na slamnato streho.

Hajdukov je bilo v lozi vsak dan več. Med njimi so bili ljudje, ki jim je gosposka nasilno vzela

40 Gozdovi, v katerih so imeli hajduki svoje zatočišče.

zemljo, bili so v teh krdelih tisti, ki so bežali pred soldaščino, obupanci, pa tudi taki, po katerih je segala roka pravice.⁴¹ Kdor pa je prišel med hajduke, se je moral pokoriti hajduškim pravicam in zakonom[.] (275)

Med preprostim ljudstvom krožijo o hajdukih najrazličnejše bolj ali manj smešne zgodbe, kako se maščujejo pohlepnim graščakom, ki jemljejo kmetom že tako skromen pridelek, hkrati pa jih priganjajo na tlako, da sebi ne utegnejo pridelati dovolj živeža. Tlačani so na strani upornikov; ko izvedo, da je cesarska vojska na Tanči gori obkolila in pobila hajduke, se obupani sprašujejo, kdo bo odslej branil njihove pravice. Avtorjevo sporočilo pa je jasno: hajdukov se ne da zatreti, boj se nadaljuje. Takoj ko cesarska vojska končno zapusti Metliko, začnejo spet ropati, spomladi pa, ko Jandre udari na gudalo, na veliko veselje ljudi ponovno udarijo po gospodi: "Da ne bo vavek tako? Da bo tudi tlačanovih muk nekoč konec? Diple piskajo in v srcih raste upanje. Oj, še bo loza zelena, še bo živa!" (369)

2.3.5 V *Uskoški nevesti* (1976) **Vlada Firma** so Uskoki, novoselci na Žumberku, sprva še trn v peti okoliškega kmečkega prebivalstva, ki mora plačevati dajatve in opravljati tlako, Uskoki pa so teh obveznosti oproščeni. Kmetje jih imajo za pretepače in grešne kozle: "[V]sega so krivi Uskoki. Če je poginil pes, ga je zastupil prebeg. Če se vaščanki zahoče Uskoka, jo je ugrabil on. Vsega smo krivi mi." (57)

Tudor, mladi uskoški poveljnik, sin uskoškega glavarja Vukmirja, je že od začetka pozitiven lik. Trudi se pri kmetih vzpostaviti zaupanje do Uskokov. Pri grofu na Mehovem takoj zavzame za tlačane, ki so zaprti v grajski ječi, istočasno pa deželni glavar temu neusmiljenemu graščaku pošilja za obrambo pred upornimi kmeti 50 uskoških konjenikov. Mehovski gospod pristane na izročitev tlačanov šele, ko mu Tudor zagrozi, da bo odslovil uskoško konjenico. Glavarjev sin posreduje tudi v kritični

41 Prav zaradi preganjanja posvetne pa tudi cerkvene gospode in kasneje kot vojaški ubežnik se je hajdukom pridružil tudi glavni junak povesti, Mihe Vihra. Ker mu prošt ni dovolil, da bi se poročil s svojo izvoljenko Barico, je nehal opravljati tlako na cerkveni posesti, ko pa mu je graščak Erberg še zlorabil nevesto, mu je prekipelo; vsiljivca je hotel umoriti. Obsodili so ga na služenje vojske v Senju, od koder se je lahko vrnil le zahvaljujoč lastni iznajdljivosti, a edina možnost za preživetje na domačih tleh je bila hajduštvo.

situaciji, ko Uskoki ugrabijo kmečko dekle, ki si jo je eden izmed njih izbral za nevesto. Krivca odpelje k očetu, da mu dodeli ustrezno kazen. Ravno tako poravna krivico pri kmetih, ki tarnajo, da jim je uskoški pastir ukradel živino.

Toda Uskoki vendarle še niso pravi zavezniki tlačana, saj mehovskega graščaka pred njim branijo prav uskoški konjeniki, ki kmete povsem zmedejo:

Čez most je pridirjala četa Uskokov z golimi sabljami v rokah in strahovito navalila na upornike. Boja željne in izurjene uskoške roke so vihtele sablje. Uskoki so sekali, prebadali in podili konje, da je oko le s težavo sledilo strašnemu boju. Konji so se vzpenjali, grizli in vrteli in niso nikomur prizanašali. Kmetov se je polastil preplah. Uskoki so še vsi prisebno sedeli v sedlih. [...] Oj, Uskoki, kakšni vojščaki so to! Kamor je zadela izurjena roka s sabljo, je zadela v polno. A kmetje niso bili vajeni boja. Toda za staro pravdo so se bojevali zagrizeno. Zmedli so jih uskoški konjeniki. (Firm 1976: 76.)

V nadaljevanju pa postajajo Uskoki vse bolj pozitivni. Kmečkemu vodji Juretu in njegovi skupini kmečkih upornikov ponudi Tudor vojaško pomoč, oborožitev in pribežališče na žumberškem gradu, kjer je sedež uskoškega glavarja. Uskoki se izkažejo tudi z rešitvijo Dane, hčerke kmečkega svobodnjaka Hrasta, ki postane Tudorjeva žena, in drugih jetnikov na Gracarjevem turnu. Kot nadvse hrabri in sposobni junaki pa se končno proslavijo tudi v bojih s Turki, katere preženejo in rešijo njihove jetnike. Med pripravami na turški vpad se posebej zavzamejo tudi za kmete, saj je fevdalcem zanje malo mar. Nudijo jim zatočišče na svojem utrjenem gradu in poskrbijo za njihovo oborožitev.

V bojih s Turki se še posebej izkaže vodja kmečkih upornikov Jure, ki se pridruži Uskokom in kmalu zamenja njihovega vojskovodjo Tudorja, ki je ranjen. Ko se nov val beguncev s turškega ozemlja seli na Štajersko, postane Jure njihov glavar, zaveznik kmetov, čeprav gospod: “Bodi svojim Uskokom vedno vzor hrabrega vojščaka, skrbnega gospodarja in pravičnega glavarja! Grajskim ne prizanašaj!” (188)

2.3.6 Uskoki so v zgodovinski povesti (romanu) **Antona Ingoliča** *Gorele so grmade* (1977) pri meščanstvu na zelo slabem glasu, saj jih imajo za tatove in razbojnike, čeprav so cesarjevi vojaki. Ko se stotinja Uskokov s svojim Črnim stotnikom Jurijem na povratku z evropskih bojišč tridesetletne verske vojne ustavi na Štajerskem, se jih želijo tam čimprej znebiti:

Vse tako kaže, da je tole krajiška vojska, da so tile hudo kosmati in slabo oblečeni možje Hrvati in Skrbi, Uskoki ali Vlahi, kakor jim tudi pravijo. Še dobro, da snežne krpe pokrivajo njihove raztrgane uniforme, v kolikor so sploh vojaško opravljeni, in njihovo revščino, zaostalost in divjost. Bog z njimi in da jih ne vidimo tako kmalu na ulicah našega mesta, ki mu je ljubi Bog prizanesel vsaj z vojnim opustošenjem, če mu že ni mogel prizanesti z vojnimi dajatvami pa s kugo in drugimi nesrečami. Dalje, le hitro dalje! Pazite, stražarji, da kdo ne zaostane [...]! In zapahnite za njimi spodnja mestna vrata!

Tudi stotnikovi ljudje so komajda čakali, da so zapustili mesto, kjer so jim meščani gledali, kakor da so tatovi in razbojniki, ne pa cesarjevi vojaki, ki so jim prinesli tako dolgo pričakovani in tako vroče zaželeni mir. (16-17)

Pisatelj ima za simpatije do Uskokov poleg njihovih vojaških zaslug (sicer ne več v bojih s Turki, ker nevarnosti njihovih vpadov na slovensko ozemlje že dolgo ni, pač pa na evropskih bojiščih) še dodaten osebni razlog: rodbina Ingolič je namreč uskoškega porekla. Predvsem pa pripovedovalec ne more spregledati dejstva, da je divja svoboda Uskokov prava alternativa turški sužnosti na eni in odvisnosti od avstrijske monarhije na drugi strani. Uskoki se na Štajerskem, kamor so se na koncu Firmove *Uskoške neveste* priselili, postopoma asimilirajo, spori z domačini se umirjajo, vendar pa ne želijo pozabiti svoje kulture in pravic. Domače prebivalstvo pa še vedno ne more spregledati njihovih privilegijev, čeprav postopoma spoznavajo, da svoje privilegije drago plačujejo.

Župan: Sosedje smo.

Vojvoda: Že dolgo, zelo zelo dolgo. Čas je že, da nehamo grdo gledati drug drugega in se prepirati zaradi mej in popasenih pašnikov.

[...]

Vojvoda: Menili smo se že, da bi šli v graščino ...

Župan: Stopite tudi v župnišče!

Vojvoda: V vaše župnišče lahko stopimo, **v vašo vero pa ne moremo prestopiti, tudi svojega jezika in svojih navad ne bomo opustili.** Vse to so prinesli naši dedje in pradedje iz Bosne, še prej pa iz naše prave domovine, iz Srbije.

Župan: Drugačni ste kot mi, druge vere in drugače govorite, tudi oblačite se drugače in drugače obdelujete zemljo, celo kruha ne pečete kot mi. Glavno pa je, da povem po pravici: **ne hodite na tlako, nad seboj nimate valptov in biričev, ne dajete desetine, ne odrajtujete nikakršnih davščin,** kakor da so njive, ki jih obdelujete, vaše, travniki, na katerih kosite, vaši, kakor da je sploh vse, kar imate, vaše ...

Vojvoda: Tudi je, prijatelj župan! Zemlja, kakor so nam povedali naši dedje, ni bila v tistih časih, ko so se tu naselile naše družine, ne last slivniške ne framske ne kakšne druge gosposčine, bila je cesarjeva, naši predniki so jo dobili naravnost iz njegovih rok. Travniki so bili zaraščeni, gozdovi zapuščeni, njiv pa sploh ni bilo, tega seveda ne veste ...

Župan: Vemo pa, da **dobivate plačo**, našim ljudem pa nihče ne da niti novčiča, samo jemljejo jim, vsi, od zadnjega graščinskega valpta do župnika in glavarja pa cesarja ...

Vojvoda: **Mesece in mesece, tudi leta in leta čakamo na izplačilo, ki ga včasih sploh ne dočakamo. Moramo pa si sami oskrbeti orožje, konje in vse drugo, kar je potrebno konjeniku, prve tri dni vpoklica moramo sami skrbeti za svojo in svojega konja hrano.** Vse to znese več kot vaše dajatve s tlako vred. In **nikoli ne veš, kdaj te bodo vpoklicali, in tudi ne veš, kdaj se boš vrnil, če se boš sploh vrnil, seveda.** [...]

Vojvoda: [...] Takšnega in še hujšega invalida najdeš pri vsaki drugi hiši, popolnoma zdravega moža nad štirideset let pa sploh ni tu pri nas v Skokah kot tudi ne v Dobrovcih.

[...]

Vojvoda: **In kakšno življenje imajo naše žene!** S starci in nedoraslimi otroki obdelujejo zemljo, redijo živino in opravljajo druga domača dela, poleg tega pa, seveda, rodijo. Deset, dvanajst in še več porodov! Le poglej jih, naša tridesetletnica bi po izgledu lahko bila mati vaši dvajsetlednici!

Župan: Namesto da je Kožuh grmel s prižnice proti vam in vas zmerjal s krivoverci, naj bi nam bil rajši govoril o tem. ... Ob nedeljah in praznikih bi lahko prišel kdo iz Skok in Dobrovcev vsaj pred cerkev. Merc je drugačen gospod, kakor je bil Kožuh, ene same zle besede še ni rekel o vas. Pomoževal bi, naši fantje pa bi zarajali z vašimi dekleti, nimate jih malo.

Vojvoda: [...] pri vsaki hiši je kakšna stara devica, ko si naši fantje, kolikor se jih živih vrne iz vojske, tako radi pripeljejo nevesto od drugod.

Župan: Nam pa manjka deklet. [...] **Bomo morali naše mlade malo pomešati med seboj.** (54-55; poudarila A. F.)

“Toda to je stvar, o kateri bo svoje morala reči tudi Jela, a tudi sinova in snahi, pravzaprav vsa vas. **Doslej ne iz Skok ne iz Dobrovcev ni še nobeno dekle odšlo v sosednjo vas, a tudi od tam ni noben fant pripeljal neveste.** In prav on, potomec vojvode Danila Petrovića, ki je, kakor poje celo pesem, pred več kot sto leti še s petimi ali šestimi družinami prišel v te kraje, naj se izneveri temu nepisanemu zakonu?” (Ingolič 1977: 56; poudarila A. F.)

Kot Firm tudi Ingolič omeni, da so dobro oboroženi in izurjeni Uskoki pomagali fevdalcem zatreti kmečke upornike: "Puntarji so bili premagani, premalo jih je bilo in konjeniki, najbrž sami Uskoki, so bili mnogo bolje oboroženi in tudi bolj vešči vojskovanja." (126) So vojaki, ki jih zaradi njihove izurjenosti občudujejo množice na cesarjevem obisku na Ptuju:

Na čelu je prijezdil mlad jezdec, stal je na črnem neosedlanem konjiču in vihtel v rokah zakrivljeno sabljo. Uskok seveda! Za njim je pridrvela četa s puškami in sabljami oboroženih Uskokov. Tisti, ki so imeli puške, so streljali v zrak, drugi pa s sabljami rezali zrak nad seboj. [...] Za zadnjo kočijo spet rajda konjenikov na turških konjih. Vodil jih je visoko vzravnani poveljnik. [...] In za njim uskoški konjeniki. Vsak čas so zaklicali: hura, hura! in njihove sablje so se zabliskale v soncu. (140)

Zrinsko-frankopanska zarota, osrednja tema *Sigmovega maščevanja*, se bežno dotakne tudi romana *Gorele so grmade*. Tudi Ingoličevi Uskoki so na strani Zrinskega, čeprav stotniku Juriju več kot ideje hrvaške politike pomeni vojaška akcija, ki jo kot cesarjev vojak že zelo pogreša:

Cesar [se] pripravlja na vojsko s Turki, ki bodo, kakor vse kaže, vsak čas udarili čez mejo. Ne samo v Varaždinu, tudi v drugih obmejnih mestih in trdnjavah je zbranih na stotine in tisoče dobro oboroženih vojakov iz vseh krajev širnega cesarstva. Takšne vojske cesar še ni imel. Žal pa jo vodi strahopetec, grof Montecuccoli. [...] Zdaj pa brata Zrinjski [...] zbirata na Hrvatskem vsak svojo vojsko [...]. Jurij je še povedal, da ima dovolj popravljanja obrambnih zidov in podobnega dolgočasnega dela, hoče se mu pravega vojaškega življenja, zato se je prijavil v vojsko Petra Zrinjskega. (174)

2.3.7 Povest *Na potih usode* (Domovina, 1930) **Silvestra M.** je postavljena na Opatovo goro na slovensko-hrvaški meji, kjer je v močno utrjeni trdnjavi nameščena uskoška posadka, v okolici pa so posejane vasi, kjer Uskoki živijo v večjih zadrugah. So zelo dobrosrčni, vsakemu, ki je v stiski, priskočijo na pomoč, pa tudi gostoljubni, tako kot "še današnji naši bratje Srbi": "[S]rce jim [ujetnikom, ki so jih Uskoki rešili iz rok Turkov in jim ponudili zatočišče, op. a.] je bilo polno hvaležnosti do teh tako naravnih ljudi, katerim je veljala gostoljubnost kot najvišje geslo. (4) "Tu pri teh ljudeh bi se lahko uveljavilo geslo še današnjih naših bratov Srbov: 'Brat je mio, koje vere bio'; toda zakletemu sovragu njihovega rodu se je pa tudi že tačas glasilo geslo: 'Zob za zob.'" (Str. 4, št. 38.)

Uskoki imajo, kot velja za uskoško zgodovinsko povest bolj ali manj nasploh, tudi v povesti Silvestra M. zelo dober občutek za pravičnost; so tisti del družbe, ki skrbi za poravnavo krivic, pomaga šibkejšemu in se maščuje tistemu, ki je dvignil pest nadenj. O Uskokih kot vojakih, ki imajo predispozicije za vojaško službo takorekoč v genih ("Hetman Pero je bil pravi tip Uskoka. Po postavi je bil orjak, a iz oči so mu švigali plameni kakor sokolu, preden se spusti na svoj plen." (Str. 6, št. 27)), avtor nima povedati skoraj nič slabega, ravno nasprotno, njihovo junaštvo večkrat poudarja, saj je zgodovinsko dejstvo, ki mu ne gre oporekati:

Hrabrost Uskokov je zgodovinsko znana in je ni treba še posebej opisovati. (5/27)⁴²

Kjer se je pokazal Uskok, tam ni imel Turek obstanka in s slavo ovenčani so se vračali hrabri borci s svojim junaškim hetmanom z bojišča. (6/27)

Herbart Turjaški je znal visoko ceniti divje junaštvo Uskokov, katerim se ni moglo nič postaviti po robu, kadar so se nahajali na bojnem polju. (3-4/36)

Znana je bila bramba in neustrašnost Uskokov, toda tu so delali naravnost čudeže. Tolkli in sekali so kakor besni; kakor divja vihra so metali ob tla pobite Turke. (4/36)

Ljutih borb vajeni vojščaki graščaka Zenkoviča in meščanski borci so naravnost strmeli nad tolikim junaštvom ječmeniških Uskokov. (3/48)

42 Prva številka pomeni stran, druga (za poševnico) pa številko *Domovine*, v kateri se citirano besedilo nahaja.

Kritičen pa je pisatelj do pretirane vdanosti katolištvu oziroma Cerkvi uskoškega vodje (hetmana) in njegove žene (ki jima sledijo tudi drugi Uskoki). Vedeževalko, ki jima pove svojo življenjsko zgodbo in opiše krivice, ki so ji bile storjene ravno s strani katoliških menihov, potem ko prizna, da je še vedno poganka, neusmiljeno spodita z gradu. Skleneta jo zatožiti v kostanjeviškem samostanu, čeprav je starka veliko pomagala Uskokom, ki so bili zaradi nerodovitnosti zemlje in turških vpadov na robu preživetja. Njene neprijetne napovedi prihodnosti pa se hetmana in njegove žene vseeno dotaknejo in hitro tudi uresničijo. Starka s svojimi nadnaravnimi sposobnostmi postane največja zaveznica in pomočnica Uskokov, kot dobra vila, ki je vedno na razpolago, ko se njeni varovanci znajdejo v resnih težavah (oskrbnik ogrskega plemiča Tahyja umori hetmana Pera, v deželi pa spet plenijo Turki). Čeprav so se je sprva bali in jo hoteli umoriti, se sedaj skupaj z njo borijo proti Turkom in kostanjeviškim menihom, ki poraženi priznajo premoč Uskokov. Ti preživelim samostanskim biričem, ki so hoteli že drugič odpeljati starko, zabičajo, "naj nikoli več ne poskušajo nadlegovati starke in Uskokov, sicer se jim lahko pripeti, da se Uskoki po stari pravici osvetijo in maščujejo." (Silvester M., 1930: str. 2, št. 47.)

Pisatelj je kritičen tudi do cesarja, ki se ne zmeni za trpljenje slovenskega ljudstva, zvestega domači zemlji: "Vedel je, da trpi zaradi pogostih vpadov ljudstvo, ki se je nahajalo še pod okriljem njegove vlade. A to **ljudstvo, ki je krvavelo in dajalo Turkom najkrvoločnejše janičarje, je bilo slovensko. Ko bi bili naseljenci na tej grudi ljudje grmanskega pokolenja, morda bi se mu bolj mudilo s svojimi ukrepi.** Ljudstvo, ki je ljubilo to zemljo, se ni umaknilo in je molče klonilo tilnik pred tolikimi šibami, ki so padale od vseh strani po njegovih plečeh." (4/36; poudarila A. F.)

2.3.8 Najnovejša uskoška povest *Uskoška princesa Slavka Dokla*, katere drugi del je izšel lani (2005), prvi pa pred skoraj dvemi desetletji (1988), ne prinaša pravzaprav nobene novosti o Uskokih. Pisatelj že na samem začetku spomni, kaj je vedel o njih povedati Valvasor: “Roparski Uskoki potrgajo in oropajo s svojimi dolgimi prsti in kremplji vse, kar ni prav močno pribito. Iščejo in stikajo tam, kjer niso ničesar izgubili.” (4)

Bralec že skoraj več kot stoletje ve, da so zaradi svoje balkanske tradicije Uskoki za domačine precej tuja, vase zaprta (vojaška) skupnost, ki ropa po okolici. Krivice poravnajo “do konca: zob za zob, glavo za glavo!” (72) Doklovi Uskoki z Žumberka se znašajo predvsem nad imetjem graščakov po Dolenjskem, vendar zato niso negativni, roparski pohodi so nujni za njihovo preživetje. V boju za obstanek so pravični, čeprav so “[p]ostali [...] strah in trepet ljudi. Bali pa so se jih le tisti, ki niso imeli čiste vesti in kopico neporavnanih računov.” (147) Piere, kapetanov sin, bi svoje ljudi rad potegnil iz revščine in zaostalosti, za katero niso krivi sami, pač pa plemstvo. Fevdalci imajo vsega preveč, kar je krivično do podrejenih tlačanskih kmetov in seveda Uskokov, vojakov, ki varujejo mejo.

Ob zeleni reki, ki teče v dolini, stojijo mogočni gradovi. V njih prebivajo ljudje, ki živijo od žuljavih rok svojih podložnikov. Tudi mi Uskoki smo v službi graščakov; čuvamo jih, da jih Turki ne presenetijo. Ustijo se, kako dobro nas plačujejo, kar pa ni res. Če bi živeli samo od tistega, kar dobimo od njih, bi že kdaj pomrli od lakote. Samo svoji iznajdljivosti se lahko zahvalimo, da smo se še ohranili. (Dokl 2005: 15.)

Uskoke na drugi strani Gorjancev je vedno bolj davila lakota. V sušnih obdobjih, vmes se je rada pripodila še toča, niso mogli pridelati dovolj hrane. Nekaj živeža so pribarantali, drugo pa so morali “sneti s kljuke”, če pač ni šlo drugače. (34)

Kot je bila že navada, so Uskoki in njim podobni ptiči vedno iskali denar, zlatnino, srebrnino in druge dragocenosti. Če jim je krulilo v želodcih, se niso odpovedali shrambam z živili in vinskim kletem. (37)

[S]kopa kraška zemlja na tenko reže kruh. Zato so prisiljeni iskati drugačne rešitve, ki pa niso vedno v skladu s postavo, pri tem je mislil na stalne spore s cerkveno in posvetno gosposko; kot da bi želel nekoliko opravičiti uskoški napad na grad Vrhovo, ki je povzročil velik nemir v dolini gradov ... (51)

(Uskok Piere plemkinji Ani Mariji) 'Meni ni preveč hudo. Sem kapetanov sin. To pa ne velja za moje prijatelje in druge Uskoke. Moraš razumeti, da je treba živeti in preživeti. Zato nekaterim ljudem naš način življenja ni všeč.' (56)

Uskoki in Cigani niso imeli nič skupnega, čeprav jih je gosposka metala v isti koš. Imeli so jih za navadne razbojnike, roparje in tatove, kar je fante z druge strani Gorjancev zelo motilo. Večkrat so poudarjali: 'Mi smo vojaki, ne pa roparji. Nihče nas ne more primerjati s Cigani, ki poleg vsega, kar počnejo, še uživajo mrhovino!' (100)

S svojim načinom pridobivanja življenjskih potrebščin pa seveda niso bili priljubljeni pri fevdalcih, še posebej je bila proti njim nastrojena duhovščina. Med preprostim ljudstvom so se širile o Uskokih najrazličnejše, predvsem negativne govorice, vendar pa je veliko ljudi verjelo, da so dobre duše ("Sploh so jih cenili preprosti farani, saj so v njih videli nekakšne skrite zaščitnike." (81)) in so gosposki kar privoščili uskoško nadlogo:

Uskoki so v tem času malo napadali, vendar so nekateri prebivalci govorili o njih, da so sami razbojniki in roparji. Obsojala jih je zlasti posvetna in cerkvena gosposka. Največ olja so na ogenj prilivali duhovni s prižnic, ki so trdili, da je treba vse Uskoke brez usmiljenja obesiti. [...] Med farani jih je bilo veliko, ki so pritrdili svojima dušnima pastirjema [šentjernejskemu kaplanu in župniku, op. a.]. Seveda pa ni manjkalo tudi takih, ki so menili, da so Uskoki sicer krvoločni in napadalni, vendar so med njimi tudi dobri možje. Govorili so, da jemljejo bogatinom in pomagajo siromakom. Z Žumberka je bilo slišati, da so ti vojščaki pogumni – kako da se znajo bojevati s Turki, so pravili ljudje, in kako so jih že večkrat ugnali v kozji rog. Pred njimi niso bili varni cerkveni in drugi dostojanstveniki, kar preprostih ljudi niti ni preveč motilo, čeprav se tega niso nikoli upali povedati na glas. (Dokl 2005: 34, 36.)

Pieru, kapetanovemu sinu, pa se s tipično uskoško junaško hrabrostjo in prirojenim občutkom za poravnavo krivic uspe prebiti celo do zakona s plemkinjo. Ani Mariji z Gracarjevega turna so Uskoki že dvakrat rešili življenje. Spozna, "da niso takšni robavsi, kot je govorila gosposka na gradovih" (44) in se zaljubi v Piera, ki ji s svojimi tovariši pomaga maščevati se za krivice, ki so se ji zgodile v otroštvu in zbežati v

Benetke. V drugem delu postane nadvse iznajdljivi, delavni in pošteni kapetanov sin na otoku Silba šef luške kapetanije, kmalu zatem pa tudi kralj otoka. Seveda ne morem napisati, da je na začetku 21. stoletja postavljen za zgled Slovincem, ki se borijo za svojo nacionalno identiteto pod tujimi vladarji, vendar pa lahko rečem, da Dokl romantično idealistično dokazuje, da se dá tudi s poštenostjo in pridnostjo prilesti visoko. Vsaj v 17. stoletju je bilo to še mogoče ...

Uskoška nevesta je predvsem romantična ljubezenska povest, v katerem se prepletata in spopadata dobro in zlo. Opisuje življenje Uskokov na Žumberku v 17. stoletju. Pisatelj želi skozi Pierovo in kasneje tudi zgodbo njegovega sina Adama ter številnih stranskih likov predstaviti takratne etnološke, zgodovinske in kulturološke značilnosti življenja od Vojne krajine do kvarnerskih otokov. Še posebej se je trudil, da bi prikazal Uskoke v boljši luči in opravičil dejanja, zaradi katerih so ostali v zgodovino zapisani predvsem kot roparji in razbojniki.

4 Razmerje med fikcijo in faktom v uskoških zgodovinskih povestih

O razmerju med fiktivnim, ki je plod umetniške svobode v literarnem delu, in faktom, realnimi zgodovinskimi okoliščinami, ki so v literarni zgodbi bolj ali manj prikrojene, je bilo že ogromno napisanega⁴³. Velikokrat so vrednost zgodovinskih romanov in povesti (napačno) presojali s stališča verodostojnosti zgodovinskih podatkov, vendar namen tega poglavja ni tovrstna kritika obravnavanih avtorjev.

Literarna dela sodijo na področje besedne umetnosti, kjer vlada umetniška svoboda, z verodostojnostjo zgodovinskih podatkov pa se ukvarja zgodovinska znanost, čeprav ne gre spregledati dejstva, da se je tudi ta postopoma razvijala prav iz povesti, pripovedi o preteklosti. Zgodovinarji so jo zgolj popisovali v obliki zgodb, niso pa do nje pristopili s

kritično distanco. Sodobna zgodovina počne prav to – kritično presoja vire. Pisatelj pa je o zgodovinskih dejstvih bolj ali manj poučen, z njimi bolj ali manj svobodno

razpolaga in jih v literarni zgodbi v večji ali manjši meri preoblikuje po svoje.

Ocenjevanje literarnih povesti s stališča zvestobe faktom bi bilo torej nesmiselno, saj primarni namen literarnega dela gotovo ni seznanjanje bralca z zgodovinskimi dogodki. Ti služijo avtorju zgolj kot snov.

V obravnavanih uskoških povestih sem ugotavljala, katere zgodovinske dogodke, osebnosti in dogajališča so pisatelji vključili v svoje povesti in koliko literarne svobode so si pri tem privoščili. Na splošno lahko rečem, da so bili faktom zelo zvesti.

⁴³ Naj tu omenim samo Hladnikovi razpravi Temeljni problemi zgodovinskega romana, ki navaja tudi vrsto tujih avtorjev (in njih stališča do te problematike), in Slovenska diskusija o zgodovinski povesti in zgodovinskem romanu.

4.1 Slovenska kmečka upora 1515 in 1635

4.1.1 Začetek vseslovenskega kmečkega upora je v svoji povesti *Uskoška nevesta* literarno upodobil Vlado Firm. Od obravnavanih del se je tega momenta iz slovenske zgodovine dotaknila samo ta povest. Upor se je res začel na Dolenjskem z napadom na Mehovo 17. maja 1515, literarno svobodo pa si je »dovolil« avtor v tem, da so bili kmetje na Mehovem premagani. Vseslovenski kmečki upor je bil seveda zadušen, tako kot vsi ostali⁴⁴, vendar pa so kmetje na tem gradu dejansko uspeli in ga uničili, medtem ko v *Uskoški nevesti* ostane bolj ali manj nepoškodovan. Osvojitev Mehovega je bil znak za splošni napad na fevdalno gospodo po vsem slovenskem ozemlju. Valvasor divjanje upornih kmetov zelo slikovito opiše:

Ko je leta 1515. izbruhnil kranjski kmečki upor in je bilo veliko gradov napadenih in uničenih, je prišla vrsta tudi na Mehovo. Besni kmetje so ga napadli in premagali dne 17. maja ali, kakor drugi trdijo, na vnebohod. Oba brata Mindorfa, ki sta imela to gospostvo v zakupu, namreč gospoda Baltazarja Mindorfa in gospoda N. Mindorfa, dalje gospoda Marksa s Clisse, zadnjega svojega imena in rodu, in gospoda Gašperja Werneckerja, ki so vsi hrabro branili grad, so vrgli žive z gradu v bedno smrt: žalostno so se razbili in morali izdihniti. Sledilo jim je še petnajst drugih plemičev. Glave so jim odtrgali od trupla in oboje vrgli prek ozidja.

S tem pa še ni bil konec njihovi okrutnosti, čeprav so bili pobiti tisti, ki so se upirali; tudi oba mladoletna sinka gospoda Baltazarja Mindorfa sta morala postati žrtev besnečih ljudi. Ko so zadavili otroka, je prišla vrsta na mater Marto, rojeno Phaffoitscher. Nagnali so jo popolnoma slečeno in nago skozi grajske duri krvi željnim kmetom v iztegnjene morilne kremplje kakor ovco med leve; žalostno so ji zlomili vrat. Ostala je še čisto majhna hči[.]

(Mirko Rupel, *Valvasorjevo berilo*, Ljubljana: MK, 1969, 354.)

⁴⁴ Kmečki upori so bili obsojeni na neuspeh iz več razlogov: organizacijske pomanjkljivosti (niso imeli osrednjega vodstva, bili so premalo povezani), vojaške neusposobljenosti (organizirali so se kot so bili vajeni za obrambo pred Turki (pravo orožje so imeli le redki), vendar pa niso znali napadati), niso imeli konjenice (prav ta je plemičem prinašala glavne uspehe, poleg seveda boljše oborožitve in izurjenosti v vojaški taktiki), bistvena težava kmetov je bila tudi idejna nerazčiščenost in razdrobljenost na manjše skupine.

4.1.2 Slovenski kmečki upor leta 1635 je zajel Štajersko in Kranjsko in so ga stanovi hitro zatrli s številno najemniško vojsko, večinoma krajišniki. Približno poldrugo desetletje kasneje, ko Urška v Ingoličevem romanu *Gorele so grmade* o tem uporuh pripoveduje Janžu, je spomin na dogodke še zelo živ. Živ dokaz za veliko razdejanje, ki je takrat nastalo, je tudi Gromberk. Grad in pristava sta porušena in zapuščena, vendar Janž kupi posestvo in si na njem ustvari kmetijo. V tem uporuh je bil porušen in izropan tudi framski grad, katerega oskrbnik postane Janžev brat, uskoški stotnik Jurij. Lastniki gradu so bili v tem času Herbersteini, česar se v zgodbi drži tudi Ingolič, ko pravi, da je grof Herberstein z oskrbnikom Jurijem zelo nezadovoljen.

4.2 Uskoki na Žumberku in na Štajerskem

4.2.1 V *Uskoški nevesti* so Uskoki razdejali in oropali Gracarjev turn. Zgodovinski viri trdijo⁴⁵, da je bil grad v preteklosti večkrat napaden s strani Turkov, Uskokov in hajdukov, da se je to zgodilo skoraj istočasno s kmečkim napadom na Mehovo, pa je zelo verjetno plod pisateljeve domišljije, še posebej zato, ker se Uskoki takrat na Žumberk še niso naselili. Gracarjev turn mimimogrede omenja tudi Dular, eno od pomembnejših dogajališč pa predstavlja v najmlajši od obravnavanih povesti, Doklovi *Uskoški princesi*. Prva od Pierovih žena, Ana Marija, je Wuzethova z Gracarjevega turna, tam pa pri sorodnikih živi kasneje tudi njen in Pierov sin Adam. V obdobju, ki ga obravnava zgodba, je imel Gracarjev turn v lasti baron Janez Gregor Buseth, njegov literarni dvojnik pa je graščak Wuzeth.

Literarizirani Uskoki z Žumberka kot že rečeno sodelujejo pri obrambi gradu Mehovo, v resnici pa so se tam pojavili približno 10 let kasneje. V času vseslovenskega kmečkega upora gotovo še niso bili cesarjevi vojaški najemniki, saj so se začeli kranjski stanovi s problematiko naselitve (in vključitve pribežnikov v sistem obrambe pred Turki) ukvarjati šele v dvajstih letih 16. stoletja. Imeli pa so Uskoki sedež svojega kapetana na Žumberškem gradu. Za obrambo pred Turki so ravno v tem času zgradili

⁴⁵ Podatke o zgodovini slovenskih gradov sem črpala iz knjige Ivana Jakiča *Vsi slovenski gradovi: leksikon slovenske grajske zapuščine*, ki jo je leta 1997 izdala DZS.

Novi žumberški grad, stari (iz 13. stoletja) pa je bil opuščen. Grad je sedež uskoškega glavarja v *Uskoški nevesti*, v povesti *Na potih usode* pa imajo žumberški Uskoki svojega hetmana⁴⁶ na (fiktivnem?) ječmeniškem gradu na Opatovi gori.

4.2.2 Vlado Firm je v svoji povesti torej svobodno povezal zgodnejši kmečki upor in vsaj 15 let kasnejšo stalno naselitev Uskokov na Žumberk. Kasnejša kot v literarni zgodbi je tudi naselitev Uskokov na Štajerskem, kjer so jim, tu je avtor ponovno zvest faktom, deželni stanovi odstopili Strelnski dvorec pri Ptuj. Težko pa verjamem, da bi Jure, novi glavar štajerskih Uskokov, na Ptuj lahko nakupoval pri židovski trgovki, saj so bili Židje s Štajerske prisilno izseljeni že 1496.

Štajerski Uskoki iz Skok in Dobrovcev, ki so se na Dravskem polju povsem asimilirali, takrat pa se ta proces po besedah pisatelja šele začneja,⁴⁷ odigrajo zelo pomembno vlogo v tretjem delu Ingoličevega romana *Gorele so grmade*, ko protagonistko Evo, hčer uskoškega stotnika in novomeščanke, rešijo iz grajske ječe, kjer je zaprta kot čarovnica in obsojena na smrt na grmadi.

Uskoki v Vojni krajini v *Sigmovem maščevanju* še upajo na vrnitev, ker računajo na Zrinskega, Ingoličevi štajerski Uskoki pa ugotavljajo, da je ravno propad zarote proti Habsburžanom pokopal vse upe, da se bodo kdaj vrnili: "Če bi oče še živel v tistem času," je rekel Petrović, 'bi ga v zaroto gotovo pritegnil knez Zrinjski ali grof Tattenbach. Vse do mira v Vasváru je trdno upal, da se bomo vrnili, če že ne v Srbijo, od koder so pred Turtki morali zbežati naši pradedje, pa vsaj v Bosno, od koder so na

46 Ali je bil Delsimonovič resnična oseba, žal ne vem, pisatelj pa na koncu povesti zatrjuje, da "[v] selu Delšinovcih (Petričkovno selo) poleg Kraja žive še dandanes potomci hrabrih in junaških uskoških hetmanov Delsimonovičev, ki hranijo in visoko častijo plemiške pergamente in insignije." (5/48))

47 'Pravzaprav je že oče sprevidel, da ne moremo živeti zaprti v svojo vas, kaj šele v svoja dvorišča, zato je tudi dal Branko Ogrizkovemu Janezu iz Slivnice.' 'In ti si napravil še korak dalje: v hišo si vzel dekle iz Rač, kakor da res ne tu pri nas v Skokah ne v Dobrovcih ni primerne dekle za tvojega Mitra!' je poočital sivolasi Uskok. 'In poročil ju je slivniški župnik, ko je Mitra prej krstil!' je rekel s še bolj očitajočim glasom. 'Ne moremo živeti med divjaki,' je Petrović malce prizadet zavrnil starca, 'po leto dni ni popa k nam, cerkve tudi nimamo in je nikoli ne bomo imeli, ker nas je premalo, v sosednjih cerkvah pa se oznanja prav takšna božja beseda kakor se v naših! Nič nam ne pomaga, čiča Pero: tu smo in tu bomo ostali! Moramo se sprijazniti s svojo usodo, z usodo beguncev in izgnancev!' (*Gorele so grmade*, 268)

avstrijsko stran preskočili naši dedje!' je še povedal. 'Mislim, da moramo tako čez vrnitev v Bosno kot v Srbijo enkrat za vselej napraviti križ!' je rekel – ne brez grenkobe Uskok ob Janžu.” (268)

V zvezi z Uskoki na Štajerskem moram omeniti še en detajl iz zgodovine 17. stoletja, ki ga Ingolič vključi v zgodbo o kmetu Janžu na Gromberku. Ta se namreč trudi s koruzo, ki jo je “uvozil” iz rodne Bele krajine in ko mu s pridelkom končno uspe, so tudi okoliški tlačani zelo navdušeni nad novostjo in jo začnejo pospešeno gojiti. Koruza se je na Slovenskem dejansko uveljavila v tem času, ker pa je prišla k nam z različnih koncev (Italije, Ogrske in Turčije), je dobila tudi različna imena: sirk (na Goriškem in v Ziljski dolini), turščica (Dolenjska; tako jo imenuje tudi Janž) in kukurutz (na Štajerskem, kjer tudi najbolje uspeva).

4.3 Pogajanja med avstrijskim cesarjem in turškim sultanom

Literarno postaran je v Firmovi povesti tudi kranjski deželni glavar in vojaški poveljnik Ivan Kacijanar. Kmetoma, za katera Tudor posreduje pri mehovskem graščaku, naj bi Kacijanarjevi sodili v Novem mestu, toda Kacijanar je postal deželni glavar šele 1530.

Za približno 15 let je pisatelj premaknil tudi pogajanja Fernandovih odposlancev v Carigradu, ki so se neuspešno vršila večkrat, prvič pa leta 1528, ko je veliki vezir Ibrahim sprejel na sultanovem dvoru Hrvata Ivana Hobordanca in Sigismunda Višnjegorskega in ju po dolgih razgovorih zadrževal v Carigradu še pol leta. Posmeh za dragocena darila in denar, ki sta ga bila deležna Firmova poslanca v povesti, pa je bil v zgodovini namenjen novima poslancema, Nikoli Jurišiću in Jožefu Lambergu, ki sta morala, kot literarna lika v *Uskoški nevesti*, čakati na sprejem pri Ibrahimu kar nekaj dni. Vendar pa so bila pogajanja tokrat uspešna vsaj toliko, da je sultan pristal na enoletno premirje. Pogajanj v Carigradu je bilo še več, Firm je za literarno obdelavo očitno izbral zanimive detajle različnih.

4.4 Senj, uskoško-beneški spori in avstrijsko-beneška vojna

4.4.1 Mike Vihra, glavni junak povesti *Udari na gudalo, Jandre*, je kot kaznenec primoran oditi v Senj, kjer se pridruži tamkajšnji posadki v Lenkovičevi trdnjavi Nehaj(grad). Tu je bilo nekoč “uskoško gnezdo” (Uskoke so v Senj premestili potem, ko so Turki zasedli trdnjavo Klis nad Splitom 1537), sedaj pa je v Senju nameščena cesarjeva (nemška) vojska. Ta je prevzela mesto potem, ko so bili Uskoki preseljeni v zaledje po avstrijsko-beneški vojni 1617.

Osrednji dogajalni prostor je Senj v “povesti iz uskoško-benečanskih bojev” *Za Adrijo* Lee Fatur, medtem ko so zgodovinski spori Uskokov z Benečani in avstrijsko-beneška vojna zgodovinsko ozadje tudi v *Strahovalcih dveh kron* Miroslava Malovrha.

4.4.2 Dolgotrajni spori med Uskoki iz Senja in Benečani so pripeljali l. 1615 do vojne. Benečani so si jemali prvenstvo na Jadranu, Uskoki pa so napadali in ropali njihove ladje, kar je ogrožalo za Benetke tako pomembno trgovino. Zaradi nujnega vojaškega spremstva trgovskih ladij so imeli s trgovino seveda veliko večje stroške in manjši dobiček, kot bi ga imeli sicer, za nameček pa vojaško spremstvo tudi ni bilo dovolj za varno trgovanje. Benečani so se zaradi tega večkrat pritožili Habsburžanom, večkrat blokirali Senj ali celo ves Kvarnerski zaliv, preganjali Uskoke, bombardirali in začasno zavzeli Karlobag, napadali so tudi habsburško vzhodnoistrsko obalo, toda monarhija je bila na strani Uskokov. Ti so napadali beneško istrsko obalo, njihove Kvarnerske otoke, lovili trgovske ladje. Avstrijska monarhija je morala naposled popustiti, začela so se pogajanja o sporazumu, ki so se l. 1613 končala s sklepom o preselitvi piratov v zaledje, vendar se gusarski napadi nadaljujejo; Uskoki v pristanišču napadejo celo ladjo Krištofa Venierja in ga umorijo.

Ta dogodek je dobil svojo literarno realizacijo v povesti *Za Adrijo*. Faturjeva je zvesta faktom tudi v nadaljevanju, ko se obseg medsebojnih spopadov še razširi (Benečani na primer uničijo Novi), dokler ne pride do vojne v Istri, Furlaniji in Posočju, katere vzrok

pa niso bili samo napadi Uskokov, pač pa tudi vprašanje razdelitve posestev ob meji, gospodarski spori (konkurenca med beneškimi Miljami in habsburškim Trstom) in še mnoge druge “drobnarije”.

4.4.3 Uskoška vojna ali vojna za Gradiško (1615-1617 oz. 1618), ki jo v zadnjem poglavju svojega romana tako kot zgoraj opisane spore historiografsko popiše Malovrh (zgodba Kržana, Asunte in Gjačiča se konča že prej) se je končala leta 1617 s premirjem v Madridu, boji pa so se na istrsko-primorskem bojišču še nadaljevali. Avstrija Uskokov ni smela več plačevati, dala je uničiti del njihovega ladjevja in jih umaknila 50 milj od obale v notranjost. Meja med Beneško republiko in Habsburško monarhijo pa je ostala enaka kot je bila prej.

4.4.4 Na tem mestu moram omeniti še glavnega junaka povesti *Za Adrijo* Jurišo Senjanina, ki je resnična zgodovinska osebnost, uskoški kapetan, ki je postal narodni junak, opevan v številnih narodnih pesmih. V tej povesti se omenjajo tudi različne beneške plemiške rodbine, npr. Foscari, Mocenigo, Venier⁴⁸.

4.5 Beneško-turške vojne

V zgodbo romana *Strahovalci dveh kron* je Miroslav Malovrh vpletel zgodovinsko dogajanje na Jadranu in v vzhodnem Sredozemlju. Benečani (z zavezniki) in Turki so se spopadli za Ciper, nato pa še v bitki pri grškem otoku Lepantu 7. 10. 1571, ki je prišla v zgodovino kot ena največjih pomorskih bitk v zgodovini in zadnja bitka galej na vesla ter kot velika zmaga krščanskih sil. Turška mornarica je bila skoraj povsem uničena, vendar Benetke svoje zmage niso znale izkoristiti, ker je prišlo med zavezniki do nesoglasij. Mir, sklenjen marca 1573, je pomenil za Benetke izgubo Cipra.

V pustolovsko napeti pripovedi se pred očmi bralca *Strahovalcev* odvija tudi padec ciprske Nikozije in nato še dolgo obleganje Famaguste ter njen žalostni konec.

⁴⁸ Iz rodu Foscarijev je izhajal eden od dožev v 15. stoletju, po njih pa se danes imenuje univerza v Benetkah. Venierji so bili admirali in prokuratorji, trije pa tudi doži.

Predvsem obleganje Famaguste je bilo Malovrhu očitno zelo hvaležna zgodovinska snov za napeto zgodbo o spretnih branilci, njihovi predaji in nenazadnje o strašnem mučenju vojaškega generala Bragadina. Na strani beneških branilcev v mestu se znajdetata glavni junak Andrej Kržan in njegov sluga Tomo, med oblegovalci Turki pa Asunta, ki je prišla svojemu vitezu na pomoč. Zelo utrjeno Nikozijo je veliko številnejša turška vojska oblegala pol leta, ko so jo zavzeli, se je otok predal, ostala je samo Famagusta, ki je bila oblegana kar 13 mesecev. Benečani so bili slabo pripravljeni, računali pa so tudi na dodatno pomoč iz domovine, vendar so ostali skoraj sami. Ko jim je zmanjkalo zalog, so se dogovorili za premirje, vojska je mesto prepustila Turkom, ki so generala Bragadina umorili na trgu.

4.6 Gradovi in plemiči

4.6.1 Poleg že omenjenega Gracarjevega turna imajo v Doklovi *Uskoški princesi* opazno vlogo še druge gospoščine iz “doline gradov”. Uskoki napadejo in oropajo graščaka Ulricha Tattenbacha, strastnega numizmatika z Vrhovega, graščine, katere lastniki Tattenbachi v resnici niso bili nikoli. Pač pa so grad pozidali v 16. stoletju Wernegkhi, ki so nudili zatočišče Primožu Trubarju (skrival se je tudi na Prežku in Gracarjevem turnu). Ta plemiška družina ima vidno vlogo v povesti *Na potih usode* Silvestra M., ki je očitno zvesto sledil zgodovinskim podatkom: literarni Wernegkh je mestni kapetan v Kostanjevici, tamkajšnji dvorec pa je imel med leti 1575 in 1585, ko se dogaja povest, res v zastavi Janez Baltazar pl. Wernegkh.

Na že omenjenem Vrhovem se je poročil Janez Vajkard Valvasor, ki omenja prigodo z močno halucinogeno zeljo, katere seme, nabrano kot zdravilo za konje, se je nekako zamešalo z lečo. Vsi, ki so mešanico jedli, so za 24 ur izgubili razum in uganjali norčije, naslednji dan pa ni o tem nihče nihče nič vedel. Ta podatek je uporabil Dokl: Ana Marija, glavna junakinja prvega dela *Uskoške princese* pove za skrivnostno zel svojemu zavezniku Pieru. Uskoki jo seveda pridoma izkoristijo pri napadu na Vrhovo: prah te

rastline posujeta Ana Marija in Piere po gobah, ki jih pastirčki odnesejo v grad. Vsi hlapci in dekle zaspijo ali pa so zblojeni in Uskoki lahko mirno vzamejo, kar so načrtovali.

4.6.2 Tudi v primeru gradu Prežek je situacija podobna: v povesti je lastnik gradu Herberstein, za njim pa mladi Wuzeth, ki vzame v oskrbo sprva tudi Pierovega sina Adama, zgodovinsko gledano pa nihče od njiju ni bil lastnik Prežka, čeprav sta plemiča resnični osebi.

4.6.3 V Dularjevi povesti *Udari na gudalo, Jandre*, želi stari plemič Burgstall s pobreškega gradu poročiti svojo starejšo hčer Katarino Terezijo z metliškim graščakom Erbergom, vendar se ta zaljubi v mlajšo Ano Marijo. Plemiška družina Burgstall s Pobrežja, ki je spadalo k posestvu Mehovo, katerega je leta 1547 kupil Ivan Lenkovič, je resnična. Lenkovič je takoj po nakupu dobil cesarjevo dovoljenje, da sme zidati stolp in trdnjavo Freyenthurn in takoj začel zidati grad Pobrežje na skalni pečini strmo nad okljukom Kolpe pri Adlešičih, da bi zavaroval brod in rečni prehod. Najpozneje do l. 1557 je nastala močno utrjena renesančna trdnjava. Tej so istočasno priključili še velik protitureški tabor in naselje hiš, stisnjenih ob obzidje, v katere so se naselili Uskoki. Burgstallovi so kupili Pobrežje leta 1564, dobrih 30 let kasneje ga je kupil Jurij Lenkovič, 1614 pa ponovno Burgstallovi.

V Ingoličevem romanu *Gorele so grmade* za posadko pobreške trdnjave skrbita Jurijeva in Janževa oče (ki je tudi mestni sodnik) in brat (oba Mihala) iz Metlike.

4.6.4 Ingolič tudi na Štajerskem, kjer se odvije velika večina literarne zgodbe, ne more mimo gradov: dogajalni prostor, v katerega neposredni bližini (Spodnja Polskava) je bil rojen tudi avtor sam, je jugovzhodo Pohorje, natančneje že v zvezi s slovenskim uporom 1635 omenjena framski grad, kamor se poroči Jurij, in gromberško pristavo, ki jo kupi njegov brat Janž. Ko njegov sin Ivan odraste, mu odstopi zgornji del posestva in začne se gradnja Gornjega Gromberka. Nad Zgornjo Polskavo so dejansko ohranjene razvaline nekdanjega gradu Dietrichsteinskih Gromberk⁴⁹, ki je bil po razdejanju v kmečkem upor 1635 kmalu opuščen in tega podatka se drži tudi Ingolič (v najbolje ohranjenem grajskem stolpu živi Ovnička, kasneje pa Dolga Liza). Prav tako drži, da je pod grajskim gričem stal dvor Gornji Gromberk, ki se omenja leta 1671, iz česar zgodovinarji sklepajo, da je obstajal tudi Spodnji. V 15. in 16. stoletju je omenjena na tem mestu tudi gromberška pristava, ki je v času, ko jo kupi Janž že skoraj vsa v ruševinah. Ingolič se drži celo podatka, ki je prav tako zgodovinsko resničen, da so imeli Auerspergi (od 1669 ponovno) v lasti Bukovec, posest, ki je bila nekdanj del gromberške gosposčine. Janž kupi tamkajšnji vinograd in hišo, v kateri se naselita hlapec in dekla, ko ju Rozina spodi iz hiše.

4.6.5 Zelo pomemben plemič, ki nastopi kot stranska oseba v povesti *Na potih usode* je baron Ivan Lenkovič. Kot priča povest, je bil tudi zgodovinski Lenkovič v tem času (2. polovica 16. stoletja) lastnik gradu Mehovo (njegova rodbina je imela sicer svoj sedež na Otočcu). Njegov sin Jurij, ki je tudi omenjen v povesti kot zvest katolik (in je v zgodovini znan kot sodelavec škofa Tomaža Hrena, preganjalca protestantov), je bil general Hrvaške krajine, kranjski deželni glavar in uskoški kapetan v Senju. Protestantizmu naklonjenemu Herbertu Turjaškemu očita, da je njegova usmeritev samo način za vzpon na družbeni lestvici. Turjaški Herbart VII. Turjaški Auersperg (1528-1573) je bil zaradi zaslug v bojih s Turki v Bosni imenovan za vladarjevega namestnika v tej pokrajini, kasneje pa še za vrhovnega poveljnika Slavonske in Hrvaške krajine (to omenja tudi Ivan Lah v povesti *Sigmovo maščevanje*). Zadnjih sedem let je bil tudi kranjski deželni glavar. Padel je v bitki pri Budačkem gradu.

Silvester M. strogo sledi faktom, ko piše o Ivanu (Janezu) Lenkoviču: "Kot borec se je odlikoval v neštetih bitkah, dokler ni prejel zasluženih lovorjevih vencev. Že leta 1548

⁴⁹ Leksikon slovenske grajske zapuščine navaja ime Gromperk.

je postal kapetan v Senju, leta 1557 pa je bil povišan za namestnika vrhovnega poveljnika pograničnih čet. Toda žilica mu še ni dala miru in strmél je še za višjo slavo in višjim odlikovanjem.” (3/33)

4.6.6 Med plemiči, ki so krojili slovensko zgodovino in nastopili kot literarni junaki v povesti Silvestra M. moram omeniti tudi Tahyja, zloglasnega madžarskega plemiča, katerega krutost je bila povod za hrvaško-slovenski kmečki upor 1573, na kar namiguje tudi pisatelj. Tahy hetmana Delsimonoviča povabi na razgovor v Karlovec, da bi ga pridobil za boj proti upornim kmetom (med njimi je najbolj dejaven Gubec!). Toda hetman se razburi, saj se smatra za enakopravnega člana širše ruralne skupnosti, čeprav je uskoški poveljnik. Tudi z Gregoričem, ki je v službi na Tahyjevem posestvu, sta prijatelja in ga ne bo izdal. Hetman napade Tahyja, vendar vmes poseže oskrbnik in Delsimonoviča zabode. Uskoki se oskrbniku maščujejo, Tahy pa pobegne na Madžarsko.

Zgodovinski ogrski plemič Franjo/Ferenc Tahy je bil poveljnik obrambe proti Turkom med Dravo in Blatnim jezerom ter lastnik velikih posestev na Spodnjem Štajerskem in v Zagorju. Ilija Gregorič, vrhovni vojaški poveljnik, ki je služil na Tahyjevem posestvu, je postal eden od vodij upora in kasneje tudi poročal, da je bila povod za upor Tahyjeva krutost in samovolja. Sodu dno je zbiló ponižanje, ki so ga kmetje občutili, ko je začel Tahy zbirati na gradu dekleta, ki so se morala sleči, potem pa si jih izbiral za tešitev svojih strasti. Upor, ki je izbruhnil, je zatrla plemiška in uskoška vojska, epilog pa je doživel v Zagrebu, kjer sta bila javno usmrčena Matija Gubec in Ivan Pasavec.

4.7 Romarsko središče na Trsatu

Čeprav ne v povesti *Za Adrijo* in ne v *Strahovalcih dveh kron* Trsat nima nobene važne vloge, ga na tem mestu omenjam, ker se Trsaška Marija pojavlja kot pomembna priprošnjica Uskokov v obeh povestih. Še posebej zabavno branje ponuja Malovrh, ko opisuje, kako Kržanov sluga Tomo sklepa svečarske kupčije s svojo Marijo. Ponuja ji sveče, tanjše ali debelejše, dve, tri, pač odvisno od velikosti in pomembnosti prošnje.

Marija ga vedno usliši. K Mariji na Trsat roma tudi Juriša Senjanin. Čeprav ga kasneje spoznamo kot nezlomljivega, nadvse hrabrega, neizprosne junaka, ki mu je za čustva sestre Zore malo mar, ga na Trsat, kjer se z njim prvič srečamo, vidimo šibkega in prestrašenega. K Mariji so romali ljudje v stiskah in težavah. Na Trsat je tudi frančiškanski samostan in tu je živel Jurišev brat Ivan, ki je postal menih potem, ko se je Mariji zaobljubil, če reši Jurišo smrti.

Romarsko središče na Trsat se je začelo razvijati potem, ko je Nikolaj Frankopan slišal za čudeže, ki naj bi se tu dogajali, in se sam prepričal, da je Marijina rodna hiša v Nazaretu res izginila, nihče pa ni vedel, kako. Po zapisu iz 15. stol. naj bi 10. maja 1291 čudežno prišla na Trsat, tri leta kasneje pa naj bi se prav tako čudežno preselila v italijanski Loretto. Zato je Ivan Frankopan na Trsat dal sezidati kapelo, njegov sin pa samostan s cerkvijo Blažene Device Marije. Ta cerkev je ohranjena le v fragmentih. V tolažbo, ker je Marijina hiša izginila, je papež Urban V. Trsačanom poklonil čudežno Marijino sliko, ki naj bi jo narisal sam Luka Evangelist. Novo cerkev, danes znano romarsko središče, je dal sezidati kapetan Klisa Petar Kružić. V njej so pokopani člani plemiške rodbine Frankopanov, prav tako Kružić.

4.7 Zrinsko-frankopanska zarota

Splošno znano zgodovinsko dogajanje iz 2. polovice 17. stoletja na Hrvaškem je literarno upodobil Ivan Lah v povesti *Sigmovo maščevanje*, v kateri se poleg fikcijskih dveh ljubezenskih parov Sigme, Mare, Džura in Katice kot literarni junaki znajdejo bana Nikola in Peter Zrinski, slednjega žena Katarina Frankopan, njena hči Jelena, omenja pa se tudi njen brat Franjo Krsto, čeprav kot lik ne nastopa. Jelena se l. 1666 poroči z madžarskim plemičem Rakoczyjem, ki je bil zaveznik Zrinskih, zgodovinski osebnosti v povesti sta tudi kapetan Bukovački, ki se s Turki dogovori o zavezništvu pri zaroti, in Ivan Vajkard Turjačan (1615-1677), ki se na vso moč zavzema zatreti Hrvate in Ogre. Turjačan je bil prvi državni minister in cesarjev svetovalec (pa tudi najbolj znan graščak Žužemberka).

Resnični so tudi dogajalni prostori povesti: gradovi Ozalj, Plaško, Čakovec in nenazadnje Dunajsko Novo mesto, kjer sta bila usmrčena Zrinski in Frankopan po zatrtju zarote 1671.

Potem ko je Avstrija premagala Turke v bitki pri Monoštru, je sklenila z njimi sramoten leta 1664 tajni Vašvarski mir, kar je razjezilo ogrski sabor, ki ga pri sklepanju miru niso upoštevali. Skupaj s hrvaškim plemstvom so začeli kovati zaroto proti Habsburžanom, pri kateri so računali na pomoč Francije, ki je bila z monarhijo v sporu zaradi španske dediščine, vendar jim je obrnila hrbet. Podobno se je zgodilo tudi z Benetkami in Poljsko. Zaroto je sprva vodil Nikola Zrinski, vendar ga je na lovu smrtno ranil merjasec, zato je vodstvo prevzel njegov brat Peter, ki je pridobil zavezništvo Frankopanov in Rakoczyjev. Ker so vsi drugi evropski zavezniki odpovedali, se je Zrinski povezal s Turki (z njimi se dogovori kapetan Bukovački), vendar mu je zaradi tega obrnilo hrbet hrvaško plemstvo. Podprli so ga samo oficirji banske krajine, ne pa tudi Hrvaške in Slavonske. Mesta pokličejo na pomoč kmete, vendar nimajo sredstev za oborožitev. Zarota je obsojena na propad. Posesti Zrinskih in Frankopanov zaseže cesar, kar omogoči zmago absolutizma na Hrvaškem in Ogrskem.

4.8 Vlasi in unijatska cerkev⁵⁰

Ivan Lah položi (pristno) zgodovino Vlahov vse od srednjeveške srbske države naprej in razlago, zakaj so se morali odseliti iz matične domovine Srbije, v usta njihovega vladike. Ta omeni tudi pomemben verski dogodek, ko je njihov pravoslavni škof Šimun (Simeon) Vratanja, ki je bil prvi grškokatoliški vladika na Hrvaškem, “izdal pravoslavje”, tj. pristal na združitev z rimskokatoliško cerkvijo. Imenovan je bil za škofa vseh vernikov grško-slovanskega obreda na Hrvaškem, papež pa ga je kmalu za tem imenoval še za škofa v Marči, ki je bila podrejena zagrebški škofiji.

⁵⁰ Glej poglavje 1.3.1.

4.9 Tridesetletna vojna

V zasnovi romana *Gorele so grmade* Antona Ingoliča je čutiti odmev na pravkar končano tridesetletno versko vojno (1618-1648), ki je divjala po Evropi, največ pa v nemških deželah med protestanti in katoliki. Z bojišča se vrača uskoški stotnik Jurij s svojimi vojaki, ki so sodelovali v odločilnih bitkah, ki so bile zelo krute, vendar je stotnikova vojska žela velike uspehe.

4.10 Čarovniški procesi

Glavno zgodovinsko dogajanje, ki je služilo za okvir Ingoličevemu romanu, je (poleg že obravnavane uskoške naselitve na Štajerskem) sežiganje čarovnic – tema, ki je bila v slovenskih povestih tako pogosto obdelana, da govorimo o čarovniškem žanru.

Kmalu po zahvalni maši ob 15-letnici zmage pri Monoštru, ko pater Avguštin s prižnice grozi s čarovnicami in slikovito opisuje, kaj vse počnejo, Uskokinjo Evo, lepotico, ki je odraščala na Gromberku kot Janževa hči, ovadi krčmar, ki ima zaradi simpatične točajke, ki streže v Golobovi krčmi, slab obisk. Evo obtožujejo stvari, ki so lahko le plod najbolj bujne domišljije, in jo strahovito mučijo z vsemi takrat uveljavljenimi „mučilnimi stroji“: privijanje palcev, natezalnica, dvigovanje, čarovniški stol (tega so izumili prav na Štajerskem), vendar ne prizna krivde. Sodnik Lampretič, tudi resnična zgodovinska osebnost, se drži zakonov, ki so bili v tem času dejansko predvideni za sojenje čarovnicam in zapisani v t. im. Štajerski Karolini⁵¹ in v posebnih navodilih za

⁵¹ Štajerski zakonik Karla II. iz l. 1574, ki je veljal vse do Marije Terezije. Poleg teh dveh je za celotno Nemško cesarstvo veljal tudi kazenski zakonik Karla V. iz l. 1532, t. im. “CCC” (Constitutio criminalis Carolina).

processe proti coprnicam dominikancev Henrika Institorisa in Jakoba Sprengerja v knjigi *Malleus Maleficarum* (Kladivo čarovnic)⁵², ki je izšla kar 29-krat (po nekaterih podatkih celo večkrat).

Na Slovenskem je bilo med leti 1655 in 1715 usmrčenih približno 400 čarovnic, vendar je treba po mnenju nekaterih zgodovinarjev⁵³ zaradi nepopolnosti ohranjenih dokumentov to številko vsaj podvojiti. Preganjanje čarovnic⁵⁴ je doseglo vrhunec po zmagi protireformacije. Zadnji proces, ki se je končal z razveljavitvijo obtožbe, je bil l. 1746 v Gronji Radgoni, zadnji sežig pa šest let kasneje v Senožecah.

52 *Kladivo čarovnic* (*Malleus maleficarum*, 1487) je navodilo in priročnik pri obravnavi proti ljudem, ki so bili obtoženi čarovništva. V veljavi je bil do 17. stoletja. Že omenjena avtorja knjige sta delovala kot inkvizitorja v coprniških zadevah za Južno Nemčijo. V spisu je bil poudarek pri kaznovanju coprništva prenesen od čisto verskega delikta na njegovo domnevno škodljivost, kar je dalo preganjanjem še večji razmah. Težišče novega zločina je bilo v povezavi s hudičem. Čarovniške predstave so bile sestavljene iz petih elementov: sporazum s hudičem, spolni odnos z njim, letanje po zraku, udeleževanje sabata in škodljivo čaranje. Avtorja sta zavzela stališče, naj čarovnicam sodijo tudi posvetna sodišča. S tem naj ne bi bile izenačene s krivoverci, za katere je bila pristojna inkvizicija, ampak bi tako čarovništvo spadalo med druga kazniva dejanja, o katerih so sodila posvetna sodišča. Tudi sprejetje tega stališča je pripomoglo k razmahu čarovniških procesov.

53 *Slovenska zgodovina*, 311.

54 Uskoki česa podobnega ne poznajo in so ogorčeni nad katoliško duhovščino: "V našem pravoslavnem svetu sploh ni coprnic, v katoliškem pa so si jih izmislili župniki in kaplani!" (*Gorele so grmade*, 270)

4.10.1 Specialiteta krvnega sodnika Lampretiča je bilo mučenje z žveplom, smolo ali vrelin oljem, ki so ga obsojenkam vlivali na obute ali bose podplate. Posamezne vrste mučenja je med sabo tudi kombiniral. Poleg njega je za Štajersko znan še Wentseisen. Delovala sta v zadnji četrtini 17. stoletja. Takrat je na Štajerskem zgorelo največ žensk. Lampretič je bil eden izmed sodnikov, ki so si hoteli pridobiti zasluge z „vestnim izvrševanjem dolžnosti“, rezultat tega pa so bile številne obsodbe. Lampretiču se je zataknilo, ko je oprostil neko obdolženo čarovnico. Vmes je posegel Wentseisen, ki pa je stvar izpeljal do konca in tako izpodrinil Lampretiča, ki je prišel za sodnika v Hrastovec brez posebnih priznanj za dotedanje zasluge.

4.11 Metlika z okolico in požar 1705

Dogajalni prostor povesti *Udari na gudalo, Jandre* je Metlika z okolico, zgodovinsko ozadje pa tamkajšnji požar leta 1705, ki je uničil tako graščino kot tudi mesto, zato v njem ni najti stavb, ki bi bile starejše od 300 let. Podatka o tem, da bi na metliškem gradu takrat živel Franc Ksaver pl. Erberg, Dularjev literarni lik, nisem uspela najti, vendar pa je bila plemiška družina Erberg iz Kočevja zgodovinsko resnična, v 2. pol. 17. stoletja so kupili dvorec Dol v Dolu pri Ljubljani. Metliko so imeli v 17. stoletju plemiči Wazenbergi, 1680 so jo prodali plemkinji Paradeiser, nakar je prišla spet v posest zagrebškega stolnega kapitlja.

Glavni junak Mike Vihra in njegova nevesta živita v Rosalicah, vasi nedaleč od Metlike, kjer je bilo tudi pomembno romarsko središče Pri treh farah. Romanje, na katerem je razglašen lov na hajduke, omenja tudi Vlado Firm.

Zaključek

Korpus osmih slovenskih zgodovinskih povesti, ki obravnavajo slovansko tematiko in jih spletna zbirka Mirana Hladnika Slovenski zgodovinski roman uvršča med uskoške⁵⁵ je premajhen, da bi že lahko govorili o samostojnem žanru, vendar se je za obravnavana dela z izjemo Dularjeve povesti *Udari na gudalo*, *Jandre* oznaka izkazala kot primerna. Za slednjo pa je bolj kot uskoška primerna oznaka hajduška, saj imajo Uskoki v tej povesti zgolj stransko vlogo.

Analiza razmerja med fikcijo in faktom je pokazala, da so avtorji zelo sledili znanim zgodovinskim dejstvom, ki so realizirana v literarnih zgodbah uskoških povesti. Tudi literarni čas in prostor se ujemata z zgodovinskimi podatki o času in območjih naselitve Uskokov. Na določenih mestih se med branjem povesti pojavi celo občutek, da avtor izrecno želi predstaviti resnična dejstva in popraviti podobo Uskokov, ki so pri ljudeh, pa tudi v literaturi, dobili (in vztrajno ohranjali) status razbojnikov, roparjev in nasilnežev. Tudi v obravnavanih delih so Uskoki marsikdaj še nasilni roparji, vednar za njihove slabe lastnosti avtorji najdejo opravičilo. Večinoma so predstavljeni kot pozitivni liki, ki rešujejo protagonistke iz rok sovražnika – ta pa nikoli ni, kot bi pričakovali, Turek. Uskoške povesti ponujajo slovenskemu bralcu v posnemanje predvsem izrazit občutek, ki ga imajo Uskoki za pravičnost ter njihov odločen boj za pravice in svobodo kljub tujim vladarjem.

⁵⁵ Zbirko, v kateri žanrsko oznako uskoška sedaj zasledimo pri sedmih povestih, bi lahko dopolnili tudi podatki o drugem (samostojnem) delu povesti *Uskoška princesa* Slavka Dokla, ki je izšla lani (2005).

Viri

Slavko Dokl: *Uskoška princesa: zgodovinska povest, 1. del*. Ljubljana: Kmečki glas, 2005²; 1988¹.

Slavko Dokl: *Uskoška princesa, 2. del*. Ljubljana: Kmečki glas, 2005.

Jože Dular: *Udari na gudalo, Jandre*. Maribor: Obzorja, Novo mesto: Dolenjska založba, 1967.

Lea Fatur: *Za Adrijo. Dom in svet*, XXII (1909).

Vlado Firm: *Uskoška nevesta*. Celovec: Družba sv. Mohorja, 1976²; 1959¹.

Anton Ingolič: *Gorele so grmade*. Ljubljana: DZS, 2000³; 1975¹ (Zbirka Zgodovinsko klasje).

Ivan Lah: *Sigmovo maščevanje*. Ljubljana: Vodnikova družba, 1931.

Miroslav Malovrh (Franjo Lipič): *Strahovalci dveh kron: zgodovinska povest*. Narodna tiskarna, 1907.

Silvester, M.: *Na potih usode. Domovina* XIII/27-48 (1930).

Josip Jurčič: *Domen: domača povest iz prejšnjega veka*. Ljubljana: MK, 1979.

Ivan Tavčar: *Janez Sonce*. Ljubljana: Založba Mihelač, 1991 (Zbirka Slovenska povest, 9).

Lea Fatur: *Junakinja zvestobe: povest iz turških časov*. Nova Gorica: Branko, 1996.

Ilka Vašte: *Gričarji: zgodovinski roman*. Novo mesto: Svet svobod in prosvetnih društev, 1956 (Knjižnica Janeza Trdine, 4).

Ilka Vašte: *Vražje dekle: zgodovinski roman*. Ljubljana: MK, 1979² (Zbirka Vezilja).

Ivan Pregelj: *Peter Markovič, strah ljubljanskih šolarjev: zgodovinska povest*. Celje: MD, 1929.

Literatura

Zdenko Čepič, Ferdo Gestrin, Bogo Grafenauer idr.: *Slovenska zgodovina*. Ljubljana: CZ, 1979. 223-324.

Slavko Dokl: Kdaj so v Žumberak prišli Uskoki? *Dolenjski list*, XLIV/50 (16. 12. 1993). 12.

Slavko Dokl: Uskoki v dolini Krke. *Dolenjski list*, XLIV/52 (30. 12. 1993). 10.

Bogdan Dolenc: Tomaž Hren in Uskoki. *Hrenov simpozij v Rimu*. Celje: MD, 1998. 217-228.

Petra Gasparin, Tamara Novak, Natalija Stojko, Nana Weber: *Na grmado z njimi!:* *čarovništvo na Slovenskem; seminarska naloga*. Maribor: Pravna fakulteta Univerze v Mariboru, 1999. http://www.carovnice.org/stara_pot/knjiga/zgodovina/tamara.htm.

Miran Hladnik: Ideja slovanstva v slovenski zgodovinski povesti. *Slavistična revija* XLVI/1-2 (1998). 117-131.

Miran Hladnik: Pot slovenske zgodovinske proze v 20. stoletje. *XIX. seminar slovenskega jezika, literature in kulture: Zbornik predavanj*. Ljubljana: Oddelek za slovanske jezike in književnosti, 1983. 63–77. <http://www.ijs.si/lit/zgproza.html-l2>.

Miran Hladnik: Slovenska diskusija o zgodovinski povesti in zgodovinskem romanu. *Slavistična revija* XLIV/2 (1996). 201-221. <http://www.ijs.si/lit/zgproza.html-l2>

Miran Hladnik: Temeljni problemi zgodovinskega romana. *Slavistična revija* XLIII/1 (1995). 1-12. http://www.ijs.si/lit/zgodr_sr.html-l2.

Miran Hladnik: Uskoki v slovenski zgodovinski povesti. *Nova Atlantida* IV/13-14 (1997). 201-217.

Ivan Jakič: *Sto gradov na Slovenskem*. Ljubljana: Prešernova družba, 2001 (Sto slovenskih). 108-109.

Ivan Jakič: *Vsi slovenski gradovi: leksikon slovenske grajske zapuščine*. Ljubljana: DZS, 1997.

Tine Kristan: Na smrt obsojeni je pobegnil, vendar zarotnikom ni ušel. *Večer*, 12. 1. 2005. 20.

P. Newman: *A Short History of Cyprus*. London: Longmans, Green & Co., 1940.
<http://www.cypnet.co.uk/ncyprus/history/venetian/v08.htm>.

Branko Reisp: Opombe. V: Janez Vajkard Valvasor: *Slava Vojvodine Kranjske: izbor*. Ljubljana: MK, 1968 (Knjižnica Kondor, 100). 149, 155.

Vasko Simoniti: *Slovenska zgodovina zgodnjega novega veka; pregled: gradivo za interno uporabo*. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, 1999. 3-85. (Isto besedilo tudi v: Peter Štih, Vasko Simoniti: *Slovenska zgodovina do razsvetljenstva*. Ljubljana: Korotan, Celovec: MD, 1995.)

Vasko Simoniti: *Turki so v deželi že: turški vpadi na slovensko ozemlje v 15. in 16. stoletju*. Celje: MD, 1990. 203-208.

Vasko Simoniti, Marko Terseglav: Uskoki. *Enciklopedija Slovenije*, 14. Ljubljana: MK, 2000. 101-103.

Žarko Štrumbl: Uskoki na Slovenskem in v Žumberku. *Arhivi*, 14 (1991), 1-2. 42-50.

Antun Travirka: *Istra: zgodovina, kultura, umetnostna dediščina*. Zadar: Forum, 2001. 9-14.

Turistička zajednica Zagrebačke županije: Stari grad Žumberak. *Kulturna baština; Utvrđeni gradovi – kašteli*. <http://www.tzzz.hr/novo/kultura/kul2ugk2.htm>.

Ignacij Voje: Migracijski proces v slovenskem prostoru v turškem obdobju. *Zgodovinski časopis*, 46 (1992), 3. 323-331.

Ignacij Voje: *Nemirni Balkan*. Ljubljana: DZS, 1994.

Marija Wakounig: Žandarji ali roparji? Integracija Uskokov kot regionalni problem. *Regionalni vidiki slovenske zgodovine*. Ur. Peter Štih in Bojan Balkovec. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2004. 65-70.

Wikipedija: Prosta enciklopedija. http://sl.wikipedia.org/wiki/Glavna_stran. Datum ogleda: 15. 3. 2006.

Trsat. Wikipedija: Slobodna enciklopedija. <http://hr.wikipedia.org/wiki/Trsat>. Datum ogleda: 15. 3. 2006.

Čakovec. Wikipedia: The free encyclopedia. <http://en.wikipedia.org/wiki/Cakovec>. Datum ogleda: 15. 3. 2006.

Nikola Zrinski. Wikipedia: The free encyclopedia. http://en.wikipedia.org/wiki/Nikola_Zrinski. Datum ogleda: 15. 3. 2006.

Zrinski – Frankopan. Wikipedia: The free encyclopedia. <http://en.wikipedia.org/wiki/Zrinski-Frankopan>. Datum ogleda: 15. 3. 2006.

Marko Zajc: Dobri pogumni zli: Podoba žumberških Uskokov na Kranjskem v drugi polovici 19. stoletja. *Razprave in gradivo*, 42 (2003). 222-237.

Marko Zajc: Žumberak kot pozabljena regija. *Zgodovinski časopis*, 57 (2003), 3-4. 261-267.

Ključne besede

slovenska proza, zgodovinska povest, uskoška zgodovinska povest, uskoki, obramba pred Turki